

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

ENBİYÂ SÛRESİ TEFSİRİ VE METİN
İNCELEMESİ

Hatice ŞAHİN

2501150737

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. BİLAL GÖKKİR

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : HATİCE ŞAHİN Numarası : 2501150737
Anabilim Dalı / Danışmanı : PROF. DR. BİLAL GÖKKİR
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Tez Savunma Tarihi : 26.04.2019 Saati : 15:00
Tez Başlığı : "ENBİYÂ SÜRESİ TEFSİRİ VE METİN İNCELEMESİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. BİLAL GÖKKİR		Kabul
2- PROF. DR. YAŞAR DÜZENLİ		Kabul
3- PROF. DR. ÖMER ÇELİK		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. MUHAMMED ABAY		
2- DOÇ. DR. MAHMUT AY		

ÖZ

ENBİYÂ SÛRESİ

TEFSİRİ VE METİN İNCELEMESİ

HATİCE ŞAHİN

Mekke’de nazil olan Enbiyâ sûresinin ana konusu tevhit ve vahdettir. Bu husus bazı ayetlerde açıkça ifade edildiği gibi sûrenin başından sonuna kadar gözlemlenebilir.

Bu çalışmada, sûre hakkındaki temel bilgileri edinebilmek için oluşturduğumuz parametrelerle sûre incelemeye tabi tutulmuştur. Ardından sûreyi kısımlara ayırmak suretiyle analizi yapılmış, sûrenin ana konu ile bağlantısı kurulmuş, yapısal olarak inceleyerek sûrenin bütünlüğü ortaya koyulmuş, klasik ve modern tefsir kaynakları esas alınarak içeriğin anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Münâsebât ilmi çerçevesinde ayetler ve kısımlar arası ilintiler kurulmuş ve sûrenin kendi iç örüntüsüne dikkat çekerek temel mesaj ön plana çıkarılmıştır. Böylelikle çalışmada, ayrıntılardan ayıklanarak özgün bir bölümlenme ile Enbiyâ sûresi hakkında derli toplu bilgi edinme imkânı sunmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmayla hedeflenen, özellikle üslup açısından farklı bir yaklaşımla sûre tefsiri çalışmalarına katkı sağlamaktır. Kur’ân’ın dağınık bir üsluba sahip olduğunu iddia ederek Kur’an’ın icazını sorgulayan yaklaşımlara mukabil sûre bütünlüğü perspektifiyle konuya yaklaşmıştır. Her sûrenin ve bizatihi Kur’an’ın kendi içerisinde bir bütünlüğü vardır, Enbiyâ sûresi de bu tenasübe örnektir.

Anahtar Kelimeler: Enbiyâ Sûresi, Tefsir, Kur’an, Sûre, Münâsebât.

ABSTRACT

TAFSIR AND TEXT REVIEW OF SURAH AL-ANBIYA

HATİCE ŞAHİN

The topic of surah al-Anbiya, which was revealed in Makkah, is tawheed and wahdah. This subject can be observed from the beginning of the surah to the end, as is clearly stated in some verses.

In this study, the surah was subjected to a survey with the parameters we created to obtain the basic information about the surah. Then, it was analyzed by dividing the surah into sections; the surah was linked with the main subject; integrity of the surah was revealed with the help of structural examination; by taking classical and modern tafsir sources as the basis, the meaning of the content was attempted to get across. The relationship between verses and sections were established within the framework of the science of munasabah and the basic message was brought to the fore by drawing attention to the inner pattern of the surah. Thus, the study provides the opportunity to obtain compact information about the surah al-Anbiya by sorting out details and sectioning it in an original way.

The aim of this study is to contribute to the studies of surah tafsir with a different approach, especially in terms of style. Against the approaches that claim the Qur'an has a messy style and that question the miraculousness of the Qur'an, the subject was approached with a perspective of surah integrity. Each surah and the Qur'an in and of itself has its own integrity, and surah al-Anbiya is an example of this congruity.

Keywords: Surah al-Anbiya, Tafsir, Qur'an, Surah, Munasabat.

ÖNSÖZ

Kutsal kitabımız olan Kur'an'ın anlaşılması, tüm yönleriyle benzersizliğinin ortaya konulması ve insanların O'nun rehberliğinde bir hayat sürmesi için Hz. Peygamber'den günümüze kadar yapılan tefsir çalışmalarının içerisinde yer almamızı nasip eden Allah'a hamdolsun.

Müfessirler bulundukları zamanın ve ortamın etkisiyle Kur'an'ı birçok yönüyle ve farklı metotlarla tefsir etmişlerdir. Zaman içerisinde farklı tefsir türleri ortaya çıksa da kullanılan genel yöntem Kur'an'ın baştan sona tefsiri şeklindedir. Enbiyâ sûresi metin ve yorum incelemesi isimli bu tez, tefsir çalışmalarında çok sık rastlanmayan bir sûre tefsiri çalışmasıdır.

Tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşacaktır. Girişte tezin konusu, temel problemi, amacı, hedefi, kapsamı, önemi, yöntemi ve konuyla ilgili yapılmış çalışmalar hakkında bilgi vereceğiz. Birinci bölümde tanıtıcı temel bilgilere yer vererek bir nevi sûrenin kimliğini çıkaracağız. İkinci bölümde, yaptığımız kısımlandırma doğrultusunda ayetleri belli başlıklar altında toplayarak içeriğini izah etmeye gayret edeceğiz. Bununla beraber sûrenin bütünlüğünü ortaya koymaya çalışacağız. Sonuç bölümünde ise elde edilen verilerin ve fikirlerin değerlendirmesini yapacağız.

Tezimizin yönteminin belirlenmesinde ve çalışmanın oluşumunda yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Bilal Gökkr Bey'e, bugüne kadar üzerimde emeği olan tüm hocalarıma, maddi-manevi her daim yanımda olan başta babam Yılmaz Bey, annem Fatma Hanım, ağabeyim Serdar olmak üzere sevgili aileme, çalışma sürecimin sonunda dünyayı teşriği ile bana bir umut ışığı olan oğlum Ömer Akif'e, akademik araştırmalarım Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)ne teşekkürü ve duayı bir borç bilirim. Özellikle de çalışmamın başından itibaren en büyük desteği gördüğüm çok kıymetli eşim Abdulkerim Bey'e minnet ve şükranlarımı sunarım.

Çalışmanın başarıya ulaşması için gerekli gayret bizden, başarı ise emekleri boşa çıkarmayan Allah'tandır.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
TABLOLAR LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
SÛRE HAKKINDAKİ TEMEL BİLGİLER.....	7
1. Sûrenin Adı	7
2. Mushaftaki Yeri	10
3. Mekkî Oluşu.....	11
4. Nüzul Ortamı	13
5. Sebeb-i Nüzulü.....	14
6. Sûrenin Ana Konusu	17
7. Faziletleri	20
8. Sûre Tasnifindeki Yeri.....	21
9. Dil ve Üslup Özellikleri	22
9.1 İstifham	24
9.2 Fasılalar.....	27
9.3 Tekrarlar.....	30
9.4 Sûreye Mahsus Kelimeler.....	35
9.5 Kasr	36
9.6 Yeminler	37
10. Sûrenin Meşhur Ayetleri.....	38
11. Münâsebât	39
11.1 Sûrenin Başı ve Sonu Arasındaki Münâsebât.....	40
11.2 Sûrenin Başı ve Önceki Sûrenin Sonu Arasındaki Münâsebât.....	41
11.3 Sûrenin Sonu ve Müteakip Sûrenin Başı Arasındaki Münâsebât	42
11.4 Sûredeki Esmâ-i Hüsnâ ve Ayet İçi Münâsebât	42
11.5 Konuları Açısından Sûre İçi Münâsebât	45

12. Sûrenin Kısımlandırılması	46
İKİNCİ BÖLÜM.....	48
SÛRENİN YORUM İNCELEMESİ.....	48
1. İNKÂRCILARIN TAVRI (1-15. Ayetler).....	48
1.1. Hakikatten Yüz çevirmeleri ve Gaflet İçinde Olmaları (1. Ayet).....	48
1.2. Ayetleri Alaya Almaları (2. Ayet)	51
1.3. Gizli Propagandaları (3 ve 4. Ayet)	53
1.4. Peygambere ve Kur'an'a Yönelttikleri Asılsız İddialar (3 ve 5. Ayet) ...	56
1.5. Mucize İstemeleri (5 ve 6. Ayet)	56
1.6. Peygamber Gönderilmesi ve Kitap İndirilmesine Rağmen Etkilenmemeleri (6-10. Ayetler).....	57
1.7. Azabın Gelişi (11-15. Ayetler)	60
2. TEVHİT DELİLLERİ (16-35. Ayetler).....	63
2.1. Hiçbir Şeyin Eğlence İçin Yaratılmadığı (16-18. Ayetler).....	63
2.2. Yerde ve Gökteki Her Şeyin Sahibi Oluşu (19-20. Ayetler)	65
2.3. Ölüleri Diriltmesi (21. Ayet)	67
2.4. Burhan-ı Temânü (22. Ayet).....	68
2.5. İlâhi Vahyin Birliği (24-25. Ayetler).....	69
2.6. Çocuk Edinmekten Münezzeh Olması (26. Ayet)	71
2.7. Yerin ve Göğün Yaratılması (30. Ayet).....	72
2.8. Canlıların Sudan Yaratılması (30. Ayet)	74
2.9. Dağlar ve Yollar (31. Ayet)	75
2.10. Gökyüzü (32. Ayet)	75
2.11. Gece ve Gündüz (33. Ayet)	76
2.12. Güneş ve Ay (33. Ayet)	77
2.13. Ölüm (34-35. Ayetler)	77
3. PEYGAMBER KISSALARI (36-95. Ayetler)	78
3.1. Hz. Muhammed (36-47. Ayetler)	79
3.2. Hz. Musa ve Hz. Harun (48-50. Ayetler)	83
3.3. Hz. İbrahim (51- 70. Ayetler)	85
3.4. Hz. Lut (71, 74, 75. Ayetler).....	88
3.5. Hz. İshak ve Hz. Yakup (72-73. Ayetler)	90

3.6.	Hız. Nuh (76-77. Ayetler).....	92
3.7.	Hız. Davut ve Hız. Süleyman (78- 82. Ayetler).....	93
3.8.	Hız. Eyyub (83-84. Ayetler)	97
3.9.	Hız. İsmail, Hız. İdris ve Hız. Zülkifl (85-86. Ayetler)	98
3.10.	Zünnûn (Hız. Yunus) (87-88. Ayetler)	100
3.11.	Hız. Zekeriya ve Hız. Yahya (89-90. Ayetler).....	102
3.12.	Hız. Meryem ve Oğlu Hız. İsa (91. ayet).....	103
3.13.	Ümmetin Birliğı: Vahdet (92-95. Ayetler)	104
4.	KİYAMET SAHNELERİ (96-104. Ayetler)	105
4.1.	Ye'cüc ve Me'cüc (96. Ayet)	106
4.2.	Kâfırlerin Suçlarını İtirafl (97. Ayet).....	106
4.3.	Cehennem Ehli (98-100. Ayetler).....	107
4.4.	Cennet Ehli (101-103. Ayetler)	108
4.5.	Göğün Kitap Gibi Dürölüp Yeniden Yaratılması (104. Ayet)	109
5.	KAPANIŞ AYETLERİ (105- 112. AYETLER)	110
5.1.	Zebur: Arza Salih Kullar Varis Olacaktır (105-106. Ayetler)	110
5.2.	Hız. Muhammed'in Âlemlere Rahmet Olarak Gönderilişı (107. Ayet) .	112
5.3.	Tek İlah (108-111. Ayetler)	113
5.4.	Peygamberin Duası (112. Ayet).....	114
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME		116
KAYNAKÇA		118

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Enbiyâ Sûresinde “Tevhid” ile İlgili Yer Alan Ayetler.....	18
Tablo 2: Enbiyâ Sûresinde “Vahdet” ile İlgili Yer Alan Ayetler.....	18
Tablo 3: Enbiyâ Sûresinde Yer Alan İstifham Edatları.....	24
Tablo 4: Enbiyâ Sûresinde Fasıla Uyumu İçin “ي” Harfinin Hazfedildiği Ayetler..	29
Tablo 5: Enbiyâ Sûresinde “ذکر” Kelimesinin Tekrar Ettiği Ayetler.....	30
Tablo 6: Enbiyâ Sûresinde “اله” Kelimesinin Tekrar Ettiği Ayetler	31
Tablo 7: Enbiyâ Sûresinde “رب” Kelimesinin Tekrar Ettiği Ayetler.....	32
Tablo 8: Enbiyâ Sûresinde “رحم” Kelimesinin Tekrar Ettiği Ayetler	33
Tablo 9: Enbiyâ Sûresinde “اسْتَجَبْنَا” Kelimesinin Tekrar Ettiği Ayetler.....	33
Tablo 10: Enbiyâ Sûresinde “صَالِح” Kelimesinin Tekrar Ettiği Ayetler	34
Tablo 11: Enbiyâ Sûresinde “ظَالِم” Kelimesinin Tekrar Ettiği Ayetler	34
Tablo 12: Enbiyâ Sûresine Mahsus Kelimeler.....	35
Tablo 13: Enbiyâ Suresindeki Kasr Üslubuna Dair Örnekler	36
Tablo 14: Kur'an'da “ت” Harfi ile Allah Lafzı Üzerine Yapılan Yeminlerin Yer Aldığı Ayetler.....	37
Tablo 15: Birinci Kısımda Bahsi Geçen İnkârcıların İddiaları ve İlâhi Cevaplar.....	62

KISALTMALAR LİSTESİ

b	: bin, ibn
Bkz	: Bakınız
bs	: Basım
c	: Cilt
çev	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed	: Editör
Haz	: Hazırlayan
Hz	: Hazreti
Nşr	: Neşreden
No	: Numara
s	: Sayfa
t.y	: Basım tarihi yok
thk	: Tahkik
v.	: Vefat
v.d	: Ve diğerleri
yay	: Yayınları
y.y	: Basım yeri yok

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

İncelemeyi hedeflediğimiz Enbiyâ sûresi, Mekkî ve *miûn* sûrelerden olup ana konusu tevhit ve vahdete çağrıdır. Bu çalışmamızda sûrenin adı, mushaftaki yeri, nüzul ortamı, sebep-i nüzulü, dil ve üslup özellikleri, sûre içi ve sûreler arası münâsebât gibi sûre hakkındaki temel bilgileri araştıracağız. Ayrıca yapısal tahlili ve bölümlemesini yapıp sûreyi yorum incelemesine tabi tutacağız. Sûrenin metin yapısı ve konularını dikkate alarak ayırdığımız kısımların her birinde sûrenin bütünlüğünü ortaya koymaya çalışacağız.

Tezimizin kapsamı, Enbiyâ sûresini çeşitli yönleriyle, tefsir kaynakları üzerinden incelemeye tabi tutmaktır. Ana konu ekseninde sûreyi genel hatlarıyla ele almak, müfessirlerin yorumlarını incelemek, münâsebât ilmi çerçevesinde kısımları arasında ilintiler kurmaktır.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE ÖNERİSİ

Tezimizin temel problemi müstakil bir sûrenin metin ve yorum incelemesini yaparak sûrenin bütünlüğünü ortaya koymaktır. Önerimiz ise Kur'an'ın dağınık bir üsluba sahip olduğunu iddia ederek Kur'an'ın icazını sorgulayan yaklaşımlara mukabil sûre bütünlüğü perspektifiyle konuya yaklaşmaktır. Her sûrenin ve bizatihi Kur'an'ın kendi içerisinde bir bütünlüğü vardır, Enbiyâ sûresi de bu tenasübe örnektir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE HEDEFİ

Bu tezin amacı, sûrenin kimliğini çıkarmak, klasik ve modern tefsirlerdeki yorumlar ışığında sûrenin analizini yapmak, ana konularına ayırarak içeriğin anlaşılmasını sağlamak ve özellikle üslup açısından farklı bir yaklaşım getirmeye çalışmaktır.

Yapacağımız tezin hedefi, Enbiyâ sûresini yapısal olarak inceleyerek sûrenin bütünlüğünü ortaya koymak ve tefsir kaynaklarını tarayıp sûre ile ilgili tarihi süreci

dikkate almakla beraber özgün üslubumuzla sûre tefsiri çalışmalarına katkı sağlamaktır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Kur'an'ın anlaşılması, dil ve üslup eşsizliğinin tüm yönleriyle ortaya konulması ve hayat ile olan irtibatının kurulması için yapılan tüm çalışmalar çok önemlidir. Bu bakımdan Enbiyâ sûresinin farklı bakış açısıyla metin ve yorum incelemesini yapmanın tefsir çalışmalarına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Bu çalışma, İslam'ın bel kemiği olan tevhit akidesini, İslam'ın ana kaynağı olan Kur'an esas alınarak öğrenilmesini sağlaması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca modern dönem tefsirlerinde dahi sûredeki vahdet teması üzerinde durulmamasına mukabil çalışmamızda sûreyi tevhit ve vahdet eksenli incelememiz "itikâdî birlikten toplumsal birliğe" mesajını vermektedir.

Kur'an ayetleri farklı zamanlarda muhtelif sebeplere binaen nazil olmasına rağmen aralarında büyük bir irtibat vardır. Bu irtibatın incelenecek olması, yapılan çalışmanın önemini başka bir açıdan ortaya koymaktadır.

Enbiyâ sûresi ile ilgili yapılan çalışmaları incelediğimizde, sûrenin tefsir ilmi perspektifinden modern dönemde müstakil olarak ele alınmaması, bu alandaki eksikliği göstermektedir. Bu çalışma, müfessirlerin görüşlerini kronolojik olarak mukayese etmek, ayrıntılardan ayıklamak, özgün bir bölümlleme ile metinsel ve anlamsal analizini yapmak, sûre bütünlüğünü ortaya koymak sûretiyle Enbiyâ sûresi hakkında derli toplu bilgi edinme imkânı sağlamakta ve bu özelliklerinden dolayı tefsir alanına katkıda bulunmasını ümit ediyoruz.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızda takip edeceğimiz yöntem, sûre hakkında temel bilgileri edinebilmek için oluşturduğumuz parametrelerle sûreyi incelemeye tabi tutmaktır. Ardından sûreyi kısımlara ayırmak sûretiyle analizini yapmak, sûrenin ana konu ile bağlantısını kurmak, yapısal olarak inceleyerek sûrenin bütünlüğünü ortaya koymak, tefsir kaynaklarını esas alarak içeriğin anlaşılmasını sağlamaktır.

Ayetleri incelerken öncelikle ayetin ayetle tefsiri yoluna gideceğiz. Konunun daha ayrıntılı anlatıldığı sûre varsa ona işaret edeceğiz. Ayetlerin içeriğini anlayabilmek için klasik dönem müfessirleri ve modern dönem müfessirlerinin yorumlarını mukayeseli olarak ele alacağız. Bunu yaparken tefsirlerden kronolojik olarak istifade edeceğiz. Ardından tezdeki hedefimiz doğrultusunda kendi yorumumuzla konuya katkı sağlamaya çalışacağız.

Bu çalışmayı yaparken takip edeceğimiz yöntemlerden bir diğeri, ele aldığımız Enbiyâ sûresinde yer yer kutsal kitaplara referansta bulunulduğu için ilgili hususları mukayeseli olarak inceleyecek olmamızdır. Zira bu hususların muhtelif bakış açılarıyla değerlendirilmesinin, ilahi hitabın anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Ayet meallerinde zaman zaman ayetlerin bazı bölümlerini kendimiz anlamlandırmakla beraber, genellikle uzman bir heyet tarafından hazırlanmış olması sebebiyle Diyanet İşleri Başkanlığının Kur'an Meali'ne müracaat ettik. Ayrıca ayetlerde anlamı hususunda farklı görüşler olan bazı kelimelerin mealini yazarken Türkçeleştirmeden, sadece Latin harfleri ile transkripsiyonunu tercih ettik. Bu durum, ayetin tefsir kısmında kelimeyi ayrıntılı ele alacağımız içindir.

Sûreyi yorum incelemesini tabi tutarken uzun bir sûre olması, birçok konuyu ihtiva etmesi ve tezimizin belli bir kapsamı olması hasebiyle ayetler üzerindeki bazı tartışmalara yer vermeden sûre ile ilgili derli toplu bilgi vermeye çalışacağız.

ARAŞTIRMANIN LİTERATÜR İNCELEMESİ

Tefsir ilminde geçmişten günümüze müfessirlerin takip ettiği metot Kur'an'ı baştan sonra tefsir etmek şeklinde olmuştur. Bunun yanı sıra müstakil sûre tefsirleri de çok yaygın olmamakla beraber mevcuttur. Zeki Duman'ın *Fatiha, Ahzab, Nûr, Hucurat ve Mümtetine sûrelerini içeren “Beş Sûrenin Tefsiri”*,¹ Suat Yıldırım'ın *“Fatiha ve*

¹ Ankara, Fecr Yay, 1999.

En'am Sûresi Tefsiri”,² Şahin Güven’in “*Hucurat Sûresi Tefsiri*”,³ isimli çalışmaları bu eserlerden bazılarıdır.

Çalışmamın ilham kaynağı olan ve yöntemin belirlenmesindeki tesiri hususiyetiyle zikretmem gereken “*Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*”⁴ adlı eser, Bilal Gökçır tarafından kaleme alınmıştır. Bir sûre tefsiri olan bu eser; giriş, sûrenin yapısal bölümlenmesine göre şekillenen dört bölüm ve bibliografyadan oluşmaktadır. Giriş bölümünde; i’cazu’l-Kur’an, nazmu’l-Kur’an, ilmu’l-münâsebâta dair açıklamalar yapılmış, klasik ve modern dönemde i’caz-dil ilişkisi hakkında müfessirlerin görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde oryantalistlerin Kur’an’ın metin yapısı ve diline yönelik eleştirileri üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, sûre ile ilgili temel bilgiler verilmiş, ikinci bölümde sûrenin huruf-ı mukattaa ile başlaması üzerinde durulmuştur. “Meryem sûresinde kıssalar” diye adlandırılan üçüncü bölümde öncelikle kıssanın tanımı, amacı ve gerçekliği üzerinde durulmuş, ardından sûrede yer alan altı kıssaya (Zekeriyya-Yahya, Meryem-İsa, İbrahim, Musa, İsmail ve İdris) genel bir perspektif çizilmiş ve kıssaları birbirine bağlayan hususlar zikredilmiştir. Yazarın yaptığı bölümlemede “Meryem sûresinde cedel” başlığı altındaki ayetler dördüncü bölümde incelenerek sûrenin bölümleri arasındaki münâsebâta dikkat çekilmiştir.

Yöntemini büyük ölçüde takip ettiği Bilal Gökçır’dan sonra benzer üslupla tefsir yapan Osman Acun, “*Münâsebâtü’l-Kur’an İlmi Işığında Saf Sûresi İncelemesi*”⁵ isimli tezinde Saf sûresini ele almıştır. Tezin girişinde, İslam dünyasında ve Batı’da münâsebâta dair yapılan çalışmalar ile sûre tefsiri çalışmaları hakkında özet bilgi verilmiştir. Birinci bölümde sûre hakkında temel bilgiler verilmiş ve özellikle Saf sûresinin müsebbihat sûreleriyle olan münâsebâtı derinlemesine incelenmiştir. İkinci bölümde; “Saf Sûresinde Allah’ı Tesbih”, “Kınama, Uyarı, Hatırlatma ve Meydan

² İzmir, Işık Yay, 1993.

³ İstanbul, Düşün Yay, 2012.

⁴ Ankara, Fecr Yay, 2009.

⁵ Osman Acun, *Münâsebâtü’l-Kur’an İlmi Işığında Saf Sûresi İncelemesi*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bölümü Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Okuma” ve “Allah’ın Kullarına Vaad ve Müjdeleri” olmak üzere üç ana başlık altında Saf sûresinin içeriği incelenmiştir.

Yaptığımız literatür taramasında Türkiye’de Enbiyâ sûresi ile ilgili müstakil olarak yapılmış bir tefsir çalışmasına rastlamadık. Enbiyâ sûresini tamamen farklı perspektiften ele alan iki çalışmadan biri Ali Şeriatî’nin Enbiyâ ve Rum sûrelerini içeren “İki Sûre İki Yorum”⁶ isimli kitabı ve Nisa Sunar’ın “Enbiyâ Sûresi’nin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”⁷ isimli yüksek lisans tezidir.

20. yüzyıl mütefekkirlerinden Ali Şeriatî’nin “İki Sûre İki Yorum” isimli kitabı akademik bir tefsir çalışması olmaktan ziyade düşünsel bir yorumdur. Burada zikretmemizin sebebi Enbiyâ sûresi ile ilgili hususi bir kitap olduğu içindir. Ali Şeriatî kendine has üslubuyla iki sûreyi yorumlamış ve ayetlerle günümüz arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır. Enbiyâ sûresinin tamamını “insanlar ve mesaj” olarak okumuş, insanlara Kur’an mesajını ileten peygamberleri de tarih boyunca yükledikleri rol bakımından konumlandırmıştır.

Nisa Sunar’ın “Enbiyâ Sûresinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi” adlı tezi ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenliği dalında yapılmış bir çalışmadır. Giriş ve üç bölümden oluşan bu çalışmanın giriş kısmında din eğitimi hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bölümde, Enbiyâ sûresi hakkında kısaca tanıtıcı bilgi verilmekte, ikinci bölümde sûrede tespit edilen insan tipleri üzerinde durulmakta, üçüncü bölümde sûredeki eğitim metot ve ilkeleri açıklanmaktadır. Dolayısıyla zaten tefsir alanında bir iddiası olmayan din eğitimi adına yapılmış bu çalışma ile bizim çalışmamız konusu, alanı, amacı ve yöntemi açısından tamamen farklıdır.

ARAŞTIRMANIN İÇERİĞİ

Tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşacaktır. Giriş bölümünde tezin konusu, temel problemi, amacı, hedefi, kapsamı, önemi, yöntemi ve konuyla ilgili yapılmış çalışmalar hakkında bilgi verdik.

⁶ Çev. Selim Naci Karaaslan, 2. bs., İstanbul, Ekin Yay, 1996.

⁷ Nisa Sunar, “Enbiyâ Sûresi’nin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Ana Bilim Dalı İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bilim Dalı, Konya, 2007.

Birinci bölümde tanıtıcı temel bilgiler yer alacaktır. Sûrenin adı, mushaftaki yeri, Mekkî oluşu, nüzul ortamı, sebab-i nüzul, ana konusu, faziletleri, sûre tasnifindeki yeri, öne çıkan ayetleri, kısımlandırılması, dil ve üslup özellikleri ile sûrenin başı ve sonu arasındaki münâsebât, sûrenin başı ve önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebât, sûrenin sonu ve müteakip sûrenin başı arasındaki münâsebât, sûredeki esma-i hüsnâ ve ayet içi münâsebât, konuları açısından sûre içi münâsebât bu bölümü oluşturacaktır.

İkinci bölümde sûreyi dört kısma ayırdık. Her kısım, belli ayet veya ayet gruplarını içeren alt başlıklardan oluşmaktadır. Son ayet grubunu da kapanış ayetleri olarak telakki ettik. Yaptığımız kısımlandırma doğrultusunda ayetleri belli başlıklar altında toplayarak içeriğini anlamaya çalışacağız. Bunu yaparken ayetleri Kur'an bütünlüğü içinde, nüzul ortamı göz önünde bulundurularak klasik ve modern tefsirler ışığında ele almaya gayret edeceğiz. Bununla beraber kendi yorumlarımızı da katarak sûrenin bütünlüğünü ortaya koymaya çalışacağız.

Sonuç bölümünde ise elde edilen verilerin ve fikirlerin tefsir tarihi ve usulü, Kur'an genel bilgisi ve tefsir ilmi açısından değerlendirmesini yapacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÛRE HAKKINDAKİ TEMEL BİLGİLER

Bu bölümde Enbiyâ sûresinin adı, mushaftaki yeri, Mekkî oluşu, nüzul ortamı, sebab-i nüzulü, ana konusu ve sûre tasnifindeki yeri incelenecektir. Sûrenin faziletine dair rivayetlere yer verilecektir. Fasılalar, tekrarlar, soru-cevaplar, yeminler incelenerek sûrenin dil ve üslup analizi yapılacaktır. Münâsebât başlığı altında sûre içi ve sûreler arası ilintiler kurulacaktır. Bölümün sonunda sûreyi belli kısımlara ayırarak yorum incelemesi bölümüne zemin hazırlanacaktır. Böylelikle sûre hakkındaki temel bilgilerle sûrenin bir nevi kimliği oluşturulacaktır.

1. Sûrenin Adı

“S-V-R” (س و ر) kökünden türeyen sûre kelimesi sözlükte, şehrin surları, yüksek rütbe, mevki, şeref, yüksek bina, binanın kısmı veya katı gibi manalara gelir.⁸ İslamiyetten önce yaşamış olan meşhur şair Nâbiğatü’z-Zübyani (v. 604) bir beytinde sûre kelimesini çok yüksek ve şerefli mevki anlamında kullanmıştır:

ألم تر أن الله أعطاك سورة ترى كل ملك دونها يتذبذب

“Görmüyor musun Allah sana öyle yüce bir mevki vermiştir ki bu mevkinin altında bütün kralların bocalamakta olduğunu görürsün.”⁹

İstilahî olarak sûre kelimesi Kur’an’ın birçok ayetten teşekkül eden kısımlarını ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁰ Kur’an’ın 114 bölümünden her birine sûre denilmesi;

⁸ Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Rağıp el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Nedim Maraşlı, Kahire, Dâru'l-Fikr, 1970, S-V-R Mad. s. 360; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî b. Manzûr *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, Dâru'l-İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1997, S-V-R Mad. c. 6, s. 426-427; Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, 5. bs., Dımeşk, Dâru İbn Kesîr, c. 1, s. 165; Bedreddin b. Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001, c. 1, s. 263-264; Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995, s. 275.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, S-V-R Mad. c. 6, s. 426.

¹⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 20. bs, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, 2011, s. 57.

binayı oluşturan katlar gibi sûrelerin de Kur'an'ı oluşturmaları, evlerin surla bir arada toplandığı gibi Kur'an sûrelerinin de ayetleri toplayıp kuşatması, şehrin surlarının şehri koruduğu gibi sûrelerin de İslam'ı koruması ya da Allah kelamı olduğu için şerefli ve manevi derecesinin yüksekliği nedeniyle olması muhtemeldir.¹¹ Sûre kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de müfred olarak dokuz defa, cemi halinde bir defa geçmektedir.

Sûreler isimlerini, kıssalarda geçen şahıslardan, konu edindikleri topluluklardan, ihtiva ettiği garip bir kelimedenden, bahsedilen konulardan, ilk kelimesinden, tekrar edilen bir kelimedenden veya başındaki mukattaa harflerinden almaktadırlar.¹² Sûrelere verilen isimlerin tevkîfî olduğunu savunanlar olduğu gibi ictihâdî olduğunu savunanlar da vardır.¹³ Suyûtî (v. 911/1505), "Sûrelerin isimleri, hadis ve haberlerden anlaşıldığı üzere tevkîfî olarak tespit edilmiştir. Sözü uzatma korkum olmasaydı bunu genişçe açıklardım" diyerek görüşünü net bir şekilde ortaya koymuştur.¹⁴ Zerkeşî (v. 794/1392) de ictihâdî olmasının uzak bir ihtimal olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Şayet ictihâdî oldukları kabul edilecek olursa, saha ile ilgili bilgiye sahip olanlar, sûre isimlerinin isticakını gerektiren ve sûreye uygun düşen tüm manalardan değişik isimler bulup çıkaracaktır ki böyle bir durum gerçeklikten uzaktır."¹⁵ Sûre isimlerinin ictihâdî olduğunu düşünenler ise sûrelerin birden fazla ismi olmasını buna delil olarak sunmaktadır. Ağırlıklı görüş, sûre isimlerinin tevkîfî olduğu yönündedir.¹⁶ Ancak âlimlerin "tevkîfî" terimi ile aynı şeyi kastetmedikleri gözlenmiştir. Zerkeşî gibi vahye dayalı olduğuna meyilli olanlar olsa da peygambere dayandıranlar daha çoğunluktadır. Taberî (v. 310/923), Suyûtî, Âlûsi (v. 1270/1854) ve Elmalılı (v. 1361/1942) bu kişiler arasındadır.¹⁷ İbn Âşûr (v.

¹¹ Suyûtî, *el-İtkân*, c. 1, s. 165.

¹² Zerkeşî, *el-Burhân* c. 1, s. 338- 339; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul, İFAV, 2013, s. 103.

¹³ Tevkîfî veya İctihâdî Diyenlerin Delilleri İçin Bkz: Muhammed Ali Duran, "Sûre İsimleri Açısından Kur'an'ın Anlaşılması", Sakarya Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2012.

¹⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, c. 1, s. 166.

¹⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1, s. 339.

¹⁶ Seyf b. Raşid Câbirî, *Esmâu's-Suveri'l-Kur'aniyye: Delâlat ve İşârât*, y.y., 2002, s. 59; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s. 44; Muhammed Salim, *Fi Rihâbi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire, Mektebetül-Külliyyâtü'l-Ezheriyye, 1980, c. 1, s. 83.

¹⁷ Suyûtî, *el- İtkân*, c. 1, s. 166; Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1984, c. 1, s. 96; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak*

1394/1973)un konuyla ilgili beyan ettiği “Sahâbe, sûreleri ya Hz. Peygamber’den ezberlediği şekilde ya da- isimlendirme Hz. Muhammed (s.a.v.)den nakledilmiş olmasa da- insanların bildiği en meşhur, en yaygın isimlerle adlandırmıştır. Bazı sûrelerin isimlendiriliş i Hz. Peygamber zamanında meşhur olup yaygınlaşmıştır. Hz. Peygamber o isimlendirmeyi iş itmiş ve onaylamıştır. Bu durum da isimlendirmenin doğruluğu ve geçerliliği adına yeterlidir.”¹⁸ şeklindeki görüşleri ise daha makul gözükme ktedir. Buna göre bazı sûrelerin isimlerini Hz. Peygamber değil de ashap vermiştir.

İncelemekte olduğu mız sûre, başka konuların yanı sıra birçok peygamberin çeş itli özellikleri ve kavmiyle olan münasebetlerinden bahsedildiği için “peygamberler” anlamına gelen “Enbiyâ” kelimesiyle isimlendirilmiştir. Sûrede 17 peygamber ve Hz. Meryem’den bahsedilmektedir. En’âm sûresinden başka bir sûrede bu kadar çok sayıda peygamber ismi geçmemektedir. En’âm sûresinde nicelik itibariyle 18 peygamber zikredilse de İbrahim Peygamber hariç peygamberlerin hayatlarından kesitler bulunmamaktadır. Buna mukabil Enbiyâ sûresi, zikredilen şahsiyetlerin ekseriyetinin hayatlarından kısa da olsa anekdotlar iç ermekte ve böylelikle farklı sûrelerde ayrıntılı olarak anlatılan peygamber kıssaları hatırlatılmaktadır.

Enbiyâ sûresinde bahsi geçen şahsiyetlerin isimlerini sayacak olursak bunlar; Muhammed, Musa, Harun, İbrahim, Lut, Yakup, Nuh, Davut, Süleyman, Eyyub, İsmail, İdris, Zülkifl, Yunus, Zekeriya, Yahya, Meryem, İsa (aleyhimusselam)dır. Bunlardan Yunus, Meryem, İsa, Muhammed’in adı sûrede açıkça geçmemektedir. Yunus Peygamber balık sahibi anlamına gelen “zünnûn” lakabıyla, Meryem as. “ıffetini koruyan kadın” sıfatıyla, İsa Peygamber, “Meryem’e üfürülen ruh” ile mucize olması hususiyetiyle anılmış tır. Hz. Muhammed ise Kur’an’ın ilk muhatabı olarak Enbiyâ sûresinde, Allah’ın bizzat kendisine emir kipiyle hitap etmesi ve kavminin ona karşı sergiledikleri tutumdan bahsetmek suretiyle konu edilmiştir.

Dini Kur’an Dili, İstanbul, Matbaai Ebuzziya, 1935, c. 1, s. 3; Ebu’s-Sena Şehabettin Mahmut b. Abdullah b. Mahmud el-Âlûsî, *Ruhu’l-Meânî fî Tefsiri’l-Kur’an’il-Azîm ve’s-Seb’il-Mesânî*, thk. Muhammed Mutaz Harimuddin, 3. bs., Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, Beyrut, 2015, c. 1, s. 34.

¹⁸ Muhammed Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Tunus, ed-Dâru’t-Tunusiyye, 1984, c. 1, s. 91.

Her sûrenin bir ismi olmakla beraber bazı sûrelerin birden fazla ismi vardır.¹⁹ Fakat Suyûtî birden fazla adı olan sûreler başlığı altında Enbiyâ sûresini zikretmemiştir.²⁰ Buna muvafık olarak gerek Ulûmu'l-Kur'an kitaplarında gerek tefsir ve hadis kaynaklarında da sûrenin başka bir ismine rastlanmamıştır.

Sûrelerin ilk kelimeleriyle anılması, eskiden beri var olan bir gelenektir. Nebe "عَمَّ", Mülk "تَبَارَكَ" ve İnşirah "أَلَمْ نَشْرَحْ" sûreleri gibi halk arasında ilk kelimeleriyle meşhur olanlar olduğu gibi ilk kelimelerle anılması çok yaygın olmayan sûreler de mevcuttur. İsrâ sûresi "سَبَّحَانَ", Mü'minûn sûresi "قَدْ أَفْلَحَ", Ankebût sûresi "أَحْسِبِ النَّاسَ", Meâric sûresi "سَأَلَ سَائِلٌ", Kıyamet sûresi "لَا أَقْسَمُ", İnsan sûresi "هَلْ أَتَى", Zilzâl sûresi "إِذَا زُلْزِلَتْ" şeklinde ilk kelimeleriyle kaynaklarda zikredilen sûrelerden bazılarıdır.²¹ Çalışmamızın konusu olan Enbiyâ sûresi de "اِقْتَرَبَ" adıyla yaygın olmasa da kullanılmıştır. Nitekim Zemahşerî (v. 538/1147) ve Beydâvî (v. 685/1286)'nin sûrenin tefsirlerinde yer verdiği sûrenin faziletine dair olan rivayet "kim Enbiyâ sûresini okursa..." ifadeleriyle değil "kim ikterabe sûresini okursa..." ifadeleriyle başlamaktadır.²²

2. Mushaftaki Yeri

Sûrelerin tertibi itibariyle Hz. Osman (v. 35/656)'ın mushafından -şu an elimizdeki Mushaf- farklı olarak Ubey b. Ka'b (v. 33/654)'ın, İbn Mesud (v. 32/652-53)'un, Ali b. Ebi Talib (v. 40/661)'in de mushafları mevcuttur. Bu mushaflarda tertip farklılıkları olduğu gibi sûrelerin sayısında da farklılık vardır. Hz. Osman'ın mushafında ilk sûre Fatiha ve son sûre Nas sûresi olmak üzere 114 sûre bulunmaktadır. İbn-i Mesud'un mushafında muavvizeteyn sûreleri eksik olduğundan

¹⁹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s. 103.

²⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, c. 1, s. 167-180.

²¹ Ali b. Muhammed İmaduddin es-Selhâvî, *Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkra'*, thk. Dr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mekketu'l-Mükerrreme, Mektebetü't-Türes, 1987, c. 1, s. 28.

²² Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâik-i Ğavamizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûh'it-Te'vil*, Riyad, Mektebetü'l-Ubeykân, 1998, c. 4, s. 172; Nasıruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Beyrut, Müessesetü Şaban, t.y., c. 4, s. 48.

112 sûre mevcuttur. Ubey b. Ka'b'ın mushafındaki sûrelerin sayısı ise Hal' ve Hafî sûrelerinin (kunut dualarının) ilavesiyle 116 sûreye ulaşmaktadır.²³

112 ayet olan Enbiyâ sûresi; Hz. Osman'a nispet edilen mushafta, Tâhâ sûresinden sonra Hac sûresinden önce 21. sırada, Ubey b. Ka'b'a nispet edilen mushafta Tâhâ sûresinden sonra Nur sûresinden önce 22. sırada, İbn Mesud'un mushafında, Benû İsrail sûresinden sonra Tâhâ sûresinden önce 14. sırada yer almaktadır.²⁴

Nüzul sırasını esas alacak olursak Enbiyâ sûresi, İbrahim sûresinden sonra Mü'minûn sûresinden önce; Hazin'e göre 70 , *Mecmeu'l- Beyan*'da 69, Suyûtî'ye göre 72, Hüseyin ve İkrime'ye göre 69, İbn Abbas'a göre 72, Cabir'e göre 71, İzzet Derveze (v. 1984)'nin sıralamasında ise 72. sûredir.²⁵ Batılı araştırmacıların yapmış olduğu kronolojiye bakacak olursak; Enbiyâ sûresi, Gustav Weil'e göre 56, Theodor Nöldeke'ye göre 65, William Muir'a göre 86, Regis Blachere'e göre 67. sıradadır.²⁶ Ayrıca amacı kronolojik sıra belirlemek olmayıp Mekkî-Medenî incelemesi yapan William Montgomery Watt'a göre ise bu sûre geç dönem Mekkî bir sûredir.²⁷

3. Mekkî Oluşu

Sûrelerdeki Mekkî ve Medenî gruplandırması mekân, zaman ve muhataplar olmak üzere üç temel kriter baz alınarak yapılmıştır. Mekân kriteri dikkate alınarak yapılan birinci tanıma göre; Mekke'de nazil olan ayetler Mekkî, Medine'de nazil olan ayetler Medenî'dir. İkinci tanımda ise zaman mefhumu belirleyici olmuştur. Yani hicretten önce nazil olan ayetler Medine'de olsa bile Mekkî, hicretten sonra nazil olan ayetler Mekke'de olsa bile Medenî'dir. En fazla kabul gören tanım da budur. Muhatap kriteri esas alınan üçüncü tanımda ise Mekkelilere hitap eden sûreler Mekkî, Medinelilere hitap eden sûreler ise Medenî'dir.²⁸

²³ Zerkeşi, *el-Burhân*, c. 1, s. 317.

²⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, c. 1, s. 201-203.

²⁵ Muhammed İzzet Derveze, *Siretu'r-Rasul:Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, Çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, Yarin Yay, 2015, c. 1, s. 19.

²⁶ Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, İstanbul, Kuramer, 2016, s. 134, 138, 151, 183.

²⁷ Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s. 190.

²⁸ Zerkeşi, *el-Burhân*, c. 1, s. 239.

Mekkî ve Medenî sûrelerin sayısı hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Suyûtî'ye göre 82 Mekkî, 20 Medenî ve geriye kalan 12 tanesi ihtilafıdır.²⁹ Zerkeşî'ye göre üçü ihtilafli olmak üzere 85 Mekkî, 29 Medenî'dir.³⁰ Ubeyy b. Ka'b'a göre 87'si Mekkî, 27'si Medenî'dir. Nöldeke'ye göre 90'ı Mekkî, 24'ü Medenî'dir. Mısır Meliki Fuat'ın 1342'de ilmî bir heyetin tetkik etmesinin ardından bastırdığı mushafta ise sûrelerin 86'sı Mekkî, 28'i Medenî'dir.³¹ Yaygın olan kabul de bu yöndedir.

Mekkî-Medenî ilmini bilmek Kur'an ilimlerinin en yücelerinden biri sayılmış ve âlimlerimiz İslam davetinin merhalelerini bilmeyen bir kişiyi Allah'ın kitabı hakkında söz söylemeye ehil görmemişlerdir.³² Subhi Salih (v. 1986), sûrelerin Mekkî veya Medenî olduğunu bilmenin gerekliliği şöyle ifade etmiştir:

“Mekkî ve Medenî ilmi kendisini kuşatan büyük ilgiye değer bir bilgi olup İslam davetinin merhalelerini ve olaylarla tedrici olarak gelişen hikmet dolu adımlarını tespit etmek hem Mekke hem de Medine'de ve diğer yerlerde yaşayanlarla ilişkilerini inceleyebilmek ve mü'minlere, müşriklere, ehl-i kitaba yapılan çeşitli hitapları kavrayabilmek için gerekli bir ilimdir.”³³

Mekkî-Medenî ilminin tanımı, sayısı ve öneminden kısaca bahsettikten sonra konumuz olan Enbiyâ sûresine gelecek olursak sûrenin Mekke'de nazil olduğunda ittifak olmakla beraber Suyûtî, *el-İtkân* kitabında 44. ayetin Medenî olduğunu söylemekte fakat buna kaynak göstermemektedir.³⁴ Mekkî sûrelerin genel özelliklerinden olan huruf-ı mukatta ile başlamak, ayetlerde ٮٮ lafzının yer alması, hitabın *yâeyyuhennâs* şeklinde olması, secde ayeti bulunması gibi hususlara uymasa da içerik itibarıyla tevhit ve ahiret teması işlenmesi, birçok peygamber kıssasına yer verilmesi, sûrenin Mekkî olduğunu gayet açık bir şekilde göstermektedir.³⁵ Ayrıca “*yâeyyuhennâs*” kalıbı yer almasa da “*ikterabe linnas*” şeklinde insanlara genel bir hitap mevcuttur. Medenî sûrelerin özellikleri olan; ibâdât ve muamelat üzerinde

²⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, c. 1, s. 31.

³⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1, s. 250.

³¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 62.

³² Suyûtî, *el-İtkân*, c. 1, s. 25.

³³ Subhi Salih, *Mebâhis fî Ulûmî'l-Kur'an*, Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1968, s. 135.

³⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, c. 1, s. 47.

³⁵ Mekkî ayetlerin özellikleri için bkz: Suyûtî, *el-İtkân*, c. 1, s. 52-54; Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1, s. 240-245.

durulması, cihada teşvik edilmesi, hadlerin belirlenmesi gibi hususları içerisinde barındırmamaktadır.³⁶

Buhâri; İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ ve Enbiyâ sûrelerinin ilk inen sûreler arasında olduğuna dair bir rivayet kaydetmiştir.³⁷ Bu rivayet birçok tefsirde yer almaktadır. İbn Âşûr ise bu sûrenin hicretten önce nazil olan son sûrelerden olduğu görüşündedir.³⁸ Hâkim olan kabule göre sûrenin 73. sırada nazil olduğunu göz önüne alırsak sûrenin Mekke döneminin sonlarına doğru nazil olduğu fikrine ulaşabiliriz. Enbiyâ sûresinin muhtevası da hicrete yakın dönemde nazil olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir. Zira sûrenin son ayetlerinde müşriklerin güçlerini kaybedeceği, müslümanların muzaffer olacağı müjdesi verilmektedir.³⁹

Buhari'nin naklettiği “Beni İsrail (İsrâ), Kehf, Meryem, Tâhâ ve Enbiyâ sûreleri ilk nazil olan sûrelerdendir.” şeklindeki rivayeti Said Havva farklı değerlendirmekte ve rivayetteki sıralanışın mushaftaki sıralamaya muvafık olmasını sûrelerin tevkiîliliğine bir delil olarak sunmaktadır. Ona göre rivayette sûrelerin bu şekilde sıralanması şu an eldeki Kur'an tertibinin ashab-ı kiram tarafından bilindiğini göstermektedir.⁴⁰

4. Nüzul Ortamı

Ayetlerin nazil olduğu ortamı bilmek Kur'an'ın sağlıklı ve doğru olarak yorumlanabilmesi adına mutlaka gerekmektedir. Sebeb-i nüzul ve nüzul ortamı bazen aynı husus gibi algılsa da hâlbuki nüzul ortamı sebeb-i nüzulden çok daha geniş bir anlam ifade etmektedir. Zira her ayetin sebeb-i nüzulü olmayabilir ama her ayetin nüzul ortamı vardır. Ayetlerin nüzul ortamını dikkate alarak Kur'an'ı okumak demek Kur'an'ı Hz. Peygamberin sîreti eşliğinde okumak demektir. Hiç şüphesiz ki bu da Kur'an'ı doğru anlamaya yardımcı olacak temel husustur.

³⁶ Medenî ayetlerin özellikleri için bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, c. 1, s. 52-54; Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1, s. 240-245.

³⁷ Buhâri, *Tefsir*, 17.

³⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 6.

³⁹ Hasan Elik- Muhammed Coşkun, *Tevhîd Mesajı, Özlü Kur'an Tefsiri*, 2. bs., İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, 2015, s. 746.

⁴⁰ Said Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Mısır, Dâru's-Selam, 1985, c. 7, s. 3423.

Nüzul sırasına baktığımızda Enbiyâ sûresinin, Mekke döneminin son üçte birlik kısmında nazil olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹ Bu dönemde Müslümanların karşısında ölçülü davranan kimseler yoktu. İman etmediği halde Hz. Muhammed'i himayesi altına alan amcası Ebu Talip'in vefatının ardından müşrikler işkence ve baskılarını iyice artırmışlardı.⁴² Peygamberin, toplumun liderleri olarak kabul ettikleri Kureyş'in ileri gelenlerinden birisi olmayışını hazmedemiyorlardı. Bunun yanı sıra Hz. Muhammed zengin değildi ve genç sayılırdı. Otorite sahibi Kureyşli müşrikler insanların peygambere uymaması için kargaşa çıkarma niyetiyle ona türlü iftiralar atıyor, vahyi kendisinin uydurup Allah'a isnat ettiğini ileri sürüyor, peygambere şair ve sihirbaz diyorlardı. İslam'ın aleyhine propaganda yapmakla kalmıyor Müslümanlara çok zor günler yaşıyorlardı. Şiddetin egemen olduğu bu günlerde Hz. Peygamber'in en büyük destekçisi eşi Hz. Hatice'yi de kaybetmesiyle daha da sıkıntılı günler yaşamaya başlamıştı. Bu dönemde yardım talebiyle Taif'e gitmiş ancak büyük bir hüsrân ile geri dönmüştü. Daha sonra Evs ve Hazrec kabilelerinden bazı kişilerle görüşmeye başlamıştı. Birkaç yıl süren bu görüşmelerin neticesinde Medine'ye hicret gerçekleşecekti.

Hız. Hatice ve Ebu Talip'in vefatıyla müşriklerin şiddeti artırdığı günlerde Hz. Peygamber'de keder Müslümanlarda ise ümitsizlik peyda olmuştu. İşte bu dönemde nazil olduğu kuvvetle muhtemel olan Enbiyâ sûresi inkârcıları bekleyen kötü sonu dile getirmekte, Hz. Muhammed'i önceki peygamberleri örnek göstererek teselli etmekte, inananlara ise sabrı tavsiye etmekte, hicreti müjdeleyip zafer vadetmektedir.

5. Sebeb-i Nüzulü

Hız. Peygamber dönemindeki bir olay veya peygambere sorulan bir soru dolayısıyla ayetlerin nazil olmasına sebep olan etkene sebep-i nüzul denilmektedir.⁴³ Ayetlerin sebep-i nüzulünü bilmenin bir faydası olmadığını zannedenler olsa da bilhassa ayetleri anlamada yardımcı olduğu kabul edilen bir gerçektir.⁴⁴

⁴¹ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis: Tertibu's-Suver Hasebe'n-Nüzul*, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Gurabi'l-İslâmî, 2000, c. 5, s. 255.

⁴² Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Fuad b. Ali Hafız, 3. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009, c. 2, s. 15.

⁴³ Zürcânî, *Menâhîlu'l-İrfan*, c. 1, s. 89.

⁴⁴ Zürcânî, *Menâhîlu'l-İrfan*, c. 1, s. 91.

İlgili sûrenin nüzul sebeplerine geçmeden önce esbab-ı nüzul ilmi ile ilgili önemli bir konu olan “umum-husus” konusuna⁴⁵ işaret etmenin yerinde olacağını düşünüyoruz. Usulcüler nezdinde kabul gören “sebebin hususiliği hükmün umumiliğine mâni değildir” kâidesinin anlamı “Kuran ayetleri sadece nüzul çağındaki kimseleri ilgilendirmekle sınırlandırılmazlar, onlar bizi de ilgilendirmektedir” şeklinde anlaşılmalıdır.⁴⁶ Dolayısıyla bu kaide ayetleri nüzul ortamından kopararak okumaya ve kelimelerin sözlük anlamlarından dilediğimizi seçip yorumlamaya zemin hazırlayan bir kaide değildir. Bu konuda en detaylı açıklamaları Ebu İshak eş-Şâtıbi (v. 790/1388) *el-Muvafakat* isimli eserinde yapmaktadır.⁴⁷

Bu konu ile ilgili önemli bir meseleye temas tetikten sonra Enbiyâ sûresinin nüzul sebeplerine geçecek olursak nüzul sebepleri olarak tefsir kaynaklarında sadece 17, 34, 101. ayetlerin sebep-i nüzulüne rastlanmıştır. Bunlar şu şekildedir:

لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ هَؤُلَاءِ لَأَتَّخِذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنَّ كُنتُمْ فَاعِلِينَ (١٧)

“Eğer bir *lehv* edinmek isteseydik kendi katımızdan edinirdik.” (21:17)

21:17. Ayetteki *lehv* kelimesini çocuk diye tefsir eden Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767) bu ayetin, Necran Hristiyanlarından bir kısmının “İsa, Allah’ın oğludur” demesinin üzerine nazil olduğunu rivayet etmiştir. Yani daha temiz olduğu için meleklerden çocuk edinirdi. Ancak böyle bir durum söz konusu değildir.⁴⁸

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ (٣٤)

“Biz senden önce de hiçbir beşere ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen onlar ebedî mi kalacaklar?” (21:34)

21:34. ayet ile ilgili iki rivayet vardır. Mukâtil’in naklettiğine göre; “Senden önce hiçbir beşere ebedilik vermedik.” ayeti nazil olunca Hz. Muhammed, Cibril’e “Peki

⁴⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1, s. 32; Zürcânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c. 1, s. 104.

⁴⁶ Muhammed Coşkun, *Kur'an Yorumunda Siret-Nüzûl İlişkisi*, İstanbul, Fikir, 2014, s. 115.

⁴⁷ İbrahim b. Musa eş-Şâtıbi, *el-Muvafakat: İslâmî İlimler Metodolojisi*, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yay, 1993, c. 3, s. 243-287.

⁴⁸ Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitab, 1984, c. 3, s. 73.

benden sonra ümmetimin başına kim gelecek?” diye sormuştu. Bunun üzerine Allah “Sen öleceksin de onlar ebedî mi kalacaklar” (21:34) sözünü indirdi.⁴⁹

Kurtubî (v. 671/1273) ise “Senden önce hiçbir beşere ebedilik vermedik.” ayeti ile ilgili şunları söylemektedir: “Bu ayet, müşriklerin biz Muhammed’e ölümün musibetlerinin gelip çatmasını bekliyoruz, demeleri üzerine inmiştir. Çünkü müşrikler onun peygamber olduğunu reddediyor ve ölmesini bekliyorlardı. Allah da bunun üzerine, senden önceki peygamberler öldü. Allah dini korumayı üzerine aldı.”⁵⁰

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ (١٠١)

“Şüphesiz kendileri için tarafımızdan en güzel mükâfat hazırlanmış olanlar var ya; işte onlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır.” (21:101)

Nüzul sebebini bildiğimiz başka bir ayet, 101. ayettir ve bu rivayete birçok tefsir kaynağında rastlanmıştır. İbn Abbas (v. 68/687-88)tan rivayet edildiğine göre; “Siz de Allah’tan başka ibadet ettikleriniz de cehennem odunusunuz, oraya gireceksiniz.” 21:98 ayeti nazil olduğunda “Muhammed ilahlarımız hakkında ileri geri konuşuyor” düşüncesi Kureyş halkına ağır gelmişti. Derken İbn Zıbâri geldi ve “Size ne oluyor?” diye sordu. Kureyşliler durumu ona anlattılar. Sonra İbn Zıbâri, Resulullah ile görüştü ve: “Ey Muhammed! Bu söylediklerin sadece bizim ve taptıklarımız için midir, yoksa bütün ümmetler ve onların tapındıkları bütün ilahlar için de geçerli midir?” diye sordu. “Allah’tan başkasına tapan herkes için geçerlidir.” diye cevap verdi Nebi. İbn Zıbâri: “Kabe’nin rabbine yemin ederim ki seni yenik düşürdüm. Sen değil miydin melekler salih kullardır diyen? Ne oldu şimdi? Benu Melih meleklerle tapıyor, Hristiyanlar İsa’ya, Yahudiler Uzeyr’e.” Mekke halkı bağırmaya başladı ve Allah bunun üzerine “Tarafımızdan kendilerine güzel akıbet takdir edilmiş olanlara

⁴⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 78.

⁵⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî-l-Kur’an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 2006, c. 14, s. 202.

gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar.” (21:101) ayetini indirdi. Böylelikle Allah, melekleri İsa’yı ve Uzeyir’i bu durumdan tenzih etti.”⁵¹

6. Sûrenin Ana Konusu

Sûrelerin bütünlüğü fikrini savunanlar her sûrenin bir ana konusu olduğunu ve diğer konuların ana konuyla bağlantılı olarak onun etrafında şekillendiğini düşünürler. Ana konu; sûrenin şirazesi, hasılıdır. Sûrelerdeki ana konuyu, Seyyid Kutub (v. 1386/1966) “*mihver*” olarak isimlendirirken, yine çağdaş müfessirlerden olan Emin Ahsen Islâhi (v. 1997) ise “*amûd*” olarak isimlendirir.⁵²

Enbiyâ sûresi Mekke’de nazil olan sûrelerden biridir. Mekkî sûrelerin ele aldığı tevhit, nübüvvet, kıyamet, ahiret, ba’s, ceza gibi akidevi konulardan bahsetmektedir. Ana konusu ise, İslam’ın bel kemiği olan tevhit ve vahdete çağrıdır. Bu bağlamda Hz. İbrahim’in tevhit mücadelesi ayrıntılı bir şekilde anlatılmakta ve on yedi peygamberin irşat ve tebliğ hayatlarına özlü ifadelerle temas edilmektedir. Bunun yanı sıra önceki kutsal kitaplara referansta bulunulmakta ve ilahi vahyin birliğine dikkat çekilmektedir. Böylelikle sûre, akidevî birlik (tevhit) ve toplumsal birliği (vahdet) sağlamayı hedeflemektedir.

Sûre kıyametin yaklaştığını haber vererek başlamaktadır. Ardından inkârcıların peygambere karşı olumsuz davranışlarını eleştirmektedir. Tevhit inancı güçlü delillerle desteklenmekte ve şirk kesin ifadelerle reddedilmektedir. Bu noktada hiçbir şeyin eğlence için yaratılmadığına, yerde ve gökteki her şeyin sahibi oluşuna değinmekte, tevhit inancını desteklemek için ölüleri diriltmesi, burhan-ı temânü, canlıların sudan yaratılması, dağlar ve yollar, gökyüzü, gece ve gündüz, güneş ve ay gibi hakikatlerden bahsetmektedir. Nihayetinde ölüm gerçeğine dikkat çekilmektedir. Tevhit delillerinden sonra başta Hz. Muhammed ve İbrahim olmak üzere Musa, Harun, İbrahim, Lut, Yakup, Nuh, Davut, Süleyman, Eyüp, İsmail, İdris, Zülkifl, Zünnûn (Yunus), Zekeriyya, Yahya, Meryem ve oğlu İsa’nın hayatlarından kesitler

⁵¹ Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli’l-Kur’an*, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, Beyrut, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 1991, s. 314.

⁵² Abdulhamit Birışık, “Kur’an’da İç Bütünlük:İslâhî’nin Tefsir Yöntemi”, Divan, İlmi Araştırmalar, İstanbul, 2001, Sayı:11, s. 71-75.

sunulmakta ve böylelikle Hz. Peygamber teselli edilmektedir. Zira peygamberlerin hepsi Allah'ın birliğine davet etmişler ve bu uğurda birçok sıkıntılara maruz kalmışlardır. Peygamber silsilesini zikrettikten sonra ilahi vahyin birliği ve ümmetin birliğine vurgu yapılmıştır.

Sûrenin son bölümünde dehşet verici kıyamet sahneleri sunulmakta, inananlara müjde inkârcılara tehdit sadedinde cehennem ve cennet gruplarından bahsedilmektedir. Kapanış ayetlerinde ise ilahi kitaplara referansta bulunarak yeryüzüne salih kulların varis olacağını ilan etmektedir. Yine bu ayetlerde Hz. Muhammed'in rahmet olarak gönderildiğini ifade etmektedir ve son olarak tüm sıkıntılı durumlarda yardım istenecek kapının Rabb'imiz olduğunun altı çizilmektedir.

Aşağıdaki tablolarda sûrenin ana konusu olan tevhit ve vahdet ile ilgili ayetler yer almaktadır.

Tablo 1: Enbiya Sûresinde "Tevhid" ile İlgili Yer Alan Ayetler

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ {22}
وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ {25}
وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ {26}
وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ {29}
أَفِ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ {67}
قُلْ إِنَّمَا يُوحِي إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ {108}
إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ {98}

Tablo 2: Enbiya Sûresinde "Vahdet" ile İlgili Yer Alan Ayetler

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (7)
اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرٌ مِنْ مَعْنِي وَذِكْرٌ مِنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ (24)

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ (105)

إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ (92)

Sûreyi tevhit ve vahdet ana konusu bağlamında şu şekilde değerlendirmek mümkün gözükmektedir. Sûrede tevhidin açıkça vurgulandığı ayetler 22, 25, 26, 29, 67, 98, 108'dir. 22. ayette birden fazla ilah olsaydı fesat çıkacağı ifade edilmektedir. Dünyanın son derece intizam içerisinde olmasını göz önünde bulundurduğumuzda, kelam ilminde de burhan-ı temânü olarak isimlendirilen bu hakikat Allah'ın birliğinin güçlü bir delili olarak sunulmaktadır. Sûrenin 25. ayetinde bütün peygamberlere gelen vahyin birliğinin altı çizilmektedir. Bu vahiy; "Allah'tan başka ilah olmadığı"dır. 26. ayette Allah'ın evlat edinmekten münezzehe olduğu bildirilmektedir. 29. ayet, Allah'tan başka ilah edinenleri cehennemle cezalandırmakla ve 98. ayet de taptıkları her şeyin cehennem odunu olmasıyla tehdit etmektedir. 67. ayette ise bu kişilere yazıklar olsun derken 108. ayette de bir kez daha ilahın birliğine dikkatleri çekmektedir. Bu ayetlerin yanı sıra İbrahim peygamberin tevhit mücadelesi de ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

Sûrede vahdetin doğrudan vurgulandığı ayet 92. ayettir. 17 peygamberin hayatlarından kesitler sunulduktan sonra "ümmetiniz tek bir ümmettir" diyerek ümmeti vahdete çağırmaktadır. 7, 24, 105. ayetlerde de dolaylı olarak vahdet söz konusudur. 7. ayette "Zikir ehline sorun.", 105. ayette "Zikir'den sonra Zebur'da da yazdık." denilmektedir. Nitekim müfessirlerin çoğunluğuna göre "zikir" den kasıt Tevrat'tır. 24. ayette "benim ve benden öncekilerin zikri" derken yine önceki peygamberlere atıf yapılmaktadır. Zira peygamberler bir zincirin halkaları gibidir. İlahi kitaplara ve ilahi dinlere yapılan atıflar dikkate alındığında İslam'ın tüm ilahi dinlerin devamı olduğu, temel meselenin Allah'ın birliği olduğu ve ilahi vahyin birliğinden ümmetin birliğine ulaşmamız gerektiği sonucunu çıkarabiliriz. Sûredeki diğer konular da akidevî birlik ve toplumsal birlik ile bağlantılıdır.

Said Havva (v. 1409/1989), "Bakara sûresinden sonra nazil olan her sûre Bakara sûresindeki ayetlerin izahıdır" tezinden yola çıkarak Enbiyâ sûresinin bir bakıma

“Şüphesiz ki kâfirleri uyarsan da uyarmasan da onlar hakkında birdir, inanmazlar.” (Bakara, 2:6) ayetinin izahı olduğunu düşünmektedir.⁵³Böylelikle sûrenin ana konusunu “inzâr” olarak tespit etmektedir.

7. Faziletleri

Ayet ve sûrelerin faziletleri ile ilgili hadisler, kütüb-ü tis’a ve tefsir usulü kaynaklarında “Fedail’ül- Kur’an” başlığı altında zikredilmekle beraber bu hadisleri derleyen müstakil kitaplar da bulunmaktadır.⁵⁴ Bunun yanı sıra bazı rivayet ve dirayet tefsirlerinde müfessirler sûrenin tefsirinin başında veya sonunda faziletine dair rivayetlere de yer vermişlerdir.⁵⁵ Ancak bu konuyla ilgili hadislerin bir çoğu zayıf veya uydurma hadislerdir ve tefsirler de bunlardan hali kalmamıştır.⁵⁶ Bu konu, ulema tarafından önemli sayılmış, Fedail’ul-Kur’an ile ilgili zayıf ve uydurma hadisleri derleyen kitaplar telif etmişlerdir.⁵⁷

Kaynaklarda Enbiyâ sûresinin faziletiyle ilgili iki farklı rivayete rastlanmaktadır. Bunlardan ilki Zemahşerî ve Beydâvî’nin, sûrenin tefsirinin sonunda zikrettikleri şu rivayettir: “Kim ikterabe (Enbiyâ) sûresini okursa Allah onu kolay hesaba çeker ve Kur’an’da zikredilen bütün nebiler ona selam verir.”⁵⁸ Ancak Zerkeşî, sûrenin faziletleri için Ubey b. Ka’b’a dayandırılan bu rivayetlerin uydurma olduğunu belirtmiştir.⁵⁹

⁵³ Said Havva, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, c. 7 s. 3423- 3424.

⁵⁴ Bu alanda yazılmış eserlerden bazıları şunlardır: Muhammed b. İdris eş-Şâfi, *Menâfiu’l-Kur’an* (İlgili alanda yazılmış ilk müstakil eser olarak zikredilen bu kitap günümüze ulaşmamıştır); İbn Ebî Şeybe el-Kûfî, *Fedâilu’l-Kur’an*, Ebu’l-Hasen el-Vâhidî, *Fedâilu’s-Suver*, İbn Hacer el-Askalânî, *el-İtkan fi Fedâilu’l-Kur’an*.

⁵⁵ Sûrelerin faziletleri ile ilgili rivayetlerin çok fazla bulunduğu tefsir kitapları şunlardır: Ebû İshak Ahmed b. İbrahim es-Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-Beyân*; Vâhidî, *el-Besît fi Tefsîri’l-Kur’an*, Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl*; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*; İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’an’il-Azîm*.

⁵⁶ Saffet Sancaklı, “Sûrelerin Faziletleriyle İlgili Bazı Tefsirlerde Yer Alan Apokrif Hadislerin Kritiği”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 38, Sayı:3, 2002, s. 147-172.

⁵⁷ Fedâilu’l-Kur’an ile ilgili zayıf ve uydurma hadisleri derleyen kitaplardan bazıları şunlardır: İbnu’l-Cevzî, *el-İlelu’l-Mütenâhiye fi’l-Ehâdisi’l-Vâhiye*; Şemsuddîn es-Sehavî, *el-Makasidu’l-Hasene*; Suyûtî, *el-Leâliu’l-Masnûa fi’l-Ehâdisi’l-Mevdûa*; Aclûnî, *Keşfu’l-Hafa*; Şevkânî, *el-Fevâidu’l-Mecmûa Fi’l-Ehâdisi’l-Mevdûa*; el-Elbânî, *Da’ifu’t-Tergîb ve’t-Terhîb*.

⁵⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 172; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, c. 4, s. 48.

⁵⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. 1, s. 513.

Sûrenin önemini anlatmak için Suyûtî, Âlûsi, İbn Kesîr (v. 774/1373) gibi müfessirlerin tefsirlerinde yer verdikleri, Amir b. Rabia (v. 35/656)dan nakledilen ikinci rivayet ise şu şekildedir:

Bir Arap Amir b. Rabia'ya misafir olmuş, Amir ona ikramda bulunmuş ve Allah Resulü'nden bahsetmiş. Adam daha sonra Amir'e gelip şöyle dedi: "Allah Resulü'nden Araplar arasında daha iyisi olmayan bir vadiyi bana arâzî olarak vermesini istedim. (İsteğimi kabul edip bana verdi.) Bu arâziden bir parçayı senin ve çocukların için sana vermek istiyorum." Amir ona şöyle cevap verdi: "Senin bana vereceğin arâzîye ihtiyacım yok. Bugün öyle bir sûre nazil oldu ki bize dünyayı unutturdu. Bu sûre şudur: "İnsanların hesap görme zamanı yaklaştı. Fakat onlar hala gaflet içinde yüz çeviriyorlar."⁶⁰

Bu rivayetten anlıyoruz ki Enbiyâ sûresi, kıyametin herkes için yakın olduğunu bildirmesiyle sahabeye dünyayı unutturacak kadar önemli bir sûredir. Kıyametten bahsetmesi ve dehşetli sahne tasvirleriyle insanı dehşete düşüren ama aynı zamanda nasıl cennet grubundakilerden olabileceğimize peygamberlerden örneklerle rehberlik eden bir sûredir.

8. Sûre Tasnifindeki Yeri

Kur'an-ı Kerim'de sûreler çeşitli özelliklerine göre gruplandırılmışlardır. Nicelik bakımından sûreler; tıvâl, miûn, mesâni ve mufassal olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Bu gruplandırma şu şekildedir:

1. Tıvâl (uzun) Sûreler: Fatiha'dan sonraki ilk yedi sûre olan Bakara, Âl-i İmrân, Nisa, En'âm, A'râf, Enfâl ve Tevbe sûreleridir. Tevbe sûresiyle Enfâl sûresinin arası besmele ile ayrılmadığı için iki sûreyi bir sayıp yedinci tıvâl sûrenin Yunus sûresi olduğunu düşünenler de vardır.⁶¹
2. Miûn Sûreler: Ayet sayısı yüz ve yüzden fazla olan sûrelerdir.
3. Mesâni Sûreler: Ayet sayısı yüzden az olan sûrelerdir. Bu sûrelerdeki tekrarların fazla olması sebebiyle mesâni adı verilmiştir.
4. Mufassal Sûreler: Kur'an'ın sonlarındaki sûrelerdir. Besmeleyle sık sık ayrıldıkları için mufassal ismi verilmiştir. Mufassal sûrelerin hangi sûre ile başladığı hususunda 12 farklı görüş mevcuttur.⁶²

⁶⁰ Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fi Tefsiri'l-Me'sûr*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1983, c. 5, s. 615.

⁶¹ Zürkânî, *Menâhil'ul-İrfân*, c. 1, s. 286.

⁶² Suyûtî, *el-İtkân* c. 1, s. 200.

İncelemekte olduğumuz 112 ayet olan Enbiyâ sûresi bu tasnife göre miûn sûrelerdendir.

9. Dil ve Üslup Özellikleri

Kur'an-ı Kerim, "Yoksa, O'nu (Muhammed) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer sizler doğru iseniz Allah'tan başka, gücünüzün yettiklerini çağırın da (hep beraber) onun benzeri bir sûre getirin."⁶³ ayetiyle açıkça meydan okumasına karşın muhataplarından hiçbirinin bugüne dek benzerini ortaya koyamadığı ve kıyamete kadar koyamayacağı mu'ciz bir kelimedir. Bu i'cazın çeşitli yönlerde ortaya çıktığı bilinmekle beraber en yüksek vechi de üslubundadır.⁶⁴ Kur'an, ses ahengi, mana ve lafız dengesi, aynı anda farklı seviyelere hitap etmesi, fasılaların ve tekrarların fonetik bir uyum oluşturması, akla ve duyguya dengeli hitap etmesi gibi hususiyetleriyle eşsiz bir üsluba sahiptir.

Enbiyâ sûresi hesap vaktinin yaklaştığını haber veren sert, uyarıcı bir fiil cümlesiyle başlamakta ve dört ana bölümden oluşmaktadır. 1-15. ayetler arasındaki birinci bölümde inkârcıların tavrı ele alınmaktadır. İnkârcıların, genellikle hal cümleleri ile ifade edilen olumsuz tavırlarına karşı, kıyametin yaklaşması haberi ile yapılan giriş ve bölümün son ayetinde önceki iman etmeyen kavimlerin düçar oldukları azaptan bahsedilmesi ilk bölümde sert bir üslubun hâkim olduğunu gözler önüne sermektedir:

اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ... (1)⁶⁵

...وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ (9)⁶⁶

...جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ (15)⁶⁷

İnkârcıların tavrı:

... وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ (1)

... وَهُمْ يَلْعَبُونَ (2)

⁶³ Yunus, 10:38.

⁶⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 162.

⁶⁵ "İnsanlar için hesap vakti yaklaştı" (21:1)

⁶⁶ "...Haddi aşanları helak ettik." (21:9)

⁶⁷ "...onları biçilmiş ekin, sönmüş ateş gibi yaptı." (21:15)

لَا هِيَ قُلُوبُهُمْ... (3)

لَا تَعْلَمُونَ (7)

Sûrenin üslubunu incelediğimizde üslubun, manasını nazar-ı itibara alarak yapmış olduğumuz bu bölümlemeyi destekler mahiyette olduğu gözlenmiştir. Zira her bölümün üslubu farklılık arz etmektedir. Bu itibarla “وما” ikinci bölümün başlama alameti olarak görülmüştür. 16-35. ayetleri içeren ikinci bölüm de ikna edici bir üslup kullanılmıştır. Net ifadeler ve çarpıcı örneklerle insanları düşünmeye ve tevhide çağıran ayetlerde evrenin ve içindekilerin yaratılışından ölüme kadar çeşitli deliller sunulmuştur.

36-95. ayetleri kapsayan 60 ayetlik üçüncü bölüm, öncelikle Hz. Muhammed ve kavminden bahsetmekte ve onların yaptıklarına gereken cevap Allah tarafından verilmektedir. Bu bölümde Hz. Muhammed’e “قل” emri ile hitaplar bulunmakta ve zaten bölüm de “وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ كَفَرُوا” şeklinde ona hitaben başlamaktadır. Bu ayetlerin ardından teselli mahiyetinde önceki peygamberlerin mücadelesinden örnekler verilmekte, neticede bütün peygamberlerin aynı inanç sistemini ve aynı yolu izledikleri, zaman ve mekân farklılığına rağmen tek bir ümmet oldukları vurgulanmaktadır.⁶⁸

96-104. ayetler arasındaki dördüncü ve son bölüm olan bu kısa pasajda korkutucu ve müjdeleyici ayetleriyle dengelenmiş bir üslup gözlenmiştir. Bir taraftan dehşetli kıyamet sahneleri ve cehennem grubu tavsif edilirken, diğer taraftan cennet grubu ve mükâfatlarından bahsedilmiştir.

Kapanış ayetleri olarak telakki ettiğimiz son sekiz ayette sûrenin ana fikri olan itikadî tevhit ve toplumsal vahdete çağrı yapılmakta, yeryüzüne salihlerin varis olacağı evrensel yasası ilan edilmekte, Hz. Muhammed’in bir rahmet peygamberi olduğunun altı çizilmekte ve vazifesini eda ettiği belirtilmektedir.

⁶⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 11. bs., Beyrut, Dâru's-Şurûk, 1985, c. 4, s. 2365.

9.1 İstifham

Kur'an'da kullanılan üslup özelliklerinden bir tanesi de soru ve cevaplardır. Muhatabı yönlendirmek, ikna etmek, öğretmek bu üslubun kullanım maksatları arasındadır.⁶⁹ Bunların yanı sıra istifham edatları bazı karinelerle; eşitlik, olumsuzluk, hoş görmemek, nehiy, teşvik, yüceltme, küçümseme, hayret, kınama, ikrar ettirme, korkutma gibi değişik manalarda da kullanılmıştır.⁷⁰ Enbiyâ sûresinde de bu maksatlarla dört tane istifham edatıyla 21 kez soru sorulmuştur.

Tablo 3: Enbiya Suresinde Yer Alan İstifham Edatları

هل هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ (۳)	هل
وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُخْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ (۸۰)	
قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۰۸)	
هل هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ (۳)	أ
مَا أَمَنْتَ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ (۶)	
لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۰)	
أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ (۳۰)	
وَإِذَا رَأَوْا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَدْتِخُونَكَ إِلَّا هُزُؤًا أَهَذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَنِ هُمْ كَافِرُونَ (۳۶)	
وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ (۳۴)	
بَلْ مَتَّعْنَا هَؤُلَاءِ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّ نَارَ الْأَرْضِ تَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ (۴۴)	
وَهَذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ (۵۰)	

⁶⁹ Alican Dağdeviren, “Kur'an-ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar”, Sakarya Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Doktora tezi, 2002, s. 9

⁷⁰ Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me'âni-Bedi' İlimleri) Arap Edebiyatı*, 6. bs., İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, 2011, s. 275

	قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ (٥٥)
	قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِإِلَهِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ (٦٢)
	قَالَ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ (٦٦)
	أَفِ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (٦٧)
	فَإِنْ تَوَلَّوْا فَعْلَمَ أَذَنْتُكُمْ عَلَى سَوَاءٍ وَإِنْ أَذْرِي أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدُ مَا تُوعَدُونَ (١٠٩)
ما	إِذْ قَالَ لِأَيُّهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ (٥٢)
من	قُلْ مَنْ يَكْلَأُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ (٤٢)
	قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِإِلَهِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ (٥٩)

Yukarıda verdiğimiz tablonun tahlilini yapacak olursak; “هل” (-mı, -mi) istifham edatı ile üç soru sorulmuştur. Bunlardan ilki müşriklerin birbirlerine veya Muhammed (sav)e inananlara şaşırarak sorduğu sorudur. Bununla kastedilen mana, “O sizin gibi bir insan iken nasıl olur da onun peygamberliğine inanırsınız?” şeklindedir.⁷¹ Bu cümledeki istifham edatını olumsuzluk anlamında da düşünmek mümkündür. Bu durumda ayet “O, sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir.” mealinde olur. İkinci soruda ise “هل” edatı emir ifade etmekte ve Davut Peygamber’in kıssasında “şükrediniz” anlamında kullanılmaktadır.⁷² “هل” edatının yer aldığı üçüncü soru Hz. Peygamber’e hitap eden bir ayette geçmektedir. Müfessirlere göre soru, burada da emir manası ifade etmekte ve “Müslüman olunuz” anlamına gelmektedir.⁷³

Tabloya baktığımızda sûrede en çok kullanılan istifham edatının “ل” (-mı, -mi) olduğunu görürüz. Bu istifham edatıyla çeşitli anlamlara gelecek şekilde, farklı üsluplarla 15 soru sorulmuştur. Bu soruların üslubunu ayet sırasına göre inceleyeceğiz.

⁷¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 13.

⁷² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 122.

⁷³ Esîrud-Dîn Ebî Hayyan Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhîr*, thk. Muhammed Rıdvan, Beyrut, Dâru'r-Risâleti'l-Alemyye, 2015, c. 15, s. 294.

3. ayette “İ” edatıyla sorulan soru azarlama üslubundadır.⁷⁴ Ayet, “Sihir olduğunu bile bile getirdiklerini (Kur’an’ı) nasıl kabul edersiniz?” anlamına gelmektedir.

Mekke müşriklerinden önce birçok halk Peygamberlerinden mucize istedi fakat sonra yine inanmadılar ve neticede helâk oldular. İstib’ad (uzak görme) üslubundaki 6. ayet, işte bunların da inanmayacağını, inanma ihtimalinin uzak olduğunu ifade eder.⁷⁵

İbn Âşûr 10. ayetteki sorunun, istifham-ı inkârı olduğunu, bu ayetteki istifhamın çok güzel bir konumda kullanıldığını ve iki açıdan da Mekkelilerin akletmediğini ve düşünmediğini söyler. Birincisi, Peygamberin gösterdiği doğru yola uymayıp akılsızlıklarından dolayı inkâr ettiler; ikincisi, peygamberin getirdiği kitapta onların şerefi ve şöhreti yazılıydı, buna da ehemmiyet göstermeyip inkâr ettiler.⁷⁶

30. ayette ki istifham, Allah ile birlikte ilah bulunduğunu iddia edenler için uyarma puta tapanlar için reddiye mahiyetindedir.⁷⁷

Peygambere hitap eden 34. ayetteki soru tariz yoluyla sorulmuştur. Yani “senin ölmeni bekliyorlar ama sanki onlar ebedî mi kalacaklar” sorusu nefy anlamı içermektedir.⁷⁸

36. ayette yer alan soru ise kâfirlerin alay ederek Peygamberimiz hakkında “Bu mu ilahlarınızı ağızına dolayan?” diye sorduğu sorudur.

Sûrenin 44. ayetinde “İ” iki soru sorulmuştur. İlk soru olan “Görmezler mi?” düşünmeye sevk etmektedir. İkinci soru ise istifham-ı inkârî’dir. O inanmayanlar galip değil, mağlup olacaklardır.⁷⁹

50. ayette yer alan “Hala inkâr mı ediyorsunuz?” sorusu Mekkelilere hitaben kınama üslubunda bir sorudur.⁸⁰

55, 62, 66, 67. ayetlerde geçen dört soru, Hz. İbrahim ve kavmi arasında geçen hadisede birbirlerine sordukları sorulardır. 55. ayette yer alan soru Hz. İbrahim kıssasında kavminin İbrahim’e yönelttiği “İbrahim, ciddi misin yoksa bizimle eğleniyor musun?” şeklindeki sorudur. Hz. İbrahim putları kırdıktan sonra kavminin

⁷⁴ Ebu Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhît*, c. 15, s. 181.

⁷⁵ Ebu Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhît*, c. 15, s. 184.

⁷⁶ İbn Âşûr *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 23.

⁷⁷ Ebu Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhît*, c. 15, s. 206.

⁷⁸ İbn Âşûr *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 63.

⁷⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 77.

⁸⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 91.

ona dönerek “Bunu putlarımıza sen mi yaptın?” diye sorması 62. ayette ifade edilmiştir. 66. ayette de Hz. İbrahim putlara tapan kavmine hitaben “Allah’ı bırakıp da size hiçbir fayda, hiçbir zarar veremeyecek şeylere mi tapacaksınız?” diye sormakta ve akabindeki 67. ayette akli ve hissî bunca delile rağmen iman etmediklerine üzülererek “Akletmez misiniz?” diye sormaktadır.⁸¹

109. ayet, Allah’ın peygamberine söylemesini emrettiği bir cümledir. Ayet, “Ben emrolunanı eşit bir şekilde hepinize bildirdim. Ancak tehdit edildiğiniz şeyler yakın mıdır yoksa uzak mıdır bilememem.” anlamındadır.

Tabloda görüldüğü gibi, “ما” (ne) istifham edatını içeren tek soruyu İbrahim Peygamber babasına ve kavmine yöneltmiştir. Sûrede anlatılan İbrahim Peygamber’in kıssası, onun “Bu tapınıp durduğunuz heykeller de nedir?” diye sormasıyla başlamaktadır. Kıssanın devamını ve mahiyetini ilgili bölümde açıklayacağız.

“من” (kim) istifham edatıyla sorulmuş iki sorudan birincisi Allah’ın peygamberine sormasını emrettiği azarlama ve uyarma üslubundaki sorudur.⁸² “من” edatıyla sorulmuş diğer soru ise yine İbrahim kıssasında yer almaktadır.

Enbiyâ sûresindeki soruları incelediğimizde, istifham üslubunun sûrede önemli bir yer tuttuğunu gördük. Zira çeşitli üsluplarla, farklı manalarda, farklı muhatapları olan bu soruların sayısı oldukça fazladır.

9.2 Fasılalar

“F-S-L” (ف ص ل) kökünden türemiş olan “fasıla” kelimesi sözlükte “iki şeyin arasını ayırmak, ara, aralık, bölme, kesinti” gibi anlamlara gelir.⁸³ Çoğulu “fevasıl” şeklindedir. Edebiyat, musiki ve kıraat ilminde de kullanılan fasıla kelimesi ayetleri birbirinden ayıran anlamında bir Kur’an terimi olarak Kur’an ayetlerinin son

⁸¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 105.

⁸² Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-Muhîr*, c. 15, s. 223.

⁸³ Râgıb, *Müfredât*, F-S-L Mad., s. 573; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 10, F-S-L Mad., s. 263-265.

kelimesidir, şeklinde tanımlanmıştır. Bundan mütevellit ayetlerin son harfine de “el-harf’ul-fasıla” denilmektedir.⁸⁴

Kur’an’ın manasını bilmeyen insanları bile derinden etkilemesinin sebeplerinden biri de fasılalardır. Nitekim bu alanda ilk eser yazanlardan biri olan Rummâni (384/994)ye göre Kur’an’ın icazı yedi şekilde tezahür etmiştir. Bunlardan en önemlisi de belâgattır. 10 alt başlıktan meydana gelen belâgatın 5. bölümünü fasılalar oluşturur.⁸⁵

Kuran’ı Kerim’de fasılalar bir ahenk oluştururken manada herhangi bir kusur olmamıştır. Kur’an’da mana esastır. Fasılalar da manaya tabi olarak kendiliğinden bir uyum ortaya çıkarmıştır. Bu hususta Rummâni, secinin kusurlu olduğunu, fasılanın ise belîğ olduğunu söylemektedir. Secide mana lafza tabi olurken fasılda lafız manaya tabi olur.⁸⁶ İslam âlimlerinin çoğu, Kur’an’a has bir terim olan fasılayı nesirdeki seci ile ya da şiirdeki kafiye ile karıştırmamanın gerekli olduğunu düşünmekteyse de bazı âlimler bunda bir beis görmemiştir.⁸⁷

Enbiyâ sûresinin fâsılları “م” (mim) ve “ن” (nun) harfleridir. 112 ayet olan sûrenin 4, 60, 66, 69, 76. ayetlerinin fasılası “م” (mim), kalan ayetlerin fasılası ise “ن” (nun)dur. “م” (mim) fasılalarından dört tanesi, dört bölüm olarak telakki edilen sûrenin 3. bölümündedir.

Enbiyâ sûresinin fasılları incelendiğinde fasılanın değiştiği yerde konuda ve üslupta bir değişiklik gözlenmemiştir. Zaten “م” (mim) ve “ن” (nun) harfleri aynı sıfatlara (cehr, beyniyye, gunne)⁸⁸ sahip olduğundan ve ayet sonlarında uzatma harfleri ile beraber kullanıldıklarından, iki fasılanın değişimi, ses ahengini etkilememektedir. Fasılanın uzatma harfi ile kullanılması durumunun tek istisnası 66. ayettir. Bu ayet,

⁸⁴ Abdurrahman Çetin-Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Fasıla”, DİA, 1995, c. 12, s. 209.

⁸⁵ Ebu’l-Hasan el-Verrak Ali b. İsa Rummâni, *Nüket, (selâsü rasâilin içinde)*, thk. Muhammed Halefullah ve Muhammed Selam, Mısır, Dar’ul-maarif, t.y., s. 89-90.

⁸⁶ Rummâni, *Nüket*, s. 89.

⁸⁷ Konu ile ilgili tartışmalar ve tarafların delilleri için bkz. Zerkeşî, *el- Burhân*, c. 1, s. 84-90.

⁸⁸ İsmail Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 15. bs., İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, 2009, s. 202, 205, 220.

"...مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ" kelimeleriyle uzatma harfi olmadan keskin bir şekilde bitmekte ve uzatma harfinin oluşturduğu yumuşak esintiyi hissettirmemektedir. Böylelikle okuyucuya veya dinleyiciye, herhangi bir faydası veya zararı olmayan şeylere kulluk etme ve imana şirk bulaştırma noktasındaki sert tavrı hissettirmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de fasıla uyumu için yapılan; harf ziyadesi, hazf, takdim-te'hir, sîga değişikliği, cem'i kelimenin müfredini, müfret kelimenin cem'isini ya da tesniyesini kullanma gibi uygulamalar, var olduğu bilinen bir husustur. Suyûtî *el-İtkân* isimli eserinde bu uygulamalarla ilgili 40 maddeye,⁸⁹ Zerkeşî ise *el-Burhan* isimli eserinde 12 maddeye yer vermiştir.⁹⁰ Bu uygulamalardan biri olan hazfe, Kur'an'da sıklıkla rastlamak mümkündür. Üslup açısından incelediğimiz Enbiyâ sûresinde de sondaki mütekellim zamiri olan "ي" harfinin hazfedildiği üç ayet bulunmaktadır. Hazifler sayesinde fonetik uyum muhafaza edilmekte ve aynı vurgularla sûrenin devam etmesi sağlanmaktadır.⁹¹

Tablo 4: Enbiyâ Sûresinde Fasıla Uyumu İçin "ي" Harfinin Hazfedildiği Ayetler

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ (٢٥)
خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ (٣٧)
إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ (٩٢)

Tabloda görüldüğü gibi Enbiyâ sûresinin 25, 37 ve 92. ayetlerinde fasıla uyumu için kelimelerin sonlarında olması gereken "ي" harfi hazfedilmiştir.

⁸⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitab, 1974, c. 3, s. 339.

⁹⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, Mektebetu Dâru't-Turâs, 1957, c. 1, s. 60.

⁹¹ Halil İbrahim Kaçar, *Edebi Yönden Hazf Üslûbu*, Ocak Yay, İstanbul, 2007, s. 282.

9.3 Tekrarlar

Tekrarlar, Kur'an'da edebi üslubunun bir yönü olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha çok Mekkî sûrelerde mevcut olan tekrarlar, getirdiği prensipler iyice anlaşılın diye hâsıl olmuştur.⁹² Bu husus bazen bir fikrin tekrarı, bazen cümlelerin tekrarı, bazen de kelimenin tekrarı suretiyle meydana gelmiştir.

Enbiyâ sûresini incelediğimizde de bazı kelime tekrarları dikkatimizi celbetti ve sûrenin ana konusuyla bağlantılı olduğu gözlemlendi. Sûrede sık kullanılan kelimeler ve konu ile olan bağlantısına aşağıdaki gibidir:

ذکر: İki kere fiil formunda olmak üzere Enbiyâ sûresinde toplamda 13 kez kullanılan bir kelimedir. Müfessirlerin çoğuna göre sûrede Tevrat ve Kur'an anlamında da kullanılmıştır.

Tablo 5: Enbiyâ Sûresinde “ذکر” Kelimesinin Tekrar Ettiği Ayetler

مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ (٢)
وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (٧)
لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (١٠)
أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرٌ مِنْ مَعِي وَذِكْرٌ مِنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ (٢٤)
وَإِذَا رَأَوْا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوءًا أَهَذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ وَهُمْ يَذْكُرُ الرَّحْمَنَ هُمْ كَافِرُونَ (٣٦)
قُلْ مَنْ يَكْلُوْكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ (٤٢)
وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ (٤٨)

⁹² Erdoğan Baş, *Kur'an Üslûbu ve Tekrarlar*, Pınar Yay, İstanbul, 2003, s. 38.

وَهَذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ (٥٠)
قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ (٦٠)
فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضِرٍّ وَأَتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرَى لِلْعَابِدِينَ (٨٤)
وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ (١٠٥)

اله: Zikir başta Kur'an olmak üzere kutsal kitaplara verilen bir isim olduğuna göre sûrede en fazla zikredilen ilah kelimesiyle beraber mütalaa edildiğinde sûrede Allah'ın teklifi ve toplumsal birlik havasının estiğini görürüz. 13 kez geçen zikir kelimesiyle 14 kez geçen ilah kelimesi sûrenin ana konusunun kilit kelimeleridir.

Tablo 6: Enbiyâ Sûresinde “اله” Kelimesinin Tekrar Ettiği Ayetler

أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ (٢١)
لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (٢٢)
أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَانُوا بُرْهَانُكُمْ هَذَا ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ (٢٤)
وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ (٢٥)
وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَلَيْكَ نَجْرِي جَهَنَّمَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (٢٩)
وَإِذَا رَأَوْا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ كَفَرُوا إِنَّ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوءًا أَهَذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَنِ هُمْ كَافِرُونَ (٣٦)
أَمْ هُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ (٤٣)
قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ (٥٩)
قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ (٦٢)

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِن كُنْتُمْ فَاعِلِينَ (٦٨)
وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاصِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ (٨٧)
لَوْ كَانَ هَؤُلَاءِ آلِهَةً مَا وَرَدُّوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ (٩٩)
قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَهَلْ مُسْلِمُونَ (١٠٨)

رب: Sûrenin girişinde de sonunda da geçen bu kelime toplamda 14 kez tekrar edilmiştir. Gâib, muhatap, mütekellim zamirleriyle “yer ve gök” kelimelerine muzaf olarak kullanılmıştır.

Tablo 7: Enbiyâ Sûresinde “رب” Kelimesinin Tekrar Ettiği Ayetler

مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ (٢)
قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (٤)
لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (٢٢)
قُلْ مَنْ يَكْلُؤُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ (٤٢)
وَلَمَنْ مَسَّتْهُمُ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (٤٦)
الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ (٤٩)
قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ (٥٦)
وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَلَيَّْ مَسِّئِيَ الضُّرِّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (٨٣)
وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ (٨٩)

إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ (٩٢)
قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ (١١٢)

رحم: Uyarıcı ve sert bir üslubu olan Enbiyâ sûresinde sekiz kez çeşitli türevleriyle tekrar eden “rahmet” kelimesi zaman zaman havayı yumuşatmakta ve Allah’ın rahmet sıfatını ön plana çıkarmaktadır.

Tablo 8: Enbiyâ Sûresinde “رحم” Kelimesinin Tekrar Ettiği Ayetler

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ (٢٦)
وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَنْتَحِدُونَكَ إِلَّا هَرُؤًا أَهْذًا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَنِ هُمْ كَافِرُونَ (٣٦)
قُلْ مَنْ يَكْلُؤُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُّعْرِضُونَ (٤٢)
وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (٧٥)
وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (٨٣)
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (١٠٧)
قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ (١١٢)

اسْتَجَبْنَا: Sûrede dört defa tekrar eden bu fiil ilkinde Nuh (as), ikincisinde Eyyûb, üçüncüsünde Yunus, dördüncüsünde Zekerîyya peygamberlere hitaben kullanılmaktadır. Bu tekrarlar, düçar oldukları dertlerden kurtulmak için yöneldikleri Rab’lerinin onların bu seslenişlerine icabet ettiğini görmekteyiz.

Tablo 9: Enbiyâ Sûresinde “اسْتَجَبْنَا” Kelimesinin Tekrar Ettiği Ayetler

وَنُوحًا إِذْ نَادَىٰ مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ (٧٦)
فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَأَتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرَىٰ لِلْعَابِدِينَ (٨٤)
فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَجَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ (٨٨)
فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ (٩٠)

صَالِح: Sûrede peygamberler için kullanılan “salih” kelimesi bir kez de yeryüzüne varis olacaklar için kullanılmıştır. Dolayısıyla peygamberlerin yolundan giderek iyilikler yapanların yeryüzüne hâkim olacakları müjdesi verilmiştir.

Tablo 10: Enbiyâ Sûresinde “صَالِح” Kelimesinin Tekrar Ettiği Ayetler

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ (٧٢)
وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (٧٥)
وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ (٨٥) وَأَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ (٨٦)
فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ (٩٤)
وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ (١٠٥)

ظَالِم: Sekiz kez tekrar eden “zulüm” kelimesini “Zulmün en büyüğü şıktır.”⁹³ ayeti ile beraber mütalaa ettiğimiz zaman ana konusu tevhit olan bir sûrenin, konusu ile içindeki tekrarların kuvvetli irtibatını yeniden görmüş oluruz.

Tablo 11: Enbiyâ Sûresinde “ظَالِم” Kelimesinin Tekrar Ettiği Ayetler

⁹³ Lokman, 31:13.

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ (١١)
قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (١٤)
وَمَنْ يَثُلُ مِنْهُمْ إِلَيَّ إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (٢٩)
وَلَعِنَ مَسْتَهْزِمُهُمْ نَفْحَةً مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لِيَقُولُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (٤٦)
قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ (٥٩)
فَرَجَعُوا إِلَى أَنْفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ (٦٤)
وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ (٨٧)
وَأَفْتَرَبَ الْوَعْدَ الْحَقِّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ (٩٧)

9.4 Sûreye Mahsus Kelimeler

Kur'an'da sadece bu sûrede yer alan "قصم", "دمغ", "رتق", "فتق", "نفحة", "لبوس", "طي", "اضغاث", "جذاذ / مجذوذ", "يأجوج و مأجوج", "أحصنت فرجها", "ركض", "أحلام", "إدريس" kelimeleri bu sûreyi diğer sûrelerden ayıran özelliklerdendir. Aşağıda tablo şeklinde verdiğimiz bu kelimelerin manası hususunda, ilgili ayetlerin tefsirleri esnasında ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Tablo 12: Enbiyâ Sûresine Mahsus Kelimeler

Enbiyâ 21:11	قصم
Enbiyâ 21:18	دمغ
Enbiyâ 21:30	رتق
Enbiyâ 21:30	فتق

Enbiyâ 21:46	نفحة
Enbiyâ 21:80	لبوس
Enbiyâ 21:104	طي السجل
Enbiyâ 21:58; Hûd 11:108	جذاذ / مجذوذ
Enbiyâ 21:5; Yusuf 12:44	أضغاث أحلام
Enbiyâ 21:2-13; Sâd 38:42	ركض
Enbiyâ 21:91; Tahrim 66:12	أحصنت فرجها
Enbiyâ 21:96; Kehf 18:94	يأجوج و مأجوج
Enbiyâ 21:85; Meryem 19:56	إدريس

9.5 Kasr

Belâgat ilminde ele alınan üsluplardan biri de “kasr”dır. Bir şeyi sadece belirtilen şeye hasretmek, özgeleştirmek diyebileceğimiz “kasr”, Enbiyâ sûresinde birçok ayette var olan bir üslup özelliğidir. “Kasr”ın var olduğu ayetlerin sayısı oldukça fazla olduğundan burada hepsini ele almayıp sadece tevhide vurgu yapan ayetlerde kasrın kullanılmasına dikkat çekmek istedik. Çünkü sûrenin kıssalar bölümü hariç diğer bölümlerine hâkim olan ve bilhassa sûrenin başındaki ve sonundaki ayetlerinde sıklıkla gördüğümüz bir üsluptur.

Tablo 13: Enbiyâ Suresindeki Kasr Üslubuna Dair Örnekler

Nefiy ve istisna edatı ile yapılan kasr	وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (١٠٧)
إِنَّمَا ile yapılan kasr	قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُم بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ (٤٥)
أَنَّمَا ile yapılan kasr	قُلْ إِنَّمَا يُوحِي إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (١٠٨)

9.6 Yeminler

Sûrede üslup açısından dikkat çeken bir başka husus ise Kur'an ilimlerinde "Aksam'ul-Kur'an" başlığı altında incelenen yeminlerdir. "و", "ت", "ب" yemin harflerinden sıklıkla görmeye alıştığımız "و" harfi değil de "ت" harfi ile bu sûrede Allah lafzı üzerine yemin edilmiştir. Kur'an'da beş sûrede toplam dokuz kez kullanılan "ت" harfi ile yeminlerden biri de Enbiyâ sûresi 21: 57. ayettir.

Tablo 14: Kur'an'da "ت" Harfi ile Allah Lafzı Üzerine Yapılan Yeminlerin Yer Aldığı Ayetler

Yusuf / 12:73	قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ
Yusuf / 12:85	قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ
Yusuf / 12:91	قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ
Yusuf / 12:95	قَالُوا تَاللّٰهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ
Nahl / 14:56	وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيْبًا مِّمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللّٰهِ لَتَسْأَلَنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ
Nahl / 14:63	تَاللّٰهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَاهُمْ فَهُمْ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ
Enbiyâ/ 21:57	وَتَاللّٰهِ لَا أَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُولُوا مُدْبِرِينَ
Şuara/ 26:97	تَاللّٰهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ
Saffat/ 37:56	قَالَ تَاللّٰهِ إِنْ كِدْتَ لِتَزِدَّيْنِ

Tabloda görüldüğü gibi "ت" harfi ile yapılan yeminlerin hepsi Allah lafzı üzerinedir. Bu yeminlerden dört tanesi Yusuf Peygamber'in kardeşleri ile olan kıssasını anlatan Yusuf sûresindedir. Kıssa anlatılırken kardeşleri "تَاللّٰهِ" diyerek yemin etmiştir. "ت" harfi ile yapılan yeminlerin yeminlerden ikisi de Nahl sûresindedir. Şirk ve nübüvvetle ilgili Allah kendi lafzı üzerine yemin etmiştir. Enbiyâ sûresinde ise İbrahim Peygamber'in putlara tapan kavmine yönelik ettiği bir yemin yer almaktadır. Bunların haricinde yeminlerden birisi Şuara sûresinde cehennemdeki bir kişi tarafından, diğeri Sâffât sûresinde cennetteki bir kişi tarafından yapılmaktadır.

Kur'an'da sadece dokuz kez yer alan “ت” harfi ile yemin, sırayla Yusuf, Nahl, Enbiyâ, Şuârâ ve Sâffât sûrelerindedir. Bu sûrelerin hepsi Mekke’de nazil olmuştur ve nüzul sıraları birbirlerine yakındır.⁹⁴ Aynı zamanda bu sûreler, tabloda görüldüğü gibi mushaf sıralamasında da birbirlerinden uzak değildir.

10. Sûrenin Meşhur Ayetleri

Kur'an'da farklı zamanlarda çeşitli vesilelerle diğerlerinden daha fazla öne çıkmış, daha çok şöhret bulmuş ayetler mevcuttur. 112 ayetten müteşekkil olan Enbiyâ sûresinde de farklı mecralarda meşhur olmuş beş ayet bulunmaktadır.

Sûrenin meşhur ayetlerinden ilki “لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ” Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabb'i Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.” (21:22) ayetidir. Kelamcılar bu ayetten ilham alarak geliştirdikleri “temânû delili” ile Allah’tan başka ilahların bulunması halinde kâinatın varlığının imkansızlığını kanıtlamaya çalışmışlardır. Hicri 3. yüzyıldan itibaren kullanılan bu delil, tevhidin en önemli aklî delilleri arasında sayılmıştır.⁹⁵

İslam dininin temizliğe önem vermesi ve su hayrının sevabının çok olduğu inancı sebebiyle çeşmeler, Osmanlı mimarisinde önemli bir yer tutmuştur. Tabii bu çeşmelerde birçok yerde olduğu gibi hat sanatı kullanılmıştır. Ecdadımız çeşmelerin üzerine genellikle Enbiyâ 21:30. ayeti nakşetmişlerdir. Ayet; “وَمِنَ الْمَاءِ كُلِّ شَيْءٍ حَيٍّ” = Her canlıyı sudan (yarattık)” formuyla biraz kısaltılarak ya da “وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلِّ شَيْءٍ حَيٍّ” = Diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?” formuyla doğrudan kullanılmıştır. Gülhâne Parkı giriş kapısında bulunan I. Ahmed Çeşmesi, Eyüp Pertevniyal Valide Sultan Çeşmesi, Üsküdar Şeyh Camii Çeşmesi, Süleymaniye Abdullah Ağa Çeşmesi bu ayetin yazılı olduğu çeşmelerden bazılarıdır.

Âl-i İmran 3:185, Enbiyâ 21:35, Ankebût 29:57 olmak üzere Kur'an'da üç yerde zikredilen, çoğu kişinin ezbere bildiği, yeşil cenaze örtüsü ve mezarlıklarda yazılı

⁹⁴ Suyûtî, *el- İtkân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, c. 1, s. 42.

⁹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “*Vahdâniyyet*”, DİA, 2012, c. 42, s. 428-430.

olan “كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ...” = Her nefis ölümü tadacaktır.” ayeti de incelediğimiz sûrenin meşhur ayetlerindendir.

Kur’an’daki peygamber duaları daima insanlar için örnek teşkil etmiştir. Nasıl dua edilmesi gerektiğini öğretmesi açısından çok önemli görülen dua ayetleri üzerine özel çalışmalar yapılmış, farklı vesilelerle yapılan dualarda mutlaka yer almış, zikir halkalarında okunmuştur. İncelediğimiz Enbiyâ sûresindeki kıssalar bölümünde de üç peygamberin duası yer almaktadır. Bunlar; Eyüp Peygamber’in “Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin.” (21:83) duası, Yunus Peygamber’in “Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum.” (21:87) duası, Zekeriyya Peygamber’in “Rabbim! Beni tek başıma bırakma. Sen varislerin en hayırlısısın.” (21:89) duasıdır. Kaynaklarda yer alan “Başına dert ve bela gelen, Yunus Peygamber’in duasını okusun! Allah Teâlâ, onu muhakkak kurtarır.”⁹⁶ hadis rivayeti, diğerlerine nazaran Yunus Peygamber’in duasının biraz daha öne çıkmasına vesile olmuştur.

Sûrenin en meşhur ayetleri arasında şüphesiz ki “وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ” (Ey Muhammed) Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik.” (21:107) ayeti yer almaktadır. Halk nezdinde de şöhret bulan bu ayet, namazlardan sonra tesbihatta okunur ve vaazlarda da sıkça kullanılır.

11. Münâsebât

Bu bölümde Enbiyâ sûresini hem kendi içerisinde hem de önceki ve sonraki sûrelerle uyumunu i’caz güzelliklerinden biri olan tenâsüb ilmi açısından inceleyeceğiz. İlgili sûrelerle olan münasebâtını ayrı başlıklarda ele almadan önce başlangıçları aynı olduğu için Kamer sûresi ile olan ilişkisine değineceğiz.

Kur’an’da “اقترب” (yaklaştı) fiili ile başlayan iki sûre bulunmaktadır. Bunlardan birisi “İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı. Halbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler.” ayetiyle başlayan Enbiyâ, diğeri “Kıyamet saati yaklaştı ve ay

⁹⁶ Tirmizî, Daavât, 85.

yarıldı.” (54:1) ayetiyle başlayan Kamer sûresidir. Bu ortak başlangıç ortak bir konuyu hissettirmektedir. Said Havva, Kamer sûresinin 1-5, 16, 18, 21, 23, 30, 33, 36, 37, 39, 41, 42. ayetlerine işaret ederek müşterek başlangıç gibi müşterek konu olduğunu ve iki sûrenin de inzâr ekseninde birleştiğini izah etmektedir.⁹⁷

11.1 Sûrenin Başı ve Sonu Arasındaki Münâsebât

Enbiyâ sûresi “İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı. Halbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler.” (21:1) ayeti ile kıyametin yaklaştığını haber vererek başlamış; “Gerçek vaad (kıyametin kopması) yaklaşır, bir de bakarsın ki inkâr edenlerin gözleri açılıp donakalmıştır. “Eyvah bizlere! Doğrusu biz bundan gafildik. Hatta biz zalim kimselermişiz” derler.” (21:97) ayeti ile uyumlu olarak sona ermiştir. İki ayette de bu durumu ifade etmek için kullanılan fiil “اقترب” fiilidir. Sûrenin başında ve son kısmında aynı fiilin kullanılması dikkatimizi celbetmiştir. Bikâi de sûrenin ilk ayetinde kıyametin yaklaşması konusunun, sonunda ise reddedenlerin durumunun ifade edilmesi yönüyle sûrenin başı ve sonu arasında irtibat kurar.⁹⁸

Sûrenin ilk ayetlerinde “Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber gönderdik.” (21:7) cümlesi ile ele alınan risalet, son ayetlerde de “Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik” (21:107) cümlesi ile konu edilmiştir.

İlk kısımda ele alınan inkârcıların Kur’an’a ve peygambere karşı takındıkları tavır anlatılırken hassaten son ayette tüm bunlara peygamberin dilinden cevap verilmiştir: (Peygamber), "Ey Rabbim! Hak ile hüküm ver. Bizim Rabb'imiz, sizin nitelermelerinize karşı yardımı istenecek olan Rahmân'dır" dedi. (21:112)

Seyyid Kutub sûrenin başı ve sonu arasındaki münasebeti üslubu açısından şöyle değerlendirmiştir: “Sûre etkileyici bir girişle başladı ve aynı şekilde sona erdi.

⁹⁷ Said Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, c. 7, s. 3425.

⁹⁸ Burhanuddin Ebu'l-Hasen İbrahim b. Ömer el-Bikâi, *Nazmu'd-Durer fi Tenâsübi'l-Âyât ve's-Suver*, thk. Şerafeddin Ahmed, Haydarabad, Dâiratu'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1987, c. 12, s. 515.

Böylece sûrenin başı ile sonu etkileyici, güçlü ve derin bir musiki vurguya sahip olmakla birbirini bütünlemektedir.”⁹⁹

Özetle ifade edersek sûrenin başı ile sonu gerek üslup gerek konuları (tevhit, ahiret, risalet) açısından uyumludur.

11.2 Sûrenin Başı ve Önceki Sûrenin Sonu Arasındaki Münâsebât

Enbiyâ sûresinden önceki sûre Mekkî olan Tâhâ sûresidir. Sûrenin sonunda “(Ey Muhammed) De ki: “Herkes beklemektedir, siz de bekleyin. Yakında kimin düz yolun sahipleri olduğunu, kimin doğru yolu bulduğunu bileceksiniz!” (Tâhâ, 20:135); birkaç ayet öncesinde de “Rabbın tarafından daha önce söylenmiş bir hüküm ve belirlenmiş bir süre olmasaydı onlar da hemen cezalandırılırlardı.” (Tâhâ, 20:129) buyrulmuştur. Enbiyâ sûresi de kıyametin yaklaştığını haber vererek başlamakta ve böylece beklenen sûrenin az olduğuna işaret edilmektedir.¹⁰⁰

Ayrıca Enbiyâ sûresinin ilk ayetinin, Tâhâ sûresinin sonralarındaki “Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.” (20:131) ayetiyle de münasebeti vardır. Çünkü Suyûti’nin ifadesiyle, hesap vaktinin yaklaşması, yok olması yakınlaşmış bir dünyadan yüz çevirmeyi gerektirir.¹⁰¹

Bikâî (v. 885/1480), Tâhâ sûresinin sonu ile Enbiyâ sûresinin başı arasındaki münâsebeti şu ifadelerle dile getirir: “Tâhâ sûresi said ve şakîlerin ortaya çıkacağı uyarısıyla bitti. Bu sûrede tüm perdelerin kalkıp herkesin yapıp ettiklerinin ortaya döküleceği hesap gününün yaklaştığı uyarısıyla başladı.”¹⁰² Yine Bikâî iki sûre arasında şöyle bir bağlantı kurmaktadır: “Tâhâ sûresinin sonunda “bekleyin, biz de bekliyoruz” ayetinde işaret ettiği üzere yarattıklarını hesaba çekecek olan Mâlik’e asi

⁹⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’an*, c. 4, s. 2403.

¹⁰⁰ Suyûti, *Tenâsuku’d-Durer fî Tenâsubi’s-Suver*, thk. Abdulkâdir Ahmed Ata, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, 1986, s. 103.

¹⁰¹ Suyûti, *Tenâsuku’d-Durer*, s. 103.

¹⁰² Bikâî, *Nazmu’d-Durer*, c. 12, s. 280.

oluyorsunuz. Hâlbuki o Rasul ki itaat ediyor. Enbiyâ sûresinde “Bakalım hanginiz daha güvende?” mesajı veriliyor.”¹⁰³

Ebu Hayyan el-Endelüsî (v. 745/1344) de Tâhâ sûresinin son ayeti ile Enbiyâ sûresinin ilk ayeti arasında bağlantı kurar. İfade ettiğine göre Kureyşli müşrikler “Muhammed bizi ahiretle, yaptıklarımızın karşılığının olduğuyla tehdit ediyor. Doğruysa bile bu çok uzaktır.” demişti. Bunun üzerine de hesap gününün yaklaştığını bildiren ayet nazil oldu.¹⁰⁴ Ebussuud Efendi (v. 982/1574) de tefsirinde iki sûrenin de hesap günü ile ilgili olduğunu benzer ifadelerle belirtir.¹⁰⁵

11.3 Sûrenin Sonu ve Müteakip Sûrenin Başı Arasındaki Münâsebât

Enbiyâ sûresini, çoğu ayeti Mekkî olan Hac sûresi takip etmektedir. İncelediğimiz sûrenin son kısmında kıyametin yaklaştığı ifade edilmiş ve kıyametin dehşetine dair birkaç sahne tasvir edilmişti. (Enbiyâ 21:97,104) Müteakip sûrenin ilk ayetlerine baktığımızda iki sûrenin tenasübünü görürüz. Nitekim Hac sûresi “Ey insanlar! Rabb’inize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan vazgeçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş görürsün; halbuki onlar sarhoş değildir. Ne var ki Allah’ın azabı çok şiddetlidir.” (Hac, 22:1-2) ayetleriyle başlayarak kıyamet sahnelerini tasvire devam etmektedir.

11.4 Sûredeki Esmâ-i Hüsnâ ve Ayet İçi Münâsebât

Allah’ın güzel isimleri ve bulundukları ayetlerin muhtevasıyla olan münasebetleri, üzerinde durulmaya değer bir husustur. Bu itibarla Enbiyâ sûresini incelerken ayetlerde Allah’a nispet edilen tüm isimleri esmâ-i hüsnâ kapsamında değerlendirdik. Çünkü 99 sayısıyla meşhur olan Ebu Hureyre’den nakledilmiş rivayetin¹⁰⁶ yanı sıra esma-i hüsnaya dair birçok farklı liste yapılmıştır.¹⁰⁷ Bazı âlimler Kur’an’dan ve hadislerden derledikleri isimlerle, bazıları ise kendi koydukları ölçüler nispetinde

¹⁰³ Bikâî, *Nazmu’d-Durer*, c. 12, s. 391.

¹⁰⁴ Ebu Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhît*, c. 15, s. 177.

¹⁰⁵ Ebussuûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî el-Hanefî, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Kitâbi’l-Kerim*, Beyrut, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 2010, c. 4, s. 321.

¹⁰⁶ Tirmizî, *Daavât*, 86.

¹⁰⁷ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *DİA*, 1995, c. 11, s. 406-410.

listeler oluşturmuştur. Bizim dikkat ettiğimiz husus ise ayette bahsedilen konuya mukabil Allah'ın hangi ismi tercih ettiğidir.

RABBU'L-ARş: Kur'an'ı Kerim'de Allah lafzından sonra en çok kullanılan ilahi isim olan *Rab* ismi bu sũrede 14 kez kullanılmıştır. Buna mukabil sũrede *Allah* lafzı hiç kullanılmamıştır. *Rab* ismi; sahip, efendi, idare eden, yetiştiren, yöneten, terbiye eden gibi geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.

Rab isminin geçtiği ayetler içerisinde hususen değinmek istediğimiz ayet 22. ayettir. Bu ayette *Rab* ismi “رب العرش” şeklinde arşa izafe edilerek kullanılmıştır. Bu tamlama Kur'an'da altı yerde mevcuttur.

İsm-i ilâhiyyenin ayetin muhtevası ile olan mũnasebetine bakacak olursak bu ismin seçilmesindeki ilahi sırrı görebiliriz. Bu ayette Allah vahdaniyetine delil göstermekte ve ardından mũřriklerin vasfettiklerinden kendini tenzih etmektedir. Zatını tenzih ederken “Arşın (yönetim ve hũkũm makamının) Rabb'i” ismini zikreder. Burada sorduğumuz soru şudur: Mũřrikler Allah'ı nasıl tavsif ediyorlardı? Mũřrikler Allah'ın evreni yarattıktan sonra yönetimde kendisine ortaklar edindiğini iddia ediyorlardı.¹⁰⁸ İşte bu iddialarına karşılık seçilen Rab ismi ehemmiyet arz eder. Bu ismin içerdiği manaya göre Allah âlemleri yaratan ve dahi sahibi olduklarını her an yöneten, terbiye eden, idare edendir. Eğer bu ayette, esmâ-i hũsnâdan olan “Mâlik, Hâlik, Bâri” gibi bir isim zikredilseydi bağlamı itibariyle bu derin manayı ihtiva etmezdi. ũnkũ inkâr edilen husus; Allah'ın âlemleri yaratması değil, yarattıktan sonra yönetimde tek olmasıdır.

SEMİ'-ALÎM: Sũrenin 4. ayeti her şeyi işiten ve her şeyi bilen anlamındaki *semi'* ve *alîm* esmasıyla bitmektedir. Bir nceki ayette mũřriklerin gizlice toplanıp “Bizim gibi bir beşere mi uyacağız?” diye konuştuklarından ve asılsız iddialarla insanları alıkoymaya çalıştıklarından bahseder. Ancak onlar gizlice konuşsalar da açıkça yleseler de Allah *her şeyi duyar ve bilir*. Râzi (v. 606/1209)nin dikkatini çeken bir husus da Allah'ın Semi' oluşunu Alîm oluşundan önce zikretmesidir. Râzi'nin buradan yaptėı çıkarım şudur: “nce szũ dinlemek, sonra onun manasını anlayıp

¹⁰⁸ İbn Âřũr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 39.

bilmek gerekir.”¹⁰⁹ Dolayısıyla bu isimlerin seçilmesinin haricinde, tertibinde de bir incelik söz konusudur.

RAHMÂN: Rahmân ismi Enbiyâ sûresinin 26, 36, 42, 112. ayetlerinde olmak üzere dört kez zikredilmiştir. Bir kez de ismi tafdil kalıbıyla izafet terkibi olarak *erhamurrahimin* şeklinde 83. ayette kullanılmıştır. Allah’ın merhametli oluşunu ifade eden Rahmân ve Rahîm isimlerinden, Rahmân’ın tercih edilmesinde bir incelik mevcuttur. *Rahmân* Allah’ın tüm yarattıklarına karşı umumi rahmetini, *Rahîm* ise inananlara karşı hususi merhametini ifade eden isimlerdir. Ana teması inkârcıları tevhide çağırarak olan Enbiyâ sûresinde muhataplar dikkate alınarak *Rahmân* ismi tercih edilmiş gözükmetedir.

Sûrenin 42. ayetinde “Sizi Rahman’ın azabından kim koruyacak?” sorusu bağlamında kullanılan ism-i ilahiye üzerinde düşünüldüğünde, Allah’ın gazabına yönelik bir ismin daha münasip olacağı ilk etapta akla gelebilir. Ancak Allah’ın azabından bahseden bir ayette *Rahmân* isminin seçilmesinin dakik bir anlamı vardır. Müşriklerin ilah edindikleri şeylerin kendilerine bile bir faydası yoktur. O’nun geniş rahmetinden başka koruyucuları bulunmamaktadır. Azabın gecikmesi de onlara mühlet vermek amacıyla yine O’nun *Rahmân* isminin tecellisidir.¹¹⁰

ÂLİM- HÂFİZ: *Âlim*; bilen, *Hâfız*; koruyan, gözeten ve dengede tutan anlamlarına gelir. 21:81 ve 82. ayetlerde Süleyman Peygamber’in rüzgâra ve cinlere hükmetmesinden bahsedilir. Rüzgârın Hz. Süleyman’ın emri ile esmesi meziyetinin ardından Allah’ın *Âlim* olduğu, cinlerin O’nun emrinde olması meziyetinin ardından *Hâfız* olduğu zikredilir. Yani diğer insanlara verilmeyen bu iki meziyet ile Süleyman Peygamber’in yaptığı her şey Allah’ın bilgisi dâhilindedir ve her şeyi gözeterek dengede tutar.

VÂRİS: Mülk ve servet sahibi anlamına gelen bu isim 89. ayette Zekeriyya Peygamber’in duasında yer alır. Hz. Zekeriyya “Rabbim! Beni tek başıma bırakma.

¹⁰⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb:et-Tefsiru’l-Kebir*, Beyrut, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 1990, c. 11, s. 123.

¹¹⁰ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, c. 4, s. 40-41; Ebussuûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c. 4, s. 146-147.

Sen varislerin en hayırlısısın.” diye dua ederek kendisine ve ailesine yaraşan bir evlat istemişti. Duasında bu ism-i ilahiyye mucibince bir istekte bulunması, isim ve bağlam ilişkisi açısından pek münasiptir.

MÜSTEÂN: Kendisine muhtaç olunan ve kendisinden yardım beklenen anlamına gelir. Sûrenin son ayeti olan 112. ayette Hz. Muhammed’in dilinden bir kapanış duası yer almaktadır. Bu duada Hz. Peygamber, Hakk’a davet yolunda gösterdiği çabalar neticesinde onların inatçı tavırlarına karşılık *Müsteân* olan Allah’a sığınmış, ondan yardım dilemiştir.

11.5 Konuları Açısından Sûre İçi Münâsebât

Enbiyâ sûresi, ilk kısımda vahyi ve peygamberi inkâr edenlerin tavırlarını resmeder. İkinci kısımda hayatın oyun ve eğlenceden ibaret olmadığını söyler ve hayatın asıl amacının imtihan olduğunu açıklar. Sınavı kazanmak için temel şart ise tevhitir. İkinci kısımda tevhidin aklî, naklî ve kevnî delillerini ortaya koyar. Ardından gelen üçüncü kısım peygamber kıssalarını içerir. Çünkü tüm peygamberler tevhit davetçileridir. Bu peygamberlerin zikredilmesi, inkârcıların karşısında peygamberi teselli etmek amacını da taşır. Birçok peygamberin hayatından sunulan kesitlerin akabinde üçüncü kısmın son ayetleri ile vahdet vurgusu yapılır. İtikâdî birlikten sonra toplumsal birliği sağlayabilmek için bölük börçük olmamak gerektiğinin altı çizilir. Çünkü önünde sonunda herkes O’nun huzuruna varacaktır. Dördüncü kısımda ilk ayette yaklaştığı ifade edilen kıyamet ile ilgili birkaç sahne tasvir edilir ve insanlar iki gruba ayrılır. Tevhidi kabul edip, peygamberleri örnek alarak yaşayan insanlar için cennet, vahyin ve peygamberin karşısında duranlar için cehennem vadedilir. Kapanış ayetinde peygamber duası yer alır. Böylece son ayette de peygamberin dilinden tevhit anlatılır.

Gördüğümüz üzere sûre; tevhit, vahdet, risâlet, kıyamet, cennet-cehennem gibi ele aldığı konular itibariyle bir bütün gibidir. Bu bütünlük, sûrenin tüm kısımlarında açıkça görülmektedir.

12. Sûrenin Kısımlandırılması

Literatür kısmında belirttiğimiz gibi yöntemini takip ettiğimiz Bilal Gökçir, Meryem sûresini incelerken sûreyi kıssalar ve cedel olarak iki kısma ayırmıştır. Kıssalar kısmında altı peygamber kıssası, cedel kısmında ise beş cedel bulunmaktadır. Yazar, müteakip beş ayrı cedel için dörtlü bir yapının görüldüğünü düşünmüş ve cedel kısmını sonuna kadar bu formda değerlendirmiştir. Böylelikle sûre genelinde verilen temel mesajı ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Enbiyâ sûresini ise dört ana başlık altında değerlendirmek mümkündür:

1. İnkârcıların tavrı (1-15)
2. Tevhit delilleri (16-35)
3. Peygamber kıssaları (36-96)
4. Kıyamet sahneleri (96-104)

Birinci kısımda vahiy ve vahyin mübelliği karşısında inkârcıların nasıl bir tutum sergiledikleri anlatılmaktadır. Yüz çevirme, alaya alma, gaflet, propaganda yapma, komplolar düzenleme, uyarılardan etkilenmeme, mucize istekleri inkârcıların niteliklerindendir. Onların bu tutumlarına karşı Allah cevaplar vermiş ve haddi aşanları helak ettiğini söyleyerek tehdit etmiştir.

İkinci kısım tevhidin; aklî, naklî, gâî ve kevnî delillerini içerir. Bu kapsamda canlıların sudan yaratılması, dağlar ve yollar, gökyüzü, gece ve gündüz, güneş ve ay, ölüm gibi hakikatlere işaret edilmiştir. 24 ve 25. ayetlerde evvelki peygamberlere atıf yapılmış ve hepsinin insanlığa mesajının tevhit olduğunun altı çizilmiştir.

Üçüncü kısımda kafirlerin alaycı tavırlarına karşı Allah'ın peygamberini teselli edişi ve kafirlere cevabı yer almaktadır. Bu itibarla Nuh Peygamber'den İsa Peygamber'e kadar uzanan peygamber silsilesinin hayatlarından kesitler sunulmuştur. İbrahim Peygamber'in tevhit mücadelesine ise ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Bu kısmın son ayeti olan "Hepiniz tek bir ümmetsiniz ve ben de sizin Rabb'inizim, yalnızca bana kulluk edin." hitabıyla tevhit ve vahdete vurgu yapılmıştır.

Dördüncü kısımda kıyamet gününün dehşetini tasvir etmek için bazı sahneler sunulmaktadır. Ayrıca o gün inkârcıların büyük bir şaşkınlık neticesinde pişmanlıkla suçlarını itiraf edecekleri ifade edilmiştir. Ardından haklarındaki hüküm verilecektir.

Bu kısımda cehennem grubu ve özellikleri ile cennet grubu ve özelliklerinden de bahsedilmektedir.

Sûrenin sonundaki yedi ayeti kapanış ayetleri olarak değerlendirdik. Bu ayetlerde dört önemli husus zikredilmiştir. Bunlardan ilki arza salih kulların varis olacağı vaadidir. İkincisi Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğini ifade eden evrensel beyandır. Üçüncüsü sûrenin ana konusu olan tevhit üzerinedir. Dördüncüsü ise Hz. Peygamber'in duasıdır. Hz. Peygamber, davete icabet etmeyip düşmanlıklarında ısrar eden insanları Allah'a havale etmiş ve ondan yardım istemiştir. Kapanış duası mesabesindeki bu ayet ile sûre sona ermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

SÛRENİN YORUM İNCELEMESİ

İlk bölümde Enbiyâ sûresi hakkındaki temel bilgileri verip üslup analizini ve yapısal tahlilini yaptıktan sonra bu bölümde sûreyi yorum incelemesine tabi tutacağız. Ayrıca ayetlerin birbiriyle ve ana konusuyla bağlantısına dikkat çekeceğiz. Sûrenin maksadının daha iyi anlaşılması için sûreyi kısımlara ayırdık. Buna göre sûreyi dört kısım ve kapanış ayetleri başlığı altında inceleyeceğiz. Yapmış olduğumuz kısımlandırmaya göre her kısım da kendi içinde gruplara ayrılmıştır. İnkârcıların tavrı sûrenin birinci kısmını, tevhit delilleri ikinci kısmı, peygamber kıssaları üçüncü kısmı, kıyamet sahneleri dördüncü kısım oluşturmaktadır. Kapanış ayetleri ise sûrenin bütünündeki tevhit ve vahdet vurgusuna son noktayı koymaktadır.

1. İNKÂRCILARIN TAVRI (1-15. Ayetler)

Sûrenin ilk 15 ayeti inkârcıların vahiy ve vahyin mübelliği karşısındaki tutumlarını resmeder ve iddialarına Allah'ın verdiği cevapları içerir. Bu kısımda inkârcıların niteliklerini, niyetlerini ve asılsız iddialarını ele almanın yanı sıra konu içerisinde önceki peygamberlere atıflar yapılır, nübüvvet müessesesi ile ilgili bazı mühim bilgiler verilir. Ayrıca bu kısımda üç kez geçen *zikir* kelimesinin müfessirlerin çoğuna göre birinde Kur'an, diğerinde Kitab-ı Mukaddes anlamında kullanılması ve dahi bilgi edinmek için ehl-i kitaba yönlendirilmesi vahyin özünün bir olduğunu göstermekte ve ilk kısmın sûrenin ana konusu tevhit ve vahdetle bağlantısına işaret etmektedir.

1.1. Hakikatten Yüz çevirmeleri ve Gaflet İçinde Olmaları (1. Ayet)

اَقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ (۱)

İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı. Hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler. (1)

Enbiyâ sûresi, Kur'an-ı Kerim'de fiil ile başlayan yirmi sûreden biridir. Sûre, kıyametin yaklaştığını bildiren bir uyarı ile başlamakta ve insanların kalbine korku salmaktadır.¹¹¹ Kıyametin yaklaşması demek kıyamet günü ve sonrasında olacak olan hesap, mükâfat ve azabın yaklaşması demektir.¹¹²

اَفْتَرَبَ fiilinin iftiâl babından kullanılması da mübalağa ifade etmekte, çok yakın olduğunu göstermektedir.¹¹³ Peki, bu kadar yakın olduğunun söylenmesinin üzerinden yaklaşık 1400 yıl geçmiş olması nasıl açıklanabilir? Bu hususta müfessirlerin çeşitli yorumları vardır.

Mâturîdî, zaman kavramının yaratan ve yaratılanlar arasında farklılık arz ettiğini düşünerek meseleyi şu şekilde açıklar: “Allah katında gelecek yakındır çünkü o zamanın ve mekânın künhüne vakıftır. Tüm vakitler onun için yakındır. Fakat insanın ömrü kısadır. Herhangi bir şeyin zamanını kendi kısa ömürlerine göre takdir ettikleri için kıyameti de uzak sayarlar.”¹¹⁴ Zemahşerî, kıyametin Allah katında yakın olduğuna “... Allah katında bir gün sizin hesabınıza göre bin yıl gibidir.”¹¹⁵ ayetini delil getirir.

Ayrıca Zemahşerî, Araplar arasında sıkça kullanılan darb-ı meselle de konuya felsefî bir değerlendirme yapar ve “her gelecek–ne kadar uzak olsa da-yakındır” der. Zemahşerî konu ile ilgili son olarak ise kıyamet gününe kalan sürenin, dünyanın yaratılışından sonra geçen süreden daha az olduğunu söyler ve “kıyamet yaklaştı” kelamının mantiki açıklamasını yapar. Bu görüşüne delili ise Hz. Muhammed’in ahir zaman peygamberi olması ve “Ben ahir zamanda gönderildim” sözüdür.¹¹⁶ Daha sonra birçok müfessir de ayeti bu üç görüş çerçevesinde yorumlamışlardır.¹¹⁷

Osmanlı şeyhülislamı Ebussuûd Efendi ise bu yaklaşmayı geçmiş zamana veya Allah’a göre yakın olduğunu yahut her gelecek yakındır şeklinde izah etmenin

¹¹¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, c. 17, s. 8.

¹¹² Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 124.

¹¹³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, c. 17, s. 8, Bikâî, *Nazmu'd-Durer*, c. 12, s. 379.

¹¹⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, thk. Murat Sülün, Bekir Topaloğlu, İstanbul, Mizan Yay., 2007, c. 9, s. 256.

¹¹⁵ Hac, 23:47.

¹¹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 124.

¹¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. 11, s. 120-121; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, c. 4, s. 34; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, c. 3, s. 543.

buradaki yaklaşımla ilgisi olmadığını düşünür ve yaklaşımdan muradı şu şekilde açıklar: “Hesap vakti uzak iken her an yaklaşmaktadır. Çünkü insanlar her geçen saatte hesaba bir önceki saatten daha yaklaşmış olmaktadır.”¹¹⁸

Bu yorumlardan farklı olarak Şevkânî (v. 1250/ 1834), “Her insanın ölümü kıyametidir.” diyerek meseleye başka bir bakış açısı kazandırmakta,¹¹⁹ Bikâî ise hesap gününün kıyamet olduğunu tasdik ettiği gibi Bedir Savaşı veya Mekke’nin fethine de işaret eden bir tehdit olabileceğini de ifade etmektedir.¹²⁰

Enbiyâ sûresinin vasfettiği inkârcıların niteliklerinden ilki gaflet içinde olmaları (هُمْ فِي غَفْلَةٍ) ve haktan yüz çevirmeleridir (مُغْرَضُونَ). İlk ayette belirtildiği gibi insanların işlemiş oldukları amellerden ve verilen nimetlerden sorguya çekilme vakti yaklaştı. İnkârcılar hem bu vaktin yaklaştığından hem de ebedî yurtları için hazırlık yapmaktan yüz çeviriyorlar.¹²¹ Râzî bu vasıflarını, iyilik ve kötülük yapanların karşılıklarını alacaklarını bilmelerine rağmen akıbetlerinin nereye varacaklarını düşünmezler (*gaflet*), peygamber ve vahiy geldiği halde yüz çevirip uyarılara kulak asmazlar, şeklinde yorumlamıştır.¹²² Şevkânî *gafleti*, ahiretten yüz çevirip dünyaya dalmak olarak açıklamıştır.¹²³ Bu ayetteki hedef kitle inanmayanlar ve müşrikler olduğu tüm tefsirlerde sabittir. Ancak ayetin indiği dönemde Mekke’de Müslümanlar da mevcuttur. Bu ayetten onlara düşen pay var mıdır diye sordüğümüzda cevabı müfessir Mâtürîdî’den alıyoruz: “İnkârcıların *gafleti*, peygamberi yalanlayarak tebliğ ettiği vahiyden yüz çevirmek suretiyle iken; peygambere ve getirdiği vahye iman etmiş Müslümanların *gafleti* ise nefsinin isteklerine uyup hesap günü için hazırlık yapmamak suretiyledir.”¹²⁴

¹¹⁸ Ebussuûd, *İrşadu'l-Akli's-Selîm*, c. 4, s. 322.

¹¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir el-Câmiu Beyne Fenni'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min Ilmi't-Tefsir*, thk. Abdurrahman Umeyra, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Vefâi, 1997, c. 3, s. 543.

¹²⁰ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, c. 12, s. 389.

¹²¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 1; Ebu'l-Fidâ İsmail İmadü'd-Din b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed, Muhammed Seyyid Reşad, Kahire, Müessesetü Kurtuba, 2000, c. 9, s. 389.

¹²² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. 11, s. 121.

¹²³ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, c. 3, s. 544.

¹²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. 9, s. 255.

1.2. Ayetleri Alaya Almaları (2. Ayet)

مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ (٢)

Rablerinden kendilerine yeni bir öğüt gelmez ki, onlar mutlaka onu alaya alıp dinlemesinler. (2)

Kâfirlerin peygamber ve vahiy karşısındaki tutumlarını incelerken ilk ayette gafil olduklarını ve yüz çevirdiklerini gördük. İkinci ayette ise bir başka özellik olarak alaycı tavırlarını ele alacağız.

Ayette geçen “Zikir” kelimesi gerek ilk dönem müfessirleri gerekse modern dönem müfessirlerinin çoğunluğu tarafından Kur’an olarak anlaşılmıştır. Ebu Hayyan el-Endelüsî ise tefsirinde buradaki zikrin peygamber anlamında olduğunu söylemekte ve delil olarak aşağıdaki iki ayeti göstermektedir.¹²⁵

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا (١٠) رَسُولًا
يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ....¹²⁶

Muhdes kelimesi sözlükte yeni, sonradan olan, modern, eskinin zıttı anlamlarına gelmektedir.¹²⁷ Allah Kur’an’ı belli aralıklarla, ihtiyaca binaen inzal buyurdu. Ayetteki *muhdes* kelimesi de bunu ifade eden bir kelimedir ve “yeni” anlamındadır.¹²⁸ Fakat Abbasiler döneminde *muhdes* kelimesini Kur’an’ın hudûsuna (sonradan yaratıldığına) delil göstermişler. Meşhur kelâmi meselelerden olan *halku’l-Kur’an* meselesi Abbasi halifesi Me’mun döneminde (813-833) büyük bir fitneye sebep olmuş ve 20 yıl boyunca birçok âlim bu yüzden baskı ve işkenceye maruz kalmıştır. Tarihe mihne olayları adıyla geçen üzücü meseleye bu ayetin delil olamayacağı ile ilgili İzzet Derveze, “Kelimenin konumu itibarıyla manası gayet açıktır: “yeni inen ayetler” kastedilmiştir. Etrafında tartışma yaratılmak istenen konuyu kapsamaya elverişli değildir.” demektedir.¹²⁹ Ehl-i sünnet ve mutezile

¹²⁵ Ebu Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhît*, c. 15, s. 179.

¹²⁶ Talak, 65:10-11

¹²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, H-D-S Mad., c. 3, s. 85.

¹²⁸ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, c. 9, s. 256; İbn Âşûr, *E’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 11.

¹²⁹ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*, c. 5, s. 256.

arasındaki bu meselenin çok geniş olması ve günümüzde önemini yitirmesi hasebiyle metodumuza uygun olarak sadece birkaç cümle ile değinmeyi uygun gördük.

İnkârcılar ayetlerin anlamlarını anlamadan oyuna ve eğlenceye alırlar. Nasipleri ayetlerin lafızlarını duymaktan başka bir şey değildir.¹³⁰ İbn Âşûr bu noktada Bakara sûresindeki 2:171. ayetle de bağlantısını kurar.¹³¹ Ayetteki “alaya alırlar” ifadesini, “Kur’an’a gereken önemi göstermeyip olması gereken yere koymuyorlar, dinleseler de açık aramak bir eksiklik bulmak yalanlamak için dinlerler.”¹³², “bu hayatı oyun sanırlar, Kur’an’ı ciddiye almazlar, ona oyun ve eğlence gözüyle bakarlar”¹³³ şeklinde anlamak mümkündür.

İncelemekte olduğumuz 21:2. ayetine benzer ifadeleri Şuara sûresi 26:5 ayette görülür.

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ الْمَلَكِ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ Rablerinden kendilerine ne zaman yeni bir öğüt gelse, onlar bunu hep alaya alarak dinlemişlerdir. Enbiyâ Sûresi/ 21:2	وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ الْمَلَكِ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ Rahman’dan kendilerine ne zaman yeni bir öğüt gelse, onlar hep bundan yüz çevirmişlerdir. Şuara Sûresi/ 26: 5
---	---

İki ayeti karşılaştırmalı okuduğumuz zaman iki cümleinin anlamlarının ötesinde yapılarının dahi benzer hatta neredeyse aynı olduğunu görürüz. Bu ayetlerde iki farklı nokta vardır. Birincisi inkârcıların yeni gelen ayetler karşısındaki tavrıdır. Enbiyâ sûresi/ 21:2 de inkârcıların *ayetleri alaya alarak dinlediği*, Şuara sûresi/ 26:5 ayette ise ayetlerden *yüz çevirdikleri* zikredilir. 21: 1. ayete baktığımızda da *yüz*

¹³⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, c. 17, s. 11.

¹³¹ Bakara 2:171 *وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الْإِنْسَانِ الَّذِي يَدْعُو وَنِدَاءٌ صُوتٌ بَيْنَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ* “İnkâr edenleri imana çağıran (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir. Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar.”

¹³² Bikâî, *Nazmu'd-Durer*, c. 12, s. 382.

¹³³ Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kur'an*, c. 3, s. 294.

çevirme ifadesini görürüz. Dolayısıyla inkârcıların bu tavrını daha önce ele almıştık. Enbiyâ ve Şuara sûresinin bu ayetleri arasındaki dikkatimizi çeken asıl farklılık ise 21:2'deki *Rab* kelimesi ile 26:5'deki *Rahman* kelimesidir. Kâfirlerin bu olumsuz tavırlarına karşı Allah'ın Rahman ismini kullanılması, yeni yeni ayetler indirmesinin rahmetinden dolayı olduğuna dikkat çekmek içindir.¹³⁴

1.3. Gizli Propagandaları (3 ve 4. Ayet)

لَا هِيَّةَ فُلُوْهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ

السِّحْرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ (۳) قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۴)

Kalpleri gaflette olan zalimler gizlice şöyle konuştular: “Bu da ancak sizin gibi bir insan. Şimdi siz göz göre göre sihre mi kapılacaksınız?”

(3) Peygamber onlara dedi ki: “Rabb'im yerdeki ve gökteki her sözü bilir. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” (4)

Katâde'den nakledilen rivayete göre لَا هِيَّةَ فُلُوْهُمْ ifadesi “kalpleri gaflettedir” anlamındadır.¹³⁵ *Gaflet* kelimesinden ne anlaşılması gerektiğine yukarıda temas ettiğimiz için burada tekrar açıklamayacağız.

Burada üzerinde duracağımız husus inkârcıların yaptıkları propagandalardır. Mekke uluları gizlice toplanıp “Bizim gibi bir beşere mi uyacağız?” dediler ve sihir etkisi olduğu için insanları dinlemekten alıkoymaya çalıştılar. Bunun için karşı bir propaganda başlattılar ve insanlara “Bu adam şairdir, kâhindir, mecnundur.” diyerek onu dinlememelerini söylediler. Lakin Mevdûdi (v. 1979)'nin tefsirinde naklettiğine göre bu çabaları tersine sonuç doğurdu. Çünkü insanlar, hakkında bu kadar olumsuz şeyler duyduğu kişiyi merak ediyor ve yanına gittiklerinde de etkilenip Müslüman oluyorlardı.¹³⁶

İnkârcıların seviyesiz ve alay edici tavırlarına karşı Hz. Muhammed ciddi bir tavır göstermekte ve onların her bir iddiasına tek tek cevap vermek yerine onları tabir yerindeyse Allah'a havale ederek “Benim Rabbim yerde ve gökteki tüm sözleri

¹³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. 12, s. 104.

¹³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 2.

¹³⁶ Ebu'l-Âla Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Muhammed Han Kayanî v.d., İstanbul, İnsan yay., 2005 c. 3, s. 294-295.

bilir.” demiştir. Medine, Basra ve bazı Küfe âlimleri ayetteki fiili “قَالَ” şeklinde mazi formunda okurken, Mekke ve Kûfelilerin çoğu “قُلْ” şeklinde emir formunda okumuştur. Mazi olarak okunduğunda “Benim Rabbim yerde ve gökteki tüm sözleri bilir.” cümlesi peygambere ait, emir olarak okunduğunda Allah’ın emridir. Taberî’ye göre ikisi de sahih ve netice itibariyle aynı manadadır.¹³⁷ İbn Âşûr ve Şevkânî ise tefsirlerinde emir formunu esas almışlardır.¹³⁸ Bu kıraat ihtilaflarının daha ziyade ilk Arap yazısının yazım karakterinden çıktığı anlaşılmıştır. Çünkü ilk zamanlarda *kaf* ile *lam* arasına uzatma elifi konmazdı ve dolayısıyla “قَالَ” şeklinde de “قُلْ” şeklinde de okumak mümkün olmuştur.¹³⁹ Dolayısıyla bütün görüşlerin doğruluk payı olmakla beraber biz, sözün peygambere ait olduğu kanaatiyle bu doğrultudaki meali tercih ettik.

“النَّجْوَى” kelimesi “fısıltı”, “أَسْرَوْا” fiili de “gizlediler” anlamındadır. Fısıltı zaten gizli olur öyleyse neden gizli kelimesi bir kez daha kullanılmıştır diye soran Zemahşerî mübalağa için olduğu cevabını verir.¹⁴⁰ Peki, gizledikleri şey nedir diye sorduğumuzda müfessirlerin çoğu ayetin devamında gelen, inkârcıların “bu sizin gibi bir beşerdir” düşüncesini gizleyip çevredeki insanlara “şairdir, kâhindir, mecnundur” diyerek propagandalar yaptıklarını ifade etmektedir.

İbn Âşûr’a göre konuşmalarını gizlemelerinin iki sebebi olabilir: Birincisi, komplolarını Müslümanlar öğrenmesin diye, çünkü Hz. Peygamber onlara cevap verir ve planlarını boşa çıkarır. Neticede iddialarının sudan bahaneler olduklarını kendileri de biliyordu. İkincisi ise İslam’a girenlerin sayısının artmasından korktukları için hala şirk içinde olan topluluklarla fısıldaşıp onların kalbine şüpheyi yerleştirmeyi düşündüler.¹⁴¹

¹³⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 3.

¹³⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 14; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, c. 3, s. 545.

¹³⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, c. 5, s. 256; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, Yeni Ufuklar Yay., 1990, c. 5, s. 492.

¹⁴⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 126.

¹⁴¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 13.

Muhammed Esed (v. 1992) ise gerçek düşüncelerini gizlediklerini ve “beşer, şair, sihir, uydurma, karışık rüyalar” gibi iddialar ortaya attıklarını ifade etmektedir.¹⁴² Hz. Peygamber’in insan olması değildi iman etmeme sebepleri, iman ederlerse Mekke’deki otoritelerinin sarsılmasıydı. İslam’ın getirdiği adil hükümler onların işlerine gelmiyor ve Mekke’nin hâkimiyeti bırakmak istemiyorlardı.

Kurtubî’nin aktardığına göre Ebu Ubeyde şöyle demiştir: “gizlice...lar” ifadesi burada zıt anlamlı kelimelerdendir. Konuşmalarını gizlemişler anlamında olduğu gibi bunu açığa vurup ilan etmiş olma anlamına gelme ihtimali de vardır.”¹⁴³

Ayette “gizli gizli konuştular” sözlerine mukabil “Allah tüm sözleri bilir.” cevabı verildi. Zemahşerî bu hususta şöyle demektedir: “Allah gizliyi bilir cevabındansa Allah tüm sözleri bilir cevabı daha kapsamlı ve daha belîğdir. Çünkü Allah gizliyi de açığı da bilir.”¹⁴⁴

İnkârcıların peygambere yönelttikleri iddialardan biri de getirdiklerinin “sihir” olmasıdır. Nitekim birbirlerine “Siz göz göre göre sihre mi kapılacaksınız?” demektedirler. Buradaki sihir ifadesini hem hakiki hem de mecâzi anlamda anlamak mümkündür. Yani hem tesirine kapıldıkları için hem de büyücülük yapması anlamında sihir demiş olabilirler. Ancak sihir etkisi, Hz. Peygamber’in ifade tarzındaki tesiri kastetmeleri daha muhtemeldir. Çünkü Hz. Muhammed gözlerinin önünde büyümüş ve kimseden sihir öğrenmemiştir. Gerçi onların “sihir” iddialarının da Hz. Muhammed’in risâletine delil teşkil ettiğini Mâturîdî şu sözlerle ifade etmiştir: “Bir de şöyle bir durum var ki varsayalım Hz. Muhammed’in getirdikleri sihir olsun. Bu da yine onun peygamberliğine delildir. Çünkü sihir birinden öğrenilir. Hz. Muhammed’in kavminde de sihir öğrenebileceği bir sihirbaz yok. Gözlerinin önünde büyüyen bir kişi sihir yapabiliyorsa demek ki burada ilahi bir durum söz konusudur.”¹⁴⁵

¹⁴² Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı:Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, İstanbul, İşaret Yay, 1996, c. 2, s. 646.

¹⁴³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’an*, c. 14, s. 175.

¹⁴⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 128.

¹⁴⁵ Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. 9, s. 259.

1.4. Peygambere ve Kur'an'a Yöneltilikleri Asılsız İddialar (3 ve 5. Ayet)

بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلْ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ
الْأَوَّلُونَ (٥)

Onlar, “Hayır, bunlar karmakarışık yalancı düşlerdir. Hayır, onu kendisi uydurdu, hayır o bir şairdir. Eğer böyle değilse önceki peygamberlerin (mucizelerle) gönderildikleri gibi o da bize bir mucize getirsin” dediler. (5)

Sûrenin 5. ayetinde Hz. Peygamber'e ve Kur'an'a yöneltilikleri üç asılsız iddialarını görmekteyiz: karışık ve anlamsız rüyalar, uydurma ve şair. 3. ayette Hz. Muhammed'in kendileri gibi bir insan olduğunu ileri sürenler ardından sihir ile itham etti. Şimdi ise “Gece rüyasında görüp gündüz rüyasında gördüklerini bize söylüyor.”, “Kendi uyduruyor.”, “O bir şair.” demektedirler.¹⁴⁶ Bu söylediklerinin hiçbirinin birbiriyle alakası yoktur ve tutarsızdır. Bikâî bu hususta şunları söylemektedir. “Kur'an ve Rasul hakkında söyledikleri çakışmaktadır. Bu da söylediklerinin boş ve gereksiz lakırdılar olduğunu gösterir. Karşılaştıkları insanların durumuna göre bu vasıflardan birini seçip söylerler. Sözlerindeki bu çelişkiyi göstermek için Allah bu sözlerinin arasına “zıtlık, çarpı” ifade eden بَلْ edatını kullanmıştır.”¹⁴⁷

1.5. Mucize İstemeleri (5 ve 6. Ayet)

... فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ (٥) مَا أَمْنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ
يُؤْمِنُونَ (٦)

... Eğer öyle değilse, önceki peygamberlerin gönderildikleri gibi O da bize bir mucize getirsin” dediler. (5) Onlardan önce helak ettiğimiz hiçbir memleket halkı iman etmedi de şimdi bunlar mı iman edecekler? (6)

İnkârcılar önceki peygamberlere verilen ölüleri diriltme, hastaları iyileştirme gibi mucizeler getirmesini iman etmek için şart koştular. Hâlbuki gerçekten iman etmeyi arzuladıkları için değil, sırf zor durumda bırakmak için mucize istiyorlardı.¹⁴⁸ Zira

¹⁴⁶ Mâturîdî, *Te'vilâtu 'l-Kur'an*, c. 9, s. 258.

¹⁴⁷ Bikâî, *Nazmu'd-Durer*, c. 12, s. 386.

¹⁴⁸ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadîs*, c. 5, s. 254.

önceki peygamberlere verilen mucizelerden istemeleri de kendi kendilerine bir çelişkidir. Çünkü beşer olduğu için inanmıyorlardı şimdi de önceki peygamberler gibi mucize istiyorlar. Önceki peygamberler de melek değil, beşerdi.¹⁴⁹

Allah inkârcıların mucize isteklerine 6. ayetle cevap vermiş “Sizden öncekiler mucize istedi ve sonra inanmadı, biz de onları helâk ettik. Sanki siz inanacak mısınız?” buyurmuştur. Öncekilere mucize verildi, iman etmediler ve helâk oldular. Allah bunlara niçin aynısını yaparak helak etmedi sorusuna cevap Mâturîdî’ye göre “Hz. Muhammed’i son peygamber, onları ise son ümmet olarak seçti.”¹⁵⁰, İbn Âşûr’a göre “Allah, onların zürriyetinden iman edenlerin çıkmasını istedi.” şeklindedir.¹⁵¹ Ebussuûd Efendi ise Mekkelilere mucize verilmemesini onlara mühlet verilmesi olarak yorumlamaktadır.¹⁵² Ayrıca İbn Âşûr mucize taleplerinin karşılanmamasını İsrâ sûresindeki 16: 59. ayetle ilişkilendirir.¹⁵³

1.6. Peygamber Gönderilmesi ve Kitap İndirilmesine Rağmen Etkilenmemeleri (6-10. Ayetler)

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (٧) وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ (٨) ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ (٩) لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (١٠)

Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber gönderdik. Eğer bilmiyorsanız *zikir ehline* sorun. (7) Biz, onları yemek yemez bir beden yapısında yaratmadık. Onlar ölümsüz de değillerdi. (8) Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik. Kendilerini ve dilediğimiz kimseleri kurtardık. Haddi aşanları ise

¹⁴⁹ Bikâî, *Nazmu'd-Durer*, c. 12, s. 387.

¹⁵⁰ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. 9, s. 259.

¹⁵¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 17.

¹⁵² Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c. 4, s. 324.

¹⁵³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 17.

16:59 ayetin metni ve meali şu şekildedir:

وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا

“Bizi, (Kureyş’in istediği) mucizeleri göndermekten, öncekilerin onları yalanlamış olması alıkoymdu. (Nitekim) Semûd kavmine o dişi deveyi açık bir mucize olarak verdik de onlar bu yüzden zalim oldular. Oysa biz mucizeleri sırf korkutmak için göndeririz.”

helak ettik. (9) Andolsun, size öyle bir kitap indirdik ki sizin bütün şeref ve şanınız ondadır. Hala aklınızı kullanmayacak mısınız? (10)

6. ayet inkârcıların “Bizim gibi beşere mi inanacağız?” sözünün cevabı mahiyetindedir. Allah elçiyi meleklerden değil insanlardan seçmiştir. Ruhsuz değillerdir, yer içerler ve her insan gibi ölürlər. (7. ayet) Ayette geçen “رَجَالًا” kelimesini müfessirler cins isim olarak düşünüp “insan, melek değil” şeklinde açıklarlarken Mâturîdî ve İbn Âşûr tefsirlerinde kelimenin delalet edebileceği ikinci bir anlamdan bahsetmekte ve “Resullerin kadınlardan değil erkeklerden seçildiğini” ifade etmektedir.¹⁵⁴

Bu ayetlerde üzerinde durulması gereken kelimelerden biri de “ehl-i zikir” kavramıdır. Allah peygamberlik müessesesi ile ilgili “ehl-i zikir”e sorulmasını istemektedir. Ehl-i zikirden kastedilen tüm müfessirlerce Hristiyan ve Yahudilerdir. Bu müfessirlerden olan İbn Âşûr, “Risâlet ile ilgili hususlarda evvelki kitapları ve şeriatları bilen rahip ve hahamlara da sorabilirsiniz.” açıklamasını yapmaktadır.¹⁵⁵ Başta Taberî olmak üzere bazı tefsirlerde geçen zayıf bir görüş ise *ehl-i zikrin* Kur’an gönderilen Muhammed ümmeti olduğu yönündedir. Râzî (v. 606/1209) bu görüşe katılmaz ve “*ehl-i zikirden* kasıt *ehl-i Kur’an* olamaz, çünkü karşıda peygamberi ve Kur’an’ı reddeden bir kitle vardır.” sözüyle mümkün olamayacağını göstermektedir.¹⁵⁶

Bu ayette dikkat çeken bir husus da “فَاسْأَلُوا” kelimesindeki üsluptur. Önceki ayetlerdeki *gâib* sigasından bu fiilde *muhatap* sigasına geçişi İbn Âşûr “cehaletlerine dikkat çekmek ve bilgisizliklerini başa kakmak” olarak değerlendirmektedir.¹⁵⁷

9. ayette yer alan “Allah sözünü tuttu ve vaadini gerçekleştirdi.” cümlesindeki “vaat” üzerinde durmak gerekir. Çünkü *vaat* hem müjde hem de tehdit içerir. Müminler için zafer müjdesi iken kâfirler için önceki kavimlere gelen azap ile korkutmadır. Keza Allah ayetin devamında “Dilediklerimizi kurtardık, haddi aşanları ise helâk ettik.”

¹⁵⁴ Mâturîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’an*, c. 9, s. 260; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, c. 17, s. 18.

¹⁵⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, c. 17, s. 18.

¹⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu l-Ğayb*, c. 11, s. 125.

¹⁵⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, c. 17, s. 19.

buyurmaktadır. Mukâtil haddi aşanların müşrikler olduğunu beyan etmektedir.¹⁵⁸ Bu siyakta Bikâî şunları söylemektedir: “Onlar inkâra götüren bir gaflet içinde; sihir, karışık rüyalar, şiir gibi çeşitli kötülerle risâlete dil uzatıyordu. Buna karşılık Allah da vaadini gerçekleştirip müminleri kurtaracaktır.”¹⁵⁹

Allah insanlara peygamber göndermesinin yanı sıra kitap ve sahifeler de göndermiştir. Hz. Muhammed’in ümmeti de kitap verilen ümmetlerden biridir. Ancak Mekke müşrikleri peygambere de kitaba da inanmıyorlar, uyarılardan etkilenmiyorlardı. “İçinizde zikriniz olan kitap indirdik.” ayeti aslında mucize isteyen müşriklere de bir cevap mahiyetindedir. İbn Âşûr Kur’an’ın mucize oluşu hususunda şöyle söylemektedir: “Kur’an onların istedikleri mucizeleri aşan bir icaza sahiptir. Bu siyakta “Size kitap indirdik.” denmesi buna ikna kabilindendir.”¹⁶⁰

10. ayette “ذِكْرُكُمْ” ifadesi tefsir kitaplarında çokça yorumu olan hususlardandır. “İçinde zikriniz olan kitap” derken “zikir” kelimesinin ne mana ifade ettiği hususunda söylenenler genelde üç rivayete dayanmaktadır. Bunlar: “Sizden bahseden, şeref, nasihat (güzel ahlak öğretileri)”dir.¹⁶¹ Zikir kelimesini “bahis” olarak düşünen Mevdûdi görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: “Bu kitap sizi, sizin problemlerinizi, sizin hayatınızla ilgili meseleleri ele almaktadır. Fıtratınızı, kökeninizi, sonunuzu açıklamaktadır. Niçin bu kadar basit bir şeyi anlamak için aklınızı kullanmıyorsunuz?”¹⁶²

İbn Âşûr “şeref” i şöyle izah etmiştir: “Sizin dilinizle, sizin kavminizde ve sizden biri aracılığıyla gelmesi sizin için bir şeref, şan ve şöhetir.”¹⁶³ Seyyid Kutub ise buna siyasi bir anlam yüklemekte ve şunları söylemektedir:

Araplar bu Kur’an’ın içerdiği mesajı, yeryüzünün doğusuna, batısına taşıdıkları sıralarda, insanlar arasında bir üstünlükleri vardı, her yerde onlardan söz edilirdi. Bu Kur’an inmeden önce insanlar arasında sözü edilen bir millet değildiler. Bu Kur’an’a sarıldıkları, onun öngördüğü hayatı yaşadıkları sürece insanlar hep onlardan söz ettiler, bu Kur’an sayesinde asırlar boyu insanlığa önderlik yaptılar. Bu kitaptan onun öngördüğü hayattan vazgeçtikleri zaman insanlık da onları terk

¹⁵⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 72.

¹⁵⁹ Bikâî, *Nazmu’d-Durer*, c. 12, s. 392.

¹⁶⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 23.

¹⁶¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 17, s. 7.

¹⁶² Mevdûdi, *Tefhimu’l-Kur’an*, c. 3, s. 299.

¹⁶³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 22.

etti. İnsanlık kfilesinin peşine takılıp, başkaları tarafından sürüklenen sıradan bir millete döndüler. Oysa daha önce kendileri insanlığı peşlerinde sürüklüyor, güven içinde yaşıyorlardı!¹⁶⁴

Zemahşerî ise “zikir” kelimesinin “nasihat” anlamı hususunu şu şekilde ifade etmektedir: “Bu kitapta, toplumda hayırla anılmanızı sağlayacak ahde vefa, doğru sözlülük, cömertlik gibi güzel ahlak öğretileri, yapmanız ve yapmamanız gerekenler mevcuttur. Uyarsanız felaha erersiniz.”¹⁶⁵

Tefsir kitaplarını incelediğimizde yorumlar bu minvalde olumlu olarak deveran ederken tam tersi bir yoruma Ebu Hayyan el-Endelüsî’nin tefsirinde yer verdiği, Tahrir sahibi Cemalettin b. Nakip’in sözünde rastlamaktayız: “Ayetlerin siyakına bakıldığı zaman buradaki “zikir” kelimesinin olumlu değil olumsuz mana içerdiğini anlamaktayız. Onlara verilen nimetlerden değil, Hz. Peygamber’e yaptıkları düşmanlıkları, inatları ve yalanlarından bahsedilmektedir. Dolayısıyla burada da onları yererek “akletmez misiniz” demektedir.”¹⁶⁶

İbn Âşûr, ayetin sonunda yer alan “akletmez misiniz” sorusunun çok yerinde olduğunun izahını “zikir kelimesini nasihat olarak düşünürsek; neden aklınızı kullanıp doğru yola uymazsınız anlamında sorulmuş olur. Zikir kelimesini şan şöhret olarak düşünürsek; lehlerinde olan bir şeyi akılsızca inkâr etmiş olurlar.” sözleriyle yapmaktadır.¹⁶⁷

1.7. Azabın Gelişi (11-15. Ayetler)

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ (۱۱) فَلَمَّا
أَحْسَوْا بُاسَنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ (۱۲) لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَى مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ
وَمَسَاكِينَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ (۱۳) قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (۱۴) فَمَا زَالَتْ
تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ (۱۵)

Biz zulmetmekte olan nice memleketleri kırıp geçirdik ve onlardan sonra başka toplumlar meydana getirdik. (11) Onlar azabımızı hissedince, hemen oradan süratle kaçıyorlardı. (12) Onlara,

¹⁶⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, c. 4, s. 2370.

¹⁶⁵ Zemahşeri, *Keşşâf*, c. 4, s. 130.

¹⁶⁶ Ebu Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, c. 15, s. 187.

¹⁶⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 23.

“Kaçmayın, o içinde şımartıldığınız bolluğa ve yurtlarınıza dönün. Çünkü sorulacaksınız.” denildi. (13) "Eyvah bizlere! Bizler gerçekten zalim kimseler idik." dediler. (14) Biz onları biçilmiş ekin, sönmüş ateş gibi yapıncaya kadar bu feryatları devam etti. (15)

Ebussuûd bu ayet grubu ile “haddi aşanları helâk ettik” (9) ayeti arasında bir münasebet kurar. Ona göre bu ayetler 9. ayetteki mücmel ifadenin keyfiyetini izah eden bir beyandır.¹⁶⁸

Nice kavimleri helâk ettiğini anlatan bu kelimada, bölümde hâkim olan sert ifadelere devam etmekte ve muhataplarını uyarmaktadır. Helâk edildiği bahsedilen yerin neresi olduğu konusunda birçok tefsir kitabında İbn Abbas’tan rivayet edilen “Hadur ve Sahul adında iki Yemen köyüdür.” açıklaması yer almaktadır. Mukâtil, Zemahşerî, Râzî, İbn Âşûr bu rivayete tefsirlerinde yer veren müfessirler arasındadır.¹⁶⁹ Yine kıssa ile ilgili şu da rivayet edilmiştir: “Allah Hadurlulara bir peygamber gönderdi. Ama onlar peygamberi öldürdüler. Bunun üzerine Allah onlara, aynen Beytu’l-Makdis’in ahalisine musallat kıldığı gibi Buhtunnasr’ı musallat kılıp onların kökünü kazıdı.”

Halk azabın geldiğini görünce kaçmaya başladı ve onlara “kaçmayın” denildi. Bu sözü söyleyen; “*ya melek ya da müminlerden biridir*”¹⁷⁰ diyenlerin haricinde “*Buhtunnasr’ın adamlarından biridir.*” diyenler de vardır. Muhammed Esed farklı bir bakış açısıyla bu sözün “*kendi vicdanlarının sesi*” olduğunu düşünmektedir.¹⁷¹

Müfesssirlere, “Nimetlendirildiğiniz yere dönün kaçmayın, belki sorgulanırsınız” cümlesinin alaycı bir ifade olduğunu belirtmektedir. “Sorgulanırsınız” ifadesi ile ya melek ve müminlerden biri “Ne buyurursunuz” diyerek alay etmekte¹⁷² yahut Buhtunnasr’ın adamları “Kaçmayın, yurdunuza dönün. Belki barış olur cizye verirsiniz anlaşıyoruz.” diyerek dalga geçmektedir.¹⁷³ “Sorgulanırsınız” ifadesini

¹⁶⁸ Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c. 4, s. 327.

¹⁶⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 72; Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 131; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. 11, s. 126; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 24.

¹⁷⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, c. 4, s. 36; Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 132.

¹⁷¹ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, c. 2, s. 649.

¹⁷² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. 11, s. 126.

¹⁷³ Ebu Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhîr*, c. 15, s. 188.

Beydâvî “Sorgu azabın öncüllerindendir.” diyerek azabın gelişine delalet ettiğini belirtmektedir.¹⁷⁴

Ayetlerde bahsedilen insanların helâkı, “حَصِيدًا” (biçilmiş ekin) ve “حَامِدِينَ” (ateşin sönmesin)e benzetildi. Önceden yeşil bir bitki gibi iken sonrasında kül oldular.¹⁷⁵ Mâturîdî bu azabın dünyada vuku bulabileceği gibi ahirette olabileceğine de ihtimal vermektedir.¹⁷⁶

Zalim halk azabı gördüklerinde suçlarını itiraf edip pişman olsa da son pişmanlık fayda vermemektedir. 11-15. ayetler arasında anlatılan zalim halkın helâkı ile ilgili sosyolojik bir tahlil yapan Seyyid Kutub şunları söylemektedir:

Her tarafı kırıp geçiren felâket vurgulandığı zaman, ifadedeki fiil beldeler adına kullanılmaktadır. Amaç, oralarda yaşayan canlı cansız tüm varlıkları kapsamaktır. Yeniden inşa olayına değinilirken de fiil, toplumlar adına kullanılmaktadır. İnşa eden, beldeleri yeniden onaran toplumlardır çünkü. Bu bir gerçeğin ifadesidir de...

Felaket hem yurtları hem de o yurtlarda kalanları kırıp geçirir, yok eder. Ama yeniden inşa etme, yeniden var etme, önce insanlardan başlar, onlar da yurtları yeni baştan onarırlar. Ancak bu gerçeğin bu şekilde sunulması, kırıp geçme ve yerle bir etme operasyonunun dehşetini daha bir arttırmaktadır. İşte tasvir yöntemi uyarınca ifadede algılanması istenen anlam budur.¹⁷⁷

Tablo 15: Birinci Kısımda Bahsi Geçen İnkârcıların İddiaları ve İlahi Cevaplar

İNKÂRCILARIN İDDİALARI	İLAHİ CEVAPLAR
Gizli komplolar kurdular (21:3)	Allah tüm sözleri bilir (21:4)
Bizim gibi beşere mi inanacağız (21:7)	Biz beşerden başka peygamber göndermedik (21:7)
Mucize talebi (21:5)	Kitap gönderdik (21:10) Mucize gösterdiğimiz halde inanmayanları helâk ettik (21:6)
Karışık ve anlamsız rüyalar-şair-uydurma (21:5)	Aralardaki ب edatı ile hepsinin tutarsızlığını gösterme (21:5)

¹⁷⁴ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, c. 4, s. 36.

¹⁷⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 29.

¹⁷⁶ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. 9, s. 265.

¹⁷⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, c. 4, s. 2370.

Sûrenin 15 ayetlik birinci kısmında inkârcıların tavırları ele alındı; peygambere ve Kur'an'a yönelttikleri iddialara cevaplar verildi. Haddi aşanlara karşı bir tehditle sona erdi. Sûrenin ana konusunun kilit kelimelerinden olan “zikr” kelimesi bu kısımda üç kez tekrar etti. Bu tekrarlardan birinde Kur'an, diğerinde ise Kitab-ı Mukaddes anlamında yorumlanmıştır. 21:7. ayetinde bilgi edinmek için *zikir ehline* yönlendirme yapılmasını da vahdete yapılan vurgu olarak değerlendirmekteyiz.

2. TEVHİT DELİLLERİ (16-35. Ayetler)

Sûrenin ikinci kısmında 16-35. arasındaki ayet grubu ele alınacaktır. Bu kısım tevhidin; aklî, naklî, gâî ve kevnî delillerini içerir. Yaratılan her şeyin bir hikmete binaen yaratılması, her şeyin sahibinin Allah oluşu, ölümlerin diriltilmesi, birden fazla ilah olmasının imkansızlığı, ilahi vahyin birliği, yeryüzü ve gökyüzü, canlıların sudan yaratılması, dağlar ve yollar, gece ve gündüz, güneş ve ay, ölüm birer tevhit delili olarak sunulmuştur. Özellikle 24 ve 25. ayetlerde evvelki peygamberlere atıf yapılmış ve hepsinin insanlığa ortak mesajının tevhit olduğunun altı çizilmiştir. Tevhit delilleri içerisindeki bu vahdet vurgusu, ikinci kısım ile sûrenin ana konusu arasındaki bağlantı açısından da önemli bir husustur.

2.1. Hiçbir Şeyin Eğlence İçin Yaratılmadığı (16-18. Ayetler)

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ (١٦) لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ هُودًا
لَا تَخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنَّ كُفَّا فَاعِلِينَ (١٧) بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا
هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ (١٨)

Biz yeri, göğü ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık. (16) Eğer bir lehv edinmek isteseydik onu kendi katımızdan edinirdik. Yapacak olsaydık böyle yapardık. (17) Hayır, biz hakkı batılın üzerine atarız da beynini parçalar. Bir de bakarsın yok olup gitmiş. Allah'a karşı yakıştırdığınız nitelemelerden ötürü yazıklar olsun size! (18)

Sûrenin ikinci kısmındaki tevhit delilleri yerin, göğün ve bu ikisi arasındaki her şeyin oyun veya eğlence için boşuna yaratılmadığı ifadesiyle başlar. Allah her şeyi bir

hikmete binaen yaratmıştır. Bakıp ibret almak, O'nun eşi ve benzeri olmadığını görmek ve kulluk etmek içindir.¹⁷⁸ Zira Allah'ın yarattığı her şey tevhide işaret eder.

Allah'ın yeri ve göğü eğlence için yaratmamasını imtihan kavramıyla da açıklamak mümkündür.¹⁷⁹ Ayetlerde zikredildiği üzere yer ve gök sadece dünya için yaratılmamıştır. Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir.¹⁸⁰ Fakat her şey dünya ile sınırlı değildir ve yapılanların ahirette bir karşılığı olacaktır. İbn Âşûr'un belirttiğine göre Allah'ın yeri ve göğü hak ile yarattığını ifade ettiği ayetlerin ardından hemen hesaptan bahsedilmesi de bunun içindir.¹⁸¹

Ayet 21:17'de zikredilen *lehv* kelimesi ilk dönem tefsirlerinde İbrahim en-Nehâî'den gelen rivayetle kadın, İkrime ve Süddî'den gelen rivayetlerle çocuk olarak tefsir edilmiştir.¹⁸² Buna binaen ayetin Allah'a isnat edilen eş- çocuk iddialarına reddiye olduğu düşünülmüştür. *min ledunna* ifadesi de eğer çocuk edinseydik İsa değil, *kendi katımızdan*, meleklerden olurdu şeklinde yorumlanmıştır.¹⁸³ Ancak Zemahşerî bu ifadeyi *kendi kudretimiz* şeklinde yorumlayarak farklı bir fikre zemin oluşturmuştur. Bu ayetlerle ilgili zikredilen eş-çocuk yorumlarının üzerinde çok durmayarak konuyu önceki ayetle ilişkili düşünmüştür. Bu zeminde fikir geliştiren son dönem müfessirleri bu ayetin, 16. ayette zikredilen yaratmanın oyun ve eğlence için olmadığı hususunu açıkladığı üzerinde durmuşlar ve çocuk- zevce görüşünü isabetten uzak bulmuşlardır.¹⁸⁴ Buna göre ayette “eğer eğlence isteseydik bunu yapacak kudrete sahiptik fakat yapmadık ve her şeyi hikmetle yarattık” denilmektedir. Nitekim bu kısımdaki üç ayetin ruhu, muhtevası ve üslubu bunu doğrulamakta ve buradaki eğlencenin (لهو), amaçsız (عبث) ve oyun (لعب) kelimelerinin eş anlamı;

¹⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 9.

¹⁷⁹ Mâturidî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. 9, s. 265; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 9, s. 390; Kurtubî, *el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 14, s. 174.

¹⁸⁰ Muhammed, 47:36

¹⁸¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 30; bkz: Mü'minun, 23:115; Hicr, 15: 85; Sad, 38:27; Duhan, 44:39; Ahkaf, 46:3.

¹⁸² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 73; Mâturidî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. 9, s. 266; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 9, s. 395.

¹⁸³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 73.

¹⁸⁴ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, c. 5, s. 260; Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c. 4, s. 328.

hakikat (حق), hikmet (حكمة) ve ciddiyetin (جد) zıttı anlamında olması¹⁸⁵ bu görüşü desteklemektedir.

Üçlü ayet grubunun son ayeti بل edatı ile başlamakta ve dünyanın yaratılmasının eğlence için amaçsızca olması düşüncesine hayır demektedir.¹⁸⁶ Bu düşüncenin aksine dünyanın yaratılmasının amacı hak ile batılın çatışmasına zemin teşkil etmesidir.¹⁸⁷ Bu çatışmada hak batıla galip gelecektir. Hakkın batıla galip gelmesi ifade edilirken istiare yapılmıştır: Sanki hak, sert bir kaya; batıl da yumuşak kuru bir madde gibidir. Allah sert kayayı yumuşak maddenin üstüne atar ve onu paramparça eder.¹⁸⁸ Hak; Kur'an, Resulullah, tevhide delil olan ayetler, ilahi öğütler olarak tefsir edilirken; bâtil; çocuk-eş gibi Allah'a yakışmayan tüm iddialar, küfür ve mâsiyetler olarak tefsir edilmiştir.¹⁸⁹ Ayet grubunu bir bütün olarak düşündüğümüz zaman *hak*ı dünyanın hikmete binaen yaratılması, *batıl*ı ise amaçsızca yaratılması düşüncesi olarak da anlamak mümkündür. Kim dünyada yaratılanlara bakıp tevhide varmaz, dünyayı oyun ve eğlenceden ibaret zanneder ve amaçsızca yaşarsa *vay haline!*

Allah hakkın galip olduğunu bu kadar kesin bir şekilde ifade ederken kimileri günümüzde batılın galip olduğunu söyleyebilir. Ancak Seyyid Kutub'un da altını çizdiği gibi batıl galipmiş gibi gözükse de bu sadece belli bir zaman dilimini kapsar.¹⁹⁰

2.2. Yerde ve Gökteki Her Şeyin Sahibi Oluşu (19-20. Ayetler)

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا

يَسْتَخْسِرُونَ (۱۹) يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْثُونَ (۲۰)

Göklerde ve yerde kim varsa hep O'nundur. O'nun katındakiler ne O'na ibadetten çekinir ne de yorgunluk duyarlar. (19) Hiç ara vermeksizin gece gündüz tesbih ederler. (20)

¹⁸⁵ İbn-i Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. 12, s. 347.

¹⁸⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 133.

¹⁸⁷ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 301.

¹⁸⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 134.

¹⁸⁹ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. 9, s. 266; Kurtubî, *el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 14, s.

186.

¹⁹⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c. 4, s. 2372.

Allah’a yöneltilen eş-çocuk edinme iddialarına cevaben Allah, bu ayetlerde her şeyin hükümrancılığının kendisine ait olduğunu söylemektedir. Her şeyin sahibi olanın çocuk veya eş edinmeye ihtiyacı olabilir mi? Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, her şeyin tek sahibi O’dur ve vassettikleri şeylerden beridir.

Ayetin devamında *yanındakiler* (من عنده) ile kastettiği meleklerin özelliklerinden bahsetmektedir.¹⁹¹ İbadet etmekten gocunmazlar (لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ), yorulmazlar (لَا يَفْئُتُونَ), gece gündüz tesbih ederler (يُسَبِّحُونَ) ve bir an bile durmazlar (لَا يَفْئُتُونَ). Tahrîm sûresinde de Allah’ın emirlerine asla karşı gelmedikleri ve her emre itaat ettikleri belirtilmektedir.¹⁹² Meleklerin durmaksızın ibadet etmeleri hususunda rivayete göre Abdullah b. Hars Ka’b b. Ahbar’a; “Vazife yapmaları ya da belli amelleri onları meşgul etmez mi?” diye sormuş, Ka’b b. Ahbar da soruyu şöyle yanıtlamıştır: “Bizim için nefes alıp vermek ne ise melekler için de tesbih odur.”¹⁹³

Allah, meleklerin özelliklerinden bahsederken müşrikleri de ima etmektedir. Meleklerin kulluktan gocunmadığını söyleyerek müşrikleri de yalnızca Allah’a kulluğa çağırmaktadır. Bu husus Nisa, 4:172. ayette de benzer ifadelerle dile getirilmektedir:

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ
فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا

“Mesih de Allah’a yakın melekler de Allah’a kul olmaktan asla çekinmezler. Kim Allah’a kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa, bilsin ki, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.”

Enbiyâ sûresinde meleklerden “katındakiler” diye bahsedilirken Nisa sûresinde “yakınlaştıranlar” diye bahsedilmektedir. Enbiyâ sûresinde *ibadetten gocunmaz ve büyüklük taslamazlar* derken, Nisa sûresinde *meleklerin ibadetten çekinmediğini*

¹⁹¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 134.

¹⁹² Tahrîm, 66:6 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْجِبَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

¹⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 13.

ifade eder ve kulluktan çekinen ve büyüklük taslayanlara sonunda *herkesin Allah'ın huzurunda toplanacağını* duyurur.

2.3. Ölülere Dirilmesi (21. Ayet)

أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرونَ (٢١)

Yoksa yeryüzünden ölüleri diriltecek birtakım ilahlar mı edindiler?(21)

İlah yaratan, öldüren ve diriltendir.¹⁹⁴ Bu ayeti kerime, putların ilahlığa yaraşır herhangi bir sıfatlarının bulunmadığını öldürme ve diriltmenin Allah'a ait olduğu ve bu itibarla müşriklerin gaflet içinde olduğu beyan ediyor.¹⁹⁵

Aslında müşrikler, öldükten sonra dirilmeye inanmadıkları için putların ölüleri dirilteceğini iddia etmiyorlar, aksine böyle bir şeyin olamayacağını savunuyorlardı.¹⁹⁶ Ama onlar, ilah kabul edilen bir varlığın öldürme ve diriltme gücüne sahip olması gerektiğini, oysa yaptıkları cansız putların ölüleri diriltmesinin söz konusu olamayacağını düşünemiyorlardı. 21. ayetteki bu soru, kâfirlerin, cansız maddeye Allah'tan başkasının can vermeyeceğine inandıkları halde, neden Allah'ın yanı sıra başka ilâhları kabul ettiklerini düşünmeleri için sorulmuştur.¹⁹⁷

Ayette kullanılan “yeryüzünden ilahlar” ifadesi putların yeryüzünden olmasına mukabil Allah'ın da gökyüzünden olması gibi bir yanlış algı oluşturabilmektedir. Fakat bu ifade gökyüzünün Allah'ın mekânı olduğu anlamına gelmemektedir. Zira Allah mekândan münezzehtir. Zemahşerî'nin açıklamasına göre ifade, ilahın yeryüzündeki bir şeylerden olmadığı anlamındadır. Çünkü putları ya taş oyarak ya da dünyadaki herhangi bir şeylerden yapmaktaydılar.¹⁹⁸

Burada “yeryüzü ilahları” kavramını biraz daha açmak yerinde olacaktır. Yeryüzünden edinilen ilahlar deyince akla ilk gelen müşriklerin kendi elleriyle yapıp tapındıkları putlar olsa da insanların edindikleri ilahlar bu putlarla sınırlı

¹⁹⁴ Bakara, 2:258; Âl-i İmrân, 3:47, A'raf, 7:158; Tevbe, 9:116; Yunus, 10:56; Hicr, 15:23

¹⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 13.

¹⁹⁶ Yâsîn, 36:78 “Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: Çürümüşlerken ölüleri kim diriltecek.”

¹⁹⁷ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 303.

¹⁹⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 135.

değildir. Bu ilahlar bazen kişinin hevâ ve hevesleri, para, yönetim, kariyer olabilmekteyken bazen de başka insanlar veya bazı eşyalar olabilmektedir.¹⁹⁹ Bu durumda tevhit temelli bir hayat yaşayabilmek için hayat merkezinde neyin olduğuna dikkat etmek gerekmektedir.

2.4. Burhan-ı Temânü (22. Ayet)

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (٢٢)
لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ (٢٣)

Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki Arş'ın Rabb'i Allah onların nitelermelerinden uzaktır, yücedir. (22) O, yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar. (23)

Müşrikler, Allah Teâlâ'nın evreni yarattıktan sonra yönetimde kendisine ortaklar edindiğini iddia ediyorlar, hac ibadeti esnasında *telbiye* yaparken de bunu dile getiriyorlardı.²⁰⁰ Bu ayet Allah'ın ortakları olmasının mümkün olamayacağını aklı delilidir. Vahdaniyetin delili olan bu delile ilim adamları “burhan-ı temânü” adını vermişlerdir. Bu bahis, tefsirlerde ve bilhassa kelam kitaplarında onlarca sayfa tutar. Biz burada konuyu muhtasar bir şekilde ele alacağız.

Ayette iki ilah olsaydı yeryüzünün fesada uğrayacağından ve düzenin bozulacağından bahsedilmektedir. İki ilah olduğunu farz edersek bu ilahlar herhangi bir konuda irade beyan edecekleri zaman iki ihtimal vardır; ilahlar ya ittifak ya da ihtilaf edeceklerdir. İttifak ettikleri durumda irade ve kudrette müştereklik olur. Bir şeyin yaratıcısı olmak demek ise bizzat kendisi tarafından irade buyurulması ve gerçekleştirilmesidir. Müştereklik durumu ilahlık vasfına uygun değildir. İlahların ihtilaf etmesi durumunda ise zıtlık meydana gelir ve ikisinin isteğinin aynı anda olması mümkün değildir. *Temânun*un anlamı da budur. Bir başka ifadeyle biri yapmak diğeri yıkmak istese birbirlerini engellemeleri sonucu hiçbir şey meydana gelmez. Ya da ihtilaf halinde birinin dediği olsa diğeri aciz kalırdı. Aynı zamanda böyle bir durumda her ilah kendi yarattığını alır götürür

¹⁹⁹ Said Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, c. 7, s. 3441.

²⁰⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 39.

ve birbirlerine üstün gelme çabası olurdu.²⁰¹ Fakat bu durumların hepsi muhaldir. Bu itibarla Allah'tan başka ilah bulunsaydı düzen bozulurdu. Bu bakımdan ayet ikna edicidir.²⁰²

Allah vahdaniyetine delil gösterdikten sonra zatını tenzih etti: *Âlemlerin Rabbi vasfettiklerinden münezzehtir. Allah yapıklarından sorgulanmaz, insanlar sorgulanırlar.* Şayet ortağı olsaydı soru sorma hakkına sahip olurdu fakat böyle bir şey mümkün değildir. Her yaptığı hikmetli olan âlemlerin Rabb'ine neden yaptın diye sorulmaz. İnsanın Allah'a doğru aklıyla yol alışında hatırında tutması gereken büyük gerçeklerden birisi budur.²⁰³

2.5. İlahi Vahyin Birliği (24-25. Ayetler)

أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ (٢٤) وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ (٢٥)

Yoksa O'ndan başka ilahlar mı edindiler? De ki: “Haydi getirin delilinizi! İşte benimle beraber olanların kitabı ve işte benden öncekilerin kitabı. Şüphesiz çokları hakkı bilmezler de bu sebeple yüz çevirirler.” (24) Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, “Şüphesiz, benden başka hiçbir ilah yoktur. Öyleyse bana ibadet edin.” diye vahyetmişizdir. (25)

Sûrenin bu bölümünde Allah'tan başka ilah edinme konusunun iki kere ele alınması ve ikisinin de benzer üslupta olması dikkatleri çekmektedir. Birincisi “Onlar yeryüzünden birtakım ilahlar mı edindiler?” (21. Ayet) İkincisi “Yoksa ondan başka ilahlar mı edindiler?” (24. ayet) şeklinde başlamaktadır. Nesefi (v. 687/12289)ye göre birinci ayet bunun *aklen* olamayacağını ortaya koyar, ikincisi ise *naklen*

²⁰¹ Mü'minûn, 23:91

²⁰² Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, c. 9, s. 269; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. 11, s. 133; Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, c. 17, s. 53; Kurtubî, *el-Camî' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 14, s. 189; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 448.

²⁰³ Said Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, c. 7, s. 3446.

olamayacağını ortaya koyar.²⁰⁴ Ölülerini diriltme ve hemen ardındaki ayette gelen *burhan-ı temânu* delili tevhidin akli delili iken tüm semavi kitapların ve gönderilen tüm peygamberlerin tevhide davet etmesi ise nakli delilidir. Müşriklerin ise herhangi bir delili bulunmamaktadır. Hâlbuki hayatın her evresinde müddei iddiasını ispat ile mükelleftir. Bu yüzden ayet-i kerimede müşriklere “delilinizi getirin” denilmektedir.

“*Bu benimle beraber olanların zikri ve benden önce olanların zikridir.*” kelâmının tefsiri hususunda iki görüş vardır. Birincisi; “*Bu, benimle beraber olanların zikridir*” ifadesi, “Bu Kur’an, benimle beraber olan Müslümanlara indirilen kitaptır” demektir. “*Benden öncekilerin zikridir.*” ifadesi de “Benden önceki peygamberlere indirilen kitaptır. Bu kitaptır, Tevrat, İncil, Zebur ve suhuflardır.” demektir. Bu görüş İbn Abbas’a aittir.²⁰⁵ İkincisi; “*Benden öncekilerin zikridir.*” ifadesi de Kur’an ile alakalıdır. Yani benim sizlere getirdiğim Kur’an benimle beraber olan Müslümanlara ait hükümleri ihtiva etmekte, önceki ümmetlerin ise çeşitli hükümlerini ihtiva etmektedir. Bu görüş ise Said b. Cübeyr, Katade, Süddî’ye aittir.²⁰⁶ Biz ise, bu ayeti 30. ayet ile beraber düşündüğümüz zaman birinci görüşün daha isabetli olduğu kanaatine vardık. Zira tüm peygamberlerin zikri aynıydı, tüm kitapların maksadı aynıdır. Vahiy, özü itibariyle birdir. Allah, dün de bugün de “*Benden başka ilah yoktur, yalnız bana kulluk edin.*” (25. ayet) buyurmaktadır.

Semavi kitaplar şu anda tahrif edilmiş olmakla beraber, tevhidin bütün peygamberlerin daveti olduğuna dair ifadeleri hala barındırmaktadır. Eski Ahit’te “Bu olaylar Rabb’in Tanrı olduğunu ve O’ndan başkası olmadığını bilersiniz diye size gösterildi.” (Tesniye, 4, 35); Yeni Ahit’te, “İsa şöyle dedi: “Buyrukların en önemlisi

²⁰⁴ Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmut en-Nesefî, *Tefsîrû’n-Nesefî: Medârikü’t-Tenzîl ve Hakaikü’t-Te’vîl*, thk. Yusuf Ali Bedyevî, 4. bs., Dimeşk, Dâru İbn-i Kesir, 2008, c. 2, s. 400.

²⁰⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 75; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, c. 9, s. 398; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. 11, s. 136; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, c. 4, s. 38; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 47.

²⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 17, s. 15, Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. 11, s. 136.

şudur: Dinle ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dır." (Markos, 12, 29) cümleleri ve bu mahiyette başka cümleler bulunmaktadır.²⁰⁷

Ayet grubunda anlatılan ilahi vahyin birliği *gerçeğini insanların çoğu bilmezler ve tevhitte yüz çevirirler*. Zemahşerî'ye göre cehaletleri sebebiyle yüz çevirirlerken;²⁰⁸ İbn Atiyye'ye göre yüz çevirdikleri için bilmiyorlar.²⁰⁹ Ayeti iki taraflı düşünmek de mümkün gözükmemektedir.

2.6. Çocuk Edinmekten Münezzeh Olması (26. Ayet)

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ (٢٦) لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ (٢٧) يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ (٢٨) وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَلَيْسَ بِنَجْوَىٰ اللَّهِ فَذَلِكُنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَهُمْ فِي أَلَاَمٍ (٢٩)

"Rahman, çocuk edindi." dediler. O, böyle şeylerden uzaktır, yücedir. Hayır, (evlat diye niteledikleri) o melekler ikrama erdirilmiş kullardır. (26) Onlar Allah'tan önce söz söylemezler ve hep O'nun emriyle iş görürler. (27) Allah, onların önlerindeki de arkalarındaki de (yaptıklarını da yapacaklarını da) bilir. Onlar, O'nun razı olduğu kimselerden başkasına şefaet etmezler ve hepsi O'nun korkusuyla titrerler. (28) İçlerinden her kim, "Allah'tan başka ben de şüphesiz bir ilahım" derse, böylesini cehennemle cezalandırırız. İşte biz zalimleri böyle cezalandırırız. (29)

"Rahmân çocuk edindi." dediler. O böyle şeylerden uzaktır, yücedir. Hayır, (evlat diye niteledikleri) o melekler ikrama erdirilmiş kullardır.

26. ayet ile beraber müşriklerin yanlış itikatlarının birinden diğerine geçildi. Önceki ayetlerde Allah'ın ortağı olduğu inançları kati surette reddedilirken bu ayetlerde

²⁰⁷ Tevhit içerikli cümleler için bkz. Tesniye, 6, 4-5; Tesniye, 7, 9; Tesniye 32, 39; Levililer, 26, 1; Samuel 1, 2, 2; Samuel 2, 7, 22; Krallar 1, 8, 33; İşaya, 43, 10-11; İşaya 46, 9; Markos 12, 32.

²⁰⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 138.

²⁰⁹ Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Aziz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993, c. 4, s. 78.

çocuk edindiği iddiaları reddedilmektedir. Hristiyanlar İsa'nın, Allah'ın oğlu olduğuna;²¹⁰ müşrikler ise meleklerin, Allah'ın kızları olduğuna inanıyordu.²¹¹ Hâlbuki Allah'ın böyle şeylere ihtiyacı yoktur, o *ğanidir*. İsa Allah'ın kulu ve elçisi, *melekler de Allah'ın her emrini yerine getiren ve ondan saygıyla korkan, Allah tarafından ikrama erdirilmiş kullardır*.

“İçlerinden her kim, ‘Allah'tan başka ben de şüphesiz bir ilahım’ derse böylesini cehennemle cezalandırırız.” ayetinde meleklerden ilahlık iddia edenler sert bir şekilde tehdit edilmektedir. Ancak meleklerin özelliklerini düşündüğümüzde (Allah’a isyan etmezler, her emrini yerine getirirler. Tahrim:66) içlerinden birilerinin ilahlık iddiasında bulunması ihtimal dâhilinde değildir. Öyleyse bu ayet nasıl açıklanmalıdır? Bir kısım müfessirler burada kastedilenin *iblis* olduğunu, iblisin meleklerden olduğunu söylemektedir.²¹² Bir kısım müfessirler de böyle bir şart cümlesinin olması şartın meydana gelmesini gerektirmez, meleklerin ilahlık iddiasında bulunmasına ya da bulunmamasına delalet etmez diye düşünmektedir.²¹³ Nitekim peygamberimize hitap eden şu ayetler de buna benzer ifadelerdir: “De ki: Eğer Rahmân'ın çocuğu olsaydı kulluk edenlerin ilki ben olurum.” (Zuhruf, 81), “Eğer Allah’a ortak koşarsan, şüphesiz amellerin boşa gider.” (Zümer, 65) Dolayısıyla 29. ayetteki ifade farâzîdir. Bununla kasıt şirkin çirkinliğini ve tevhidin önemini göstermektir. Bu durumda olan herkes cehennemle cezalandırılacaktır.²¹⁴

2.7. Yerin ve Göğün Yaratılması (30. Ayet)

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا

İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hala inanmayacaklar mı? (30)

Yerin ve göğün yaratılması ile ilgili olan bu ayetle beraber tevhit delillerine kevnî ayetlerle devam edilmiştir. Dağlar, yollar, gece ve gündüz, güneş ve ay, insanlar,

²¹⁰ Tevbe, 9: 30

²¹¹ Nahl, 16: 57; Sâffât, 37: 150-157

²¹² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 76, Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 17.

²¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. 11, s. 138; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 9, s. 399.

²¹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 140.

hayvanlar, bitkiler gibi kâinat ile ilgili olan her şey Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden birer ayettir.

Ayet 21:30'da “yeryüzünün ve gökyüzünün bitişik olup (رتق) sonradan ayrılması (فتق)” ile ilgili müfessirlerin yorumları şu şekildedir:

1. İbn Abbas'a göre yer ve gök bitişik ve tek parça halindeydi. Allah gökyüzünü bulunduğu yere yükseltti.
2. Mücâhid ve Süddî'ye göre gökler ve yeryüzü tek kütle halinde iken sonra Allah yedişer parçaya ayırdı.
3. Hasan Basri, İkrime ve ekseri müfessirlere göre yer ve gök bitişikti. Allah, göğe yağmuru, dünyaya bitkileri vererek birbirinden ayırdı. Taberî başta olmak üzere müfessirler ayetin devamında geçen “her canlıyı sudan yarattık” ifadesine dayanarak bu görüşü tercih etmişlerdir.
4. Ebu Müslim el-İsfahanî'ye göre (فتق) kelimesi “yaratma” anlamında olabilir. (رتق) kelimesi ise “yaratmadan önceki hal” anlamındadır. Dolayısıyla bu iki kelime yokluk ve varlık kavramlarının mecaz yoluyla ifadesidir.²¹⁵

Evrenin başlangıcı ile ilgili pek çok bilimsel teori ortaya atılmıştır. Bugün geçerli olan teori başlangıçta kâinatın bir madde teşkil edip onun ayrılmasıyla meydana geldiğini ifade eden Big Bang teorisidir. Bu teoriye göre yeryüzü de güneşin bir parçasıydı ve patlama sonucu ondan ayrıldı. Çağdaş müfessirlerin çoğu 30. ayeti bu bilimsel veri ile yorumlamaktadır. Ayetin Big Bang'e işaret ettiği düşünülür.²¹⁶ Ancak ne var ki Kur'an bilimsel teoriler kitabı değildir, bilimsel teoriler sadece destek amaçlı kullanılabilir. Bu astronomik teori, ayetle çelişmediği için kabul edilebilir lakin Kur'an'ın evrensel mesajı sınırlı ve değişken veriler ile yorumlansa bile yapılan yorumların kesinlik değeri olmadığına sürekli vurguda bulunmak gerekmektedir. Zira Kur'an'ın bu yöntemle yorumlanmasında zorlama yorumlar

²¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 18-20; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 9, s. 399-400.

²¹⁶ Zeki Yıldırım, “*Enbiyâ 30 Ekseninde Evrenin Oluşumu*”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 39, 2013, s. 48-73.

yapılması ve Batı biliminin değişken yapısının göz ardı edilmesi bilimsel tefsir akımının en önemli iki çıkmazıdır.²¹⁷

İbn Kesîr, kevnî ayetlerin inanmayanlar için daha kesin bir delil olduğunu düşünmektedir. Kur'an'a inanmayan birine Kur'an ayetleriyle değil de duyularla müşahade olunan bir şeyle istidlalde bulunmanın daha ikna edici olduğuna dikkat çekmekte ve bu bağlamda kâinatın nizamını önemli tevhit delilleri arasında göstermektedir.²¹⁸

“Kafirler görmedi mi?” diye başlayan 30. ayetle Allah insanlara kâinatı göstererek kudretini hatırlatmakta, nimetlere şükretmelerini istemekte ve sûrenin başından beri reddettiği iddialara cevaben sanki “Yeri göğü yaratıp bunca şeyi yapanın bir çocuğa ihtiyacı olur mu?!” demektedir.²¹⁹

2.8. Canlıların Sudan Yaratılması (30. Ayet)

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ (۳۰)

...Diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı? (30)

Su hayatın kaynağıdır ve canlıların olmazsa olmazıdır. Allah 30. ayetin devamında bu önemli olguya dikkati çekmekte ve “Hâlâ mı iman etmezler?” diye serzenişte bulunmaktadır. Bu hayati gerçeğe Nur sûresinde de benzer ifadelerle işaret edilmektedir.²²⁰

“Her şeyin sudan yaratılması” üç şekilde yorumlanmıştır. Birincisi, canlıların yaratılmasının su damlası (erkek menisi) ile başladığı ve ayetin bu gerçeği beyan ettiği şeklindedir. İkincisi ise ayetin, suyun yaşam kaynağı olduğuna ve canlıların onsuz yapamayacağına işaret ettiği şeklindedir.²²¹ Üçüncü yorum ise tüm canlıların

²¹⁷ Şehmus Demir, “Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım”, Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar (ed. Bilal Gökçır vd.), İstanbul, 2010, s. 401-424.

²¹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 9, s. 399.

²¹⁹ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. 9, s. 275, 276.

²²⁰ Nur, 24:45 “Allah bütün canlıları sudan yarattı.” وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ

²²¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s.77, Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. 9, s. 276, İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 9, s. 400, Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 141.

birleşiminin yarıdan fazlasının sudan oluştuğunu belirtmektedir.²²² Örneğin insan vücudunun %76'sı sudur. Dolayısıyla su, canlıların oluşumundaki ana unsurdur.

2.9. Dağlar ve Yollar (31. Ayet)

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ
يَهْتَدُونَ (۳۱)

Onları sarsmasın diye yere de sabit dağlar yerleştirdik ve yol bulabilsinler diye ondan geçitler, yollar meydana getirdik. (31)

Dağlar, Allah'ın ibret nazarlarımıza sunduğu kâinat ayetlerinden biridir. Allah, yer sarsılmasın diye yerleştirdiği dağların sağlam yapısına dikkat çekmektedir. Nitekim bugün biliyoruz ki yeryüzünün dörtte üçü sularla kaplıdır. Dağlar olmasaydı yeryüzü hareket ederdi, depremler beşik sallamasına dönüşürdü.

Ayetin devamında geçen “yollarını bulsunlar diye” (لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ) ifadesi iki şekilde yorumlanmıştır. Birincisi, hakiki anlamdadır. Allah dağları ve yolları yarattı ki insanlar yolları kullanarak bir yerden başka bir yere ulaşabilsinler. İkincisi ise mecazi anlamdadır. İnsanlar kâinata ibret nazarıyla bakıp Allah'ın birliğine giden yolu bulsunlar diye dağlar, yollar ve nice varlıklar yaratıldı.²²³

2.10. Gökyüzü (32. Ayet)

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ (۳۲)

Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise oradaki delillerden yüz çevirmektedirler. (32)

Kur'an'ın birçok ayetinde gökyüzüne de bir tevhit delili olarak gönderme yapılır.²²⁴ Enbiyâ 21:32 de bunlardan biridir. Ayetteki “*korunmuş tavan*” benzetmesi ilk dönem müfessirleri tarafından genelde “yere düşmemesi için Allah'ın gökyüzünü tutması” şeklinde yorumlanmıştır.²²⁵ Günümüzde ise bu benzetmenin dünyayı saran

²²² Muhammed Hüseyin b. Muhammed et-Tabatabâi, *el-Mizân Fî Tefsiri 'i-Kur'an*, Beyrut, Müessesetu'l-Âlemi'l-Matbûât, 1997, c. 14, s. 279.

²²³ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'ani 'l-Azîm*, c. 9, s. 401; Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur'an*, c. 3, s. 305

²²⁴ Yusuf, 12:105; Hac, 22:65; Mü'minûn, 23:17; Rum, 30:25; Fâtır, 35:41; Kaf, 50:6.

²²⁵ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, c. 17, s. 21; Mâturîdî, *Te'vilâtu 'l-Kur'an*, c. 9, s. 277; İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'ani 'l-Azîm*, c. 9, s. 402; Râzî, *Mefâtihu 'l-Ğayb*, c. 11, s. 143.

atmosferi ve 30. âyette söz konusu edilen nebula'nın (gaz ve toz kütlesi) bölünüp parçalanmasıyla meydana gelen galaksilerin, güneş sistemleri ve yıldızların oluşturduğu kozmik uzayı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Allah'ın kurduğu bir düzen ve denge içinde yaratılmış olan kozmik uzay, karşılıklı kütleli çekimlere dayanarak hareket etmekte ve bu sistem sayesinde parçalanıp yok olmaktan korunmaktadır.²²⁶

Allah bizi yeryüzüne yerleştirdikten sonra *kloroform* adı verilen özümleme ameliyesiyle oksijen tükenmesini önleyerek hayatın devamını sağlar. Bu da yaratıcının fevkalade mucizelerinden olan atmosfer tabakasının önemini gösterir.²²⁷ İnsanlar bunlara bakarak Allah'ın varlığına ve birliğine inanıp boyun eğmeleri gerekirken “*delillerden yüz çevirmektedir*”.

2.11. Gece ve Gündüz (33. Ayet)

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (33)

O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır. Her biri bir yörünge de yüzmektedir. (33)

Enbiyâ 21:33. ayette tevhit delili olarak işaret ettiği geceyi istirahat vakti, gündüzü geçim kaynağı olarak yarattığını muhtelif ayetlerde belirtmektedir.²²⁸ Ayrıca Şems sûresi 91:3,4 ayetlerde gece ve gündüz üzerine yemin etmesi bu ikisinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Allah bu ayette birbirine zıt şeyler yarattığını ve bunları bir düzene koyduğunu, hiçbirisinin de kendi sınırlarını aşarak düzeni bozmadığını ifade ederek kudretini ve mükemmelliğini ortaya koymaktadır.

²²⁶ Diyanet (Komisyon Başkanı Hayreddin Karaman v.d.), *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, D.İ.B. Yay., Ankara, 2014, c. 3, s. 677.

²²⁷ Gök küresi ve atmosfer tabakasının önemi için bkz. İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay, İstanbul, 1985, s. 5323-5328.

²²⁸ En'am, 6:96; Yunus, 10:67; Kasas, 28:73; Mü'min, 40:61; Furkan, 25:47; Nebe, 78:10-11.

2.12. Güneş ve Ay (33. Ayet)

Allah, önceki ayetlerde gökyüzüne genel olarak dikkat çektikten son burada güneş ve ayı hususi olarak zikretmektedir. Güneş ve ay ince bir hesapla hareket ederler ve bir an şaşmazlar. Bu hareketler sonucu mevsimler ve gece-gündüz meydana gelir.

Güneş sisteminin nizamı ile ilgili Elmalılı Hamdi Yazır şunları der:

Şimdi düşünün ki, bir kısmı güneş gibi ışığın kaynağı, bir kısmı ay gibi başkası tarafından aydınlatılan (milyarlarca) gök cisimlerinin her biri kendine mahsus bir dairede yüzüyor; hiçbiri sakın değil, hepsi de birer eksen etrafında periyodik hareketler yapmaktadır. Bir tutarları da yok, hepsi fezânın boşluğunda, bir nizam ve düzen içerisinde yollarına devam etmekte ve her türlü kusurdan korunmuş olarak yörüngelerinde yüzmektedirler. Bu ne harika sanat, ne büyük kudret ve ne büyük âyetlerdir. Bunların hepsinden Allah'ın birliği ve yüceliği okunur.²²⁹

(كل في فلك) ifadesindeki icaz güzelliğine değinmek de yerinde olacaktır. Maklub-ı müstevi (düzlemli evirmece)²³⁰ sanatının var olduğu bu ifade tersten okunduğunda da aynı biçimdedir.²³¹ Bu tertip, Müddessir 74:3 ayetindeki (ربك فكبر) ifadesinde de mevcuttur.

2.13. Ölüm (34-35. Ayetler)

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ (٣٤) كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ (٣٥)

Biz, senden önce de hiçbir beşere ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen onlar ebedi mi kalacaklar? (34) Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz. (35)

Birtakım müşrikler Hz. Muhammed'in öleceğine ve böylelikle peygamberlik iddiasının sona ereceğine inanırken,²³² birtakım Müslümanlar da onun ölmeyeceğini söylüyorlardı.²³³ Allah bu ayetlerle iki gruba da peygamber de olsa her insanı

²²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 451.

²³⁰ Tümcenin, dizenin sonundan başa doğru okunuşunun kendisiyle bir olacak biçimde yapıldığı evirmece (TDK).

²³¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, c. 17, s. 61.

²³² Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 144.

²³³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 78.

bekleyen ölüm gerçeğini hatırlatmış,²³⁴ asıl olanın hayatta hayır ve şer ile imtihan edilirken şükür ve sabır göstererek sonunda Allah'ın huzuruna varılacağına unutulmaması olduğunu ifade etmiştir. Hesap gününün hatırlatılması vesilesiyle ölüm ve ötesi hakkında umursamaz davranan, hayatı eğlenceden ibaret gören şirk ehli tehdit elmiş; peygamberlerin izinden giden tevhit ehli müjdelenmiştir.

“Hayat ve dahi hiçbir şey oyun ve eğlence değildir.” (16. ayet) diye başlayan kısım hayatın amacının sınavı kazanmak olduğunu açıklayarak sona ermiştir. Bu iki ayet arasında da sınavı kazanmak için temel şart olan tevhide götüren birçok delil ortaya konmuştur. Bu delillerden bazıları akli, bazıları nakli, bazıları ise kevnîdir. İkinci kısmın son ayeti olan 35. ayetle hayat, ölüm ve neşir bir cümlede toparlanmış ve bu kısım sona ermiştir.

3. PEYGAMBER KISSALARI (36-95. Ayetler)

Enbiâ sûresinin 36-95. ayetleri arasındaki 60 ayeti kapsayan bu kısımda inkârcıların alaycı tavırlarına karşı peygambere teselli, inkârcılara ise cevap yer almaktadır. Bu itibarla Nuh Peygamber'den, İsa Peygamber'e kadar uzanan peygamber silsilesinin hayatlarından kesitler sunulmaktadır. İbrahim Peygamber'in tevhit mücadelesine ise tafsilatıyla yer verilmektedir. Netice itibarıyla vahyin özünün bir olduğu ve itikâdi tevhitte toplumsal vahdete ulaşılması gerektiği, bu kısmın son ayeti olan “*Hepiniz tek bir ümmetsiniz ve ben de sizin Rabbinizim yalnızca bana kulluk edin.*” hitabında önemle vurgulanmıştır.

36-47 arasındaki ayetleri, Hz. Muhammed'in hayatından kesitler anlatmamasına rağmen peygamber kıssaları kısmına dâhil edişimizin iki sebebi vardır. Birincisi, üslup değişikliğidir. Tevhit delilleri adını verdiğimiz ikinci kısımda ikna edici tevhit delilleri sunulmuştu. 36. ayete gelindiğinde ise artık delil sunmak değil de Hz. Muhammed teselli edilmeye başlanmıştır. Bu kısımda muhatap sîgaları kullanılmıştır. Önceki kısımda yer almayan “قُلْ” emri bu kısımda peygamberimize

²³⁴ Âl-i İmrân, 3:115

hitaben iki kez kullanılmıştır. İkinci sebep ise anlam itibarıyladır. Peygamber kıssaları Hz. Muhammed’i teselli amaçlı anlatıldıysa, “Senden önce birçok peygamberle de alay edilmişti.” ifadesinin yer aldığı bu ayet grubunun da peygamber kıssaları kısmına dâhil edilmesi daha uygun gözükmektedir.

3.1. Hz. Muhammed (36-47. Ayetler)

وَأَذَا رَأَى الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَنِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾ خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾ لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكْفُونُ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٣٩﴾ بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدْ اسْتَهْزَأَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٤١﴾ قُلْ مَنْ يَكْلُؤُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾ أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾ بَلْ مَتَّعْنَا هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْفُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا أَفَهُمُ الْعَالِيُونَ ﴿٤٤﴾ قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

İnkâr edenler seni gördükleri zaman ancak alaya alırlar. “Bu mu ilahlarınızı diline dolayan?” derler. Halbuki kendileri Rahmân’ın kitabını inkâr ediyorlar. (36) İnsan çok aceleci (tezcanlı) yaratılmıştır. Size yakında ayetlerimi göstereceğim. Şimdi acele etmeyin. (37) Bir de “Eğer doğru söyleyenler iseniz bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?” diyorlar. (38) İnkâr edenler, yüzlerinden ve sırtlarından ateşi savamayacakları ve hiçbir yardım da görmeyecekleri vakti bir bilseler! (39) Şüphesiz o (tehdit edildikleri azap) onlara ansızın gelecek de kendilerini şaşkınlıktan dondurup bırakacak. Artık ne onu geri çevirmeye güçleri yetecek, ne de kendilerine göz açtırılacak. (40) Andolsun, senden önce de birçok

peygamberle alay edildi de içlerinden alay edenleri, o alaya aldıkları şey kuşatıverdi. (41) (Ey Muhammed!) De ki: “(Size azap edecek olsa) gece ve gündüz Rahmân’ın azabından sizi kim koruyacak?” Öyle iken onlar Rablerinin zikrinden yüz çevirmekteler. (42) Yoksa bizim dışımızda onları koruyacak ilahları mı var? O ilah edindikleri nesneler kendilerine bile yardım edemezler. Zaten onlar bizden de yardım görmezler. (43) Evet, biz onları da atalarını da faydalandırdık. Öyle ki uzun süre yaşadılar. Ama, artık görmüyorlar mı ki, biz yeryüzünü çevresinden eksiltiyoruz? O halde onlar mı galip gelecekler? (44) De ki: “Ben sizi ancak vahiy ile uyarıyorum.” Ama sağırlar uyarıldıkları vakit çağırıyor işitmezler. (45) Andolsun, onlara Rabbinin azabından hafif bir esinti dokunsa, muhakkak “Eyvah bize! Gerçekten biz zalim kimselerdik.” diyeceklerdir. (46) Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz. (47)

İnkârcılar, Hz. Muhammed ile alay ediyor, *Rahman’ın zikrine* – tevhit,²³⁵ peygamber,²³⁶ Kur’an²³⁷ ve ilahi kitaplara²³⁸ – inanmıyorlardı. Buna mukabil kendilerine bir faydası bulunmayan ve azabı def etmeye mâlik olamayan ilahlarına güvenmelerinin ne kadar anlamsız olduğu bu ayet grubunda ifade edilmektedir.

37. ayette insanın *aceleden* yaratıldığı ifadesi ile ilgili müfessirlerin görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Birincisi, insanın acele olarak yaratılmasıdır. Çünkü insan “كن” emri ile yaratılmıştır. Taberî bu görüştedir.²³⁹ İkincisi, insanın aceleci bir tabiatla yaratılmasıdır. Beydâvî, Mâturîdî, Zemahşerî, Râzî, İbn Âşûr gibi ekseri müfessirler bu görüşü tercih etmiştir.²⁴⁰ Bir de *عجل* kelimesinin çamur anlamına geldiğine dair Ebu Ubeyde’den nakledilen bir rivayet tefsir kitaplarında yer alsada

²³⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 79.

²³⁶ Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. 9, s. 280.

²³⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 145.

²³⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. 11, s. 147.

²³⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 17, s. 27.

²⁴⁰ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, c. 4, s. 40; Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. 9, s. 281, Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 145; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. 11, s. 148, İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 68.

itibar görmemiştir. Zira ayetin bağlamına baktığımızda da bu anlam uygun düşmemektedir.

İnsanın aceleci olduğu ifadesinin ardından “acele istemeyin” denilmektedir. Fıtratında acelecilik ve sabırsızlık olan insana acele etme demek onu güç yetiremeyeceği şeyle mükellef tutmak değil midir? Bu soruya cevaben Zemahşerî; “Hayır, çünkü Allah bunu bırakabilecek gücü de insana vermiş, o kudrette yaratmıştır” der.²⁴¹ Râzî de “Bu ifadenin, aceleciliği bırakmanın ne kadar kıymetli ve istenen bir şey olduğuna dikkat çektiğini” belirtir.²⁴² Maturidî, tekdüze yaşamaya sabredemeyen değişiklik isteyen insanın ancak nefis terbiyesi ile sabırlı bir insan haline gelebileceğini vurgular.²⁴³

İnsanın aceleciliğinin anılmasındaki hikmet hakkında İbn Kesir şöyle düşünmektedir: “Müşrikler, Allah Rasulü ile alay edince inananların gönüllerine intikam alma fikri düştü. Bu yüzden Allah, aceleci olmayın diye buyurdu.”²⁴⁴ “*Acele istemeyin.*” ifadesinin alay eden müşriklere yönelik söylendiğini düşünen birçok müfessirin aksine İbn Âşûr da buradaki hitabın Müslümanlara olduğu görüşündedir.²⁴⁵

“*Size ayetlerimi göstereceğim.*” cümlesindeki “آيات” kelimesi vahdaniyetin ve Hz. Muhammed’in doğruluğunun delilleri anlamında olabileceği gibi azap anlamında da olabilir. Ancak azap anlamında olması daha uygun gözükmektedir.²⁴⁶ Ayetin devamında vadedilen azabın gerçekleşmesi istenmektedir. Allah ise tehdidine şu ifadelerle devam etmektedir: “*Eğer ansızın gelecek olan ve başlarından savamayacakları, kimsenin yardım edemeyeceği o günü bilselerdi...*” 39. Ayetteki لو edatının cevabı zikredilmemiştir. Ebu Hayyan böylelikle tehdidin daha korkutucu olduğunu söylemektedir.²⁴⁷

Allah, vadettiği azaptan bahsederken “*yüzlerinden ve sırtlarından savamayacakları ateş*” ile tehdit etmektedir. Ebussuûd Efendi bu ifade ile ilgili şunları der: “Yüz ve

²⁴¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 145.

²⁴² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. 11, s. 148.

²⁴³ Maturidî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 9, s. 281.

²⁴⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 9, s. 405.

²⁴⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 67.

²⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. 11, s. 149.

²⁴⁷ Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhîr*, c. 15, s. 221.

sırt ön ve arka anlamındadır. Onları kuşatmak tüm vücudu kuşatmak anlamına gelir.”²⁴⁸ Ayrıca o gün hiçbir yardım görmeyecekler ve bu azabı defedemeyecekler.

41. ayette Resulullah, “Senden önce de birçok peygamberle alay edildi.” cümlesiyle teselli edilmektedir. Çünkü kavmi tarafından inanılmayıp alaya alınan ilk peygamber o değildi. Bu teselli cümlesinden sonra 42. ve 45. ayetlerde “قُلْ” emri ile kendisine hitap edilerek onları susturmak için iki şey demesi emredildi. Birincisi “Sizi Rahman’ın azabından kim koruyacak?” sorusudur. Nitekim ilah edindikleri şeylerin kendilerine bile bir hayrı yoktur. İkincisi “Ben sizi ancak vahiy ile uyarıyorum.” cümlesidir. Başka bir ifadeyle, söylediklerinin kendi cümleleri değil Allah kelamı olduğu uyarısında bulunması isteniyor. Ancak sağır kimse söyleneni işitmediği gibi kâfir de yapılan tehdidi işitmez.²⁴⁹

44. ayette Kur’an’ın ilk muhatapları olan Mekkeli müşriklere verilen nimetler hatırlatılmaktadır. Nitekim o dönemde Kureyş kabilesi diğer kabilelere göre ayrıcalıklı bir konumdaydı. Çünkü Kâbe’nin koruması ve güvenliği onların elindeydi. Ayrıca Mekke ticaret merkeziydi. Fil olayı ile itibarları daha da artmıştı.²⁵⁰ Gerek Kâbe’nin ellerinde bulunması gerek yapılan anlaşmalar sayesinde Kureyş sûresinde de işaret edildiği üzere yaz ve kış ticaret yolculukları yapabiliyorlardı. Kureyşliler sahip olduğu bu imtiyazların ellerinden gitmeyeceğini sandılar. Hâlbuki Allah, Müslümanlara zafer vadediyordu. Ayetin devamında “Artık görmüyorlar mı ki, biz yeryüzünü çevresinden eksiltiyoruz? O halde onlar mı galip gelecekler!” cümleleri yer almaktadır. Şevkânî bu ayeti bir fetih müjdesi olarak değerlendirmektedir.²⁵¹

“Biz yeryüzünü çevresinden eksiltiyoruz.” ifadesinin hangi manaya işaret ettiği hususunda müfessirler farklı görüşler sunmuştur. Mukâtil ve Taberî, “müşriklerin sahip olduğu toprakların azalacağı ve Müslümanların topraklarının artacağı” yorumunu yapmışlardır.²⁵² Zemahşerî ve İbn Kesir, “Müslümanların hâkim, İslam’ın

²⁴⁸ Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c. 4, s. 337.

²⁴⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 82.

²⁵⁰ Casim Avcı, “Kureyş”, DİA, 2002, c. 26, s. 442-444.

²⁵¹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, c. 3, s. 561.

²⁵² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 82; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c.17, s. 31.

gâlip olacağına” işaret ettiğini düşünmüşlerdir.²⁵³ İbn Âşûr da toprakların eksilmesi değil insanların eksilmesi olarak yorumlamıştır.²⁵⁴ Elmalılı, ifadeye bilimsel olarak yaklaşmış ve çeşitli yeryüzü olaylarıyla yeryüzünün aşınıp parçalandığına işaret ettiğini düşünmüştür. Mevdûdi, meseleye sosyolojik açıdan yaklaşarak ayetin ifade ettiği mana için şunları söylemiştir:

Her şeye gücü yeten Allah’ın yeryüzünde her an her yede salgın hastalıklar, kıtlık, fırtına, deprem ve diğer afetler şeklinde ayetlerini gösterdiğinin farkında değiller mi? Milyonlarca insan ölüyor, yerleşim bölgeleri ve hasatlar yok oluyor. Zenginlik ve lükslerinin sonsuz olmadığını ve kendilerini hesaba çekecek bir Allah’ın var olduğunu anlamıyorlar mı?²⁵⁵

Ele aldığımız 36–47 arasındaki ayet grubu *Allah’ın kıyamet gününde adalet terazileri kuracağını ve zerre miktarı da olsa kimseye haksızlık yapılmayacağını* ifade etmesiyle son bulmaktadır. Bu *hesabı* sürat ve adaletle görmek için *Allah yeter*. Çünkü O’nun adaletinin üstüne adalet yoktur.

3.2. Hz. Musa ve Hz. Harun (48-50. Ayetler)

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِّنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَهَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنزَلْنَاهُ أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ ﴿٥٠﴾

Andolsun, biz Musa ile Harun’a Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için Furkan’ı (Tevrat’ı) bir ışık ve öğüt olarak verdik. (48) Onlar görmedikleri halde Rab’lerinden içten içe korkarlar. (49) İşte bu (Kur’an) da bizim indirdiğimiz mübarek bir öğüttür. Şimdi siz bunu mu inkâr ediyorsunuz? (50)

Bu ayet grubu itibariyle 3. kısmın sonuna kadar olan ayetler, muhtelif sûrelerde anlatılan peygamber kıssaları zincirinden birer halkayı oluşturur. 3. kısmın başında Hz. Muhammed’e “yalnız değilsin” mesajı verilmişti. Bu ayet grubu ile de kendisine teselli için önceki peygamberlerden örnekler verilmiştir. İlk örnek Hz. Musa ve kendisine yardım etmesi için görevlendirilen kardeşi Hz. Harun’dur. Hz. Musa

²⁵³ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 147; İbn Kesîr, *Tefsîru ‘l-Kur’ani ‘l-Azîm*, c. 9, s. 407.

²⁵⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve ‘t-Tenvîr*, c. 17, s. 77.

²⁵⁵ Mevdûdi, *Tefhîmu ‘l-Kur’an*, c. 3, s. 309.

Kur'an'da en çok adı geçen peygamberdir. 34 farklı sûrede bahsi geçen Hz. Musa'ya bu sûrede kısaca işaret edilmektedir.

Ebussuûd'a göre buradan sonra anlatılanlar 7. ayetteki mücmel ifadenin bir çeşit tafsilatıdır.²⁵⁶ İzzet Derveze ise önceki kısımlarla bu kısmın irtibatını şu şekilde kurar:

“Kafirlerin tutumlarını sözlerini, inançlarını anlatan onları kınayarak uyaran bölümlerin akabinde bu halkalar içinde ikinci kez anlatmak Kur'an üslubuna uygunluk arz etmektedir.”²⁵⁷

Allah Hz. Musa ve Harun'a *Furkan*'ı verdiğini ifade etmiştir. Buradaki *Furkan*'dan kasıt Tevrat'tır.²⁵⁸ *Furkan*'ın; yardım ya da denizin yarılması olduğuna dair bir rivayet de vardır.²⁵⁹ Ancak tüm müfessirlerin nazarında burada Tevrat'ın kastedilmiş olması esastır.²⁶⁰ Ayette Tevrat'ın üç özelliğinden bahsedilmiştir: *Hak ile batılı ayırması* (فرقان), *doğru yolu gösterip dalaletten kurtaran bir ışıık* (ضياء) ve *öğüt vermesi* (ذكر). Tabii onun bu özelliklerinden istifade edebilenler, *görmedikleri halde Rab'lerinden ve kıyamet gününden* (الساعة) *korkan takva sahipleri*dir. Önceki ayetlerde bahsedilen kıyametin acele gelmesini isteyen alaycıların tersine takva sahipleri kıyametten korkarlar.

İki ayette Tevrat'tan bahsettikten sonra 50. ayette de Kur'an'a işaret edilmiştir. Bu işaretten çıkarılan sonuç, Allah'ın Musa ve Harun'a indirdiği ile Hz. Muhammed'e indirdiği kitap arasındaki benzerliktir. 21:48'de Tevrat için “ذكر” kelimesi kullanılırken, 21:50'de de Kur'an için aynı kelime kullanılmıştır. Bu ayetler, Kur'an'a inanmayıp “Muhammed onu uydurdu.” diyenlere de cevap niteliğindedir.

²⁵⁶ Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c.4, s. 342.

²⁵⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, c. 5, s. 273.

²⁵⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 82; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 35.

²⁵⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 149; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, c. 4, s. 41.

²⁶⁰ “*Furkan*” kelimesinin farklı anlamlarda kullanımı için bkz: Furkan, 25:1; Âl-i İmrân, 3:4; Enfâl, 8:41; Bakara, 2:53, 185.

3.3. Hz. İbrahim (51- 70. Ayetler)

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ ﴿٥١﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٥٤﴾ قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنْ اللَّاعِبِينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَى ذَلِكَ مِنْ الشَّاهِدِينَ ﴿٥٦﴾ وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ ﴿٥٧﴾ فَجَعَلَهُمْ جُدَادًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾ قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِالْهَيْتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٩﴾ قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٠﴾ قَالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلَى أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُوا أَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِالْهَيْتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْتَأْذِنُوا إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾ فَرَجَعُوا إِلَى أَنْفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ نُكِسُوا عَلَى رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾ أَفِ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَى إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾ وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾

Andolsun, daha önce de İbrahim'e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdik. Biz zate onu biliyorduk. (51) Hani o babasına ve kavmine, “Ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?” demişti. (52) “Babalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk.” dediler. (53) İbrahim, “Andolsun, siz de atalarınız da apaçık bir sapkınlık içerisindesiniz.” dedi. (54) “Bize gerçeği mi getirdin, yoksa sen bizimle eğleniyor musun?” dediler. (55) İbrahim dedi ki: “Hayır! Rabbiniz göklerin ve yerin Rabb’idir. O bunları yaratandır ve ben de buna şahitlik edenlerdenim.” (56) Allah’a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra ben putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım. (57) Derken (İbrahim) belki kendisine başvururlar diye içlerinden bir büyüğü bırakarak onları (putları) paramparça etti. (58) Onlar, “Kim yaptı bunu tanrılarımıza! Muhakkak o zalimlerden biridir.” dediler. (59) (İçlerinden bazıları), “İbrahim denilen bir gencin onları

diline doladığını duyduk.” dediler. (60) (Bir kısmı da) “O halde haydi, onu insanların gözü önüne getirin. Belki (bu konuda) şahitlik ederler.” dediler. (61) (İbrahim gelince) “Sen mi yaptın bunu ilahlarımıza ey İbrahim?” dediler. (62) Dedi ki, “Hayır bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorsa onlara sorun, bakalım!” (63) Bunun üzerine birbirlerine dönüp, “Hiç şüphesiz asıl zalimler sizsiniz siz.” dediler. (64) Sonra eski inanç ve inatlarına döndüler ve “Andolsun bunların konuşmayacağını sen de bilirsin.” dediler. (65) İbrahim şöyle dedi “Öyle ise siz, (hâlâ) Allah’ı bırakıp da size hiçbir fayda, hiçbir zarar vermeyecek şeylere mi tapacaksınız?” (66) “Yazıklar olsun, size de Allah’ı bırakıp tapmakta olduklarınıza da! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?” (67) (İçlerinden bazıları), “Eğer (bir şey) yaparsanız, onu yakın da ilahlarınıza yardım edin.” dediler. (68) “Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve esenlik ol.” dedik. (69) Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz onları en çok zarar edenler durumuna düşürdük. (70)

Ulü’l-azm peygamberlerden olan Hz. İbrahim’in ismi Kur’an’da farklı münasebetlerle 69 yerde geçmektedir. Enbiyâ sûresinin 20 ayetinde ise Hz. İbrahim’in kavmi ile olan tevhit mücadelesi konu edilmektedir. Hz. İbrahim’in ateşe atılması ve Allah’ın onu kurtarması konusu Sâffât, 37:83-99, Ankebût, 29:16-26 ayetlerde de anlatılmaktadır.

İbrahim kıssası, Enbiyâ sûresinde adı geçen peygamberler zincirinin ikinci halkasını oluşturur. İbrahim’in kavmine sunduğu delili Mekke müşriklerine de göstermek amaçlanır. Aynı zamanda Allah İbrahim’i ateşten kurtarması örneği ile Hz. Muhammed’i teselli etmektedir. Enbiyâ, 21:9 ayetindeki “*Dilediğimiz kimseleri kurtardık.*” sözünün bir örneğidir Hz. İbrahim.

İbrahim kıssası, bir önceki Musa-Harun kıssasındaki kalıpla sunulmuştur: “*Andolsun ki biz İbrahim’e rüşdünü verdik.*” İbrahim’in babasına ve kavmine yaptığı tebliği anlatan bu kıssada İbrahim insanları düşünmeye sevk etmeye çalışır. Bu esnada putları kırdığı ve Nemrut’a karşı geldiği için ateşe atılır fakat Allah’ın yardımı ile kurtulur. Kıssanın diğer sûrelerdeki anlatımlarında konu ile ilgili farklı olarak İbrahim’in putlara tuzak kurmayı planladığında hastayım deyip geride kaldığını,

kavmi ile beraber gitmediğini öğreniyoruz. (Sâffât, 37:88-89) Putları kırdıktan sonra cezalandırılması için bir bina yapılması ve onun içinde yakılması emredildi. (Sâffât, 37:97) Ankebût sûresindeki anlatıma göre ise kavminin cevabı “Onu öldürün veya yakın.” demekten ibaretti. (Ankebût, 29:24)

İbrahim kıssası fazla açıklamaya ihtiyaç duymayacak şekilde gayet açık ifadelerle, uzunca anlatılmıştır. Bu yüzden ayetleri tek tek ele alıp uzun açıklamalar yapmaya gerek görmedik. Başta Taberî olmak üzere müfessirler konunun ayrıntıları ile ilgili tefsirlerinde birçok rivayet nakletmiştir. Fakat biz sadece birkaç kelimenin ne anlama geldiğine değineceğiz.

İbrahim’e verildiği ifade edilen “*Rüşd*” kelimesi tefsirlerde, hidayet²⁶¹ ve doğruyu bulma kabiliyeti²⁶² olarak yorumlanmıştır. Bu kabiliyetin ona “*önceden*” verildiği zikredilmiştir. Dahhak’tan gelen rivayete göre Hz. Musa ve Harun’dan önce anlamındadır.²⁶³ Çünkü bu sûrede bir önceki kıssa Hz. Musa ve Harun kıssasıydı. Zamansal olarak bakıldığında İbrahim peygamber Musa’dan önce yaşamıştır. Dolayısıyla ayet “*Musa ve Harun’dan önce İbrahim’e hakikati bulma kabiliyeti verdik.*” anlamına gelir. İbn Abbas’tan nakledilen rivayete göre ise “*önceden*” kelimesi “küçükken” anlamındadır.²⁶⁴

İbrahim’in hüccetini gören kavminin gösterdiği tavır anlatılırken “*نكسوا على رؤسهم*” ifadesi yer almaktadır *نكس* kelimesi ters dönmek demektir. İki kelimenin beraber kullanıldığı ifade, “başını eğmek” anlamında bir deyimdir. Bu deyim yer aldığı 65. ayetin ne manaya geldiğine dair tefsirlerde iki görüş bulunmaktadır. Katâde’nin rivayetine dayanan ilk görüşe göre İbrahim’in hücceti karşısında kavmi mahcubiyetten *başlarını eğmiş ve bu heykellerin konuşamadığını sen de biliyorsun* demiştir. Süddi’nin rivayetine dayanan ikinci görüşe göre; İbrahim’in kavmi, İbrahim’i dinledikten sonra ilk anda hakka meyletmelerine rağmen tekrar *eski*

²⁶¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 71.

²⁶² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 17, s. 45.

²⁶³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 17, s. 45.

²⁶⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 17, s. 45.

*hallerine dönüp sapıklığa düştüler ve "Onların konuşamayacağım sen de biliyorsun." dediler. Taberî ve İbn Kesir birinci görüş doğrultusunda ayeti izah etmişlerdir.*²⁶⁵

Musa kıssasının ardından zikredilen İbrahim kıssası sûredeki en uzun kıssadır. İbrahim Peygamber'in hususiyetini düşündüğümüzde, O, Arapların atasıdır ve yüceliğini onlar da kabul etmektedir.²⁶⁶ Fakat onlar, atalarının dininden yüz çevirip şirke düşmüş durumdaydılar. İzzet Derveze'nin ifadesiyle zincirin en uzun kısmını bu halkanın oluşturmasının hikmeti; Arapların İbrahim'in soyundan gelmesi ve bununla övünmesidir.²⁶⁷

3.4. Hz. Lut (71, 74, 75. Ayetler)

وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾ وَلُوطًا إِتَيْنَاهُ خُكْمًا
وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ
﴿٧٤﴾ وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾

Onu Lût ile beraber kurtarıp, içinde âlemler için bereketler kıldığımız yere ulaştırdık. (71) Biz Lût'a da bir hikmet ve bir ilim verdik ve onu çirkin işler yapan memleketten kurtadık. Gerçekten onlar kötü bir toplum idiler, fasık (Allah'ın emrinden çıkan kimseler) idiler. (74) Onu rahmetimizin içine soktuk. Çünkü o, gerçekten salih kimselerdendi. (75)

Lut Peygamber ile ilgili Enbiyâ sûresinde 21:71, 21:74 ve 21:75 olmak üzere üç ayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki, İbrahim Peygamberle olan hicretinden bahsettiği için İbrahim kıssasının devamı niteliğindedir. Bu ayetten sonraki 72. ve 73. ayetlerde yine İbrahim Peygamber'le bağlantılı İshak ve Yakup kıssaları araya girmektedir. 74 ve 75. ayette tekrar bahis Lut Peygamber olmuş ve bu sefer husûsi olarak kavmi ile mücadelesi ele alınmıştır.

İbrahim Peygamber'in kavmi ile yaşadıklarının ardından Rabb'inin hicret emrine Sâffât, 39:99 Ankebût, 29:26 ayetlerinde de işaret edilmiştir. Lakin hicret yeri ile ilgili açıklamaya sadece Enbiyâ, 21:71'de yer verilmiştir: "*Âlemler için bereketler*

²⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 45; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 9, s. 415.

²⁶⁶ Hac, 22:78

²⁶⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, c. 5, s. 276.

kıldığımız yere...” Bu yerin Mekke olduğuna dair İbn Abbas’tan aktarılan rivayet tefsirlerde yer alsa da müfessirler, bu mübarek beldenin Şam diyarı (Filistin) olduğu görüşündedir.²⁶⁸ Hz. İbrahim ve eşi Sâre ile Lut Peygamber’in Irak’tan ayrılıp hicret ettiği Şam diyarının faziletine dair birçok rivayet tefsir kitaplarında mevcuttur.²⁶⁹ Bunlardan en önemlisi birçok peygamberin o bölgede yaşamış olmasıdır.

Kitabı Mukaddes’te Avram adıyla anılan İbrahim Peygamber’in hicretinden bahsedilmesine rağmen İbrahim ve kavmi arasındaki hadiseler hiç değinilmemiştir.²⁷⁰ İzzet Derveze’nin iddiasına göre bu husus, bu kıssanın da Hz. Muhammed zamanında yaşayan Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat’ta mevcut olduğunu ama bize ulaşmadığını teyit eder.²⁷¹

Enbiyâ, 21:72-73. ayetlerde Lut Peygamber’in hususiyetlerinden bahsedilmiş ve kötü işler yapan kavmine işaret edilmiştir. Lut Peygamber, *ilim ve hikmet* (anlayış ve aklı kavrayış;²⁷² nübüvvet²⁷³) *sahibi, salih kimselerdendi. Allah onu rahmetinin içine sokmuştur.* Bu ifade ile ilgili Mukâtil, Zuhurf, 43:59’a²⁷⁴ işaret ederek *rahmet* kelimesinin nimet yani peygamberlik olduğunu söyler.²⁷⁵ Maturîdî ise Hasan Basri’nin rivayetine dayanarak cennet demek olduğunu çünkü cennete Allah’ın rahmetiyle girildiğini belirtir.²⁷⁶

Kur’an-ı Kerim’de Lut kavminin helaki birçok kıssa gibi, kronolojik bir seyir halinde ve tamamı tek bir sûrede anlatılmamaktadır. Nitekim Enbiyâ sûresinde de sadece kötü işler yapan bir topluluk olduklarına değinilmiştir. Farklı sûrelerde ve ayetlerde anlatılan Lut kavmi ile ilgili ayetleri bir araya topladığımızda yaptıkları kötülüğün utanç verici bir iş olduğunu görmekteyiz.²⁷⁷ Kadınları bırakıp erkeklere yaklaşan bu eşcinsel kavim en son İbrahim Peygamber’e misafir olarak gelen erkek görünümlü

²⁶⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 17, s. 45; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, c. 9, s. 418; Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 155; İbn Âşûr, *E’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 108.

²⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 17, s. 46,47.

²⁷⁰ Tekvin /12.

²⁷¹ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*, c. 5, s. 276.

²⁷² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, 87.

²⁷³ Maturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. 9, s. 302.

²⁷⁴ Zuhurf, 43:59 “İsa, sadece, kendisine nimet verdiğimiz ve İsrailoğulları’na örnek kıldığımız bir kuldur.”

²⁷⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 87.

²⁷⁶ Maturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. 9, s. 302.

²⁷⁷ A’râf, 7:81; Şuarâ, 26:165-166; Neml, 27:55; Ankebût, 29:29.

meleklerle dahi yaklaşmaya çalışarak Lut Peygamber’e utanç dolusu anlar yařatmıř²⁷⁸ ve bu çirkin davranış onların ibret verici sonunu hazırlamıştır. İlgili ayetlere baktığımızda da helakin yaşanılan şehirlerin altüst olması ve gökyüzünden felaket yağmurlarının yağması gibi iki safhadan meydana geldiğini görürüz.²⁷⁹

3.5. Hz. İşhak ve Hz. Yakup (72-73. Ayetler)

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ ﴿٧٢﴾ وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً
يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا
عَابِدِينَ ﴿٧٣﴾

Ona İşhak’ı ve ayrıca da Yakub’u bağışladık ve her birini salih kimseler yaptık. (72) Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekâtı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi. (73)

İbrahim Peygamber’in oğlu İşhak Peygamber ve torunu Yakup Peygamber Kur’an-ı Kerim’de dokuz ayette beraber zikredilmiştir. Bu ayetlerden üçünde Enbiyâ sûresindeki anlatımıyla aynı kalıpta sunulmuştur: “Biz O’na (İbrahim’e) İşhak ve Yakup’u bağışladık.” Enbiyâ, 21:72 ile aynı ifadelerin yer aldığı üç ayet; En’âm, 6:84, Meryem, 19:49, Ankebût, 29:27’dir. Zikredilen ayetlerdeki bu ortak ifadenin devamında İşhak ve Yakup’a Allah’ın hidayet ettiğinden, onların peygamber ve salih kimseler olduklarından, Allah’a ibadet eden muvahhit önderler²⁸⁰ olarak seildiklerinden bahsedilmiştir.

Enbiyâ 21:72. ayette geçen “نافلة” kelimesi hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Ata ve Mücahit’ten gelen rivayette “نافلة” kelimesi “ihsan, bağış, lütuf” anlamında; İbn Abbas ve Katâde’nin rivayetinde “oğlunun oğlu” anlamında; İbn Zeyd’den aktarılan rivayette de “fazlalık yani İbrahim’in duasına²⁸¹ icabet olarak İşhak verildi, Yakup’un da talep edilmeden fazladan verilmesi” anlamındadır.²⁸² Maturidî ise

²⁷⁸ Hud, 11:77-80; Hicr, 15:67-72; Ankebût, 29:33; Kamer, 54:37.

²⁷⁹ A’râf, 7: 84; Hud, 11: 82-83; Hicr, 15: 74; şuarâ, 26: 172-173; Neml, 27: 58; Ankebût, 29: 34.

²⁸⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 87.

²⁸¹ Sâffât, 37 :100 “Ey Rabbim! Bana Salihlerden olacak bir ocuk bağışla.”

²⁸² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 17, s. 47.

Enfâl, 8:1. ayete²⁸³ işaret ederek “نَافِلَةٌ” kelimesinin aslının “ganimet” olduğunu söyler.²⁸⁴

Ayette beyan edildiğine göre Allah her birini (İbrahim, İshak ve Yakup) salih kişilerden eyledi ve İbrahim Peygamber’in duasının²⁸⁵ neticesinde de onları önder yaptı. Bu önderlikle salih olan peygamberlerin ıslah görevi başladı. Bireylerin ve toplumun ıslahı için Allah genel anlamda hayırlar işlemeyi, özel olarak da namazı ve zekâtı emretti. Çünkü İbn Âşûr’un deyimiyle bireyin salahiyeti için namaz, toplumun salahiyeti için zekât şarttır.²⁸⁶

Mâturîdî 73. ayetin tefsirinde bu ayetin “namaz ve zekâtın önceki şeriatlerde de var olduğunu gösterdiğini” ileri sürmektedir.²⁸⁷ Nitekim İbrahim, İshak ve Yakup Peygamberler Hz. Muhammed’den çok önce yaşamışlardır.

İshak ve Yakup ile ilgili ayetleri sûre içindeki bağlamıyla değerlendirecek olursak; bu iki peygamberle ilgili ayetler bir nevi İbrahim kıssasının devamı mahiyetindedir. İbrahim Peygamber’i ateşten kurtaran Allah, O’na hicret etmesini emretmiş ve duasının karşılığında yaşlılığına rağmen evlat ile müjdelemiştir. Tevhit tebliğine icabet etmeyen kavmini ise hüsrana uğratmış, kahr-ı perişan eylemiştir. İşte bu ayetler de sûrenin nazil olduğu Mekke döneminde peygambere ve inananlara teselli ve müjde, müşriklere tehdidin bir devamıdır.

²⁸³ Enfâl, 8:1 “Sana ganimetler hakkında soruyorlar: يسألونك عن الأنفال”

²⁸⁴ Mâturîdî, *Te’vilâtü l-Kur’an*, c. 9, s. 300.

²⁸⁵ Bakara, 2:104 “Bir zaman Rabbi İbrahim’i birtakım emirlerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de Rabbi şöyle buyurmuştu: “Ben seni insana önder yapacağım.” İbrahim de “Soyumdan da (önderler yap)” demişti. Bunun üzerine Rabbi, “Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz” demişti.”

²⁸⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, c. 17, s. 111.

²⁸⁷ Mâturîdî, *Te’vilâtü l-Kur’an*, c. 9, s. 301.

3.6. Hz. Nuh (76-77. Ayetler)

﴿٧٦﴾ وَنُوحًا إِذْ نَادَىٰ مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ
وَنَصْرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ
﴿٧٧﴾

(Ey Muhammed!) Nuh'u da hatırla. Hani o daha önce dua etmişti de biz onun duasını kabul ederek, kendisini ve ailesini o büyük sıkıntıdan (tufandan) kurtarmıştık. (76) Ayetlerimizi yalanlayanlara karşı ona yardım etmiştik. Şüphesiz onlar kötü bir toplumdur. Bu yüzden biz de onları topyekûn suda boğduk. (77)

Enbiyâ sûresinde zikredilen peygamberler zincirinden bir halka da Nuh Peygamber'dir. Nuh Peygamber de sûrede daha önce zikredilen İbrahim, Musa, Lut, İshak peygamberler gibi kavmini tevhide çağırmıştır. Fakat uzun yıllar süren mücadelesine rağmen ayetleri yalanlayan kavminin cezası büyük bir tufan göndermek suretiyle suda boğulmak olmuştur. Bu tufandan sadece O ve O'na iman eden halk Allah'ın yardımıyla kurtulabilmiştir. Oğlu da dahil olmak üzere inkârcılar, küfürde direnmelerinin acı bir faturası olarak tarih sahnesinden silinmişlerdir. Kur'an'da Nuh Peygamber ve kavmi ile ilgili en tafsilatlı bilgiye Hud ve Nuh sûresinde yer verilmiştir. Enbiyâ sûresi, 21:76 ve 77. ayetlerde ise ilgili konuya sadece işaret etmekle yetinilmiştir.

Nuh Peygamber ile ilgili konu başlarken Lut Peygamber ve Musa Peygamber'de olduğu gibi Nuh ismi mansup okunmuştur. Cümlelerin zahirinde bir amil olmamasına rağmen “ونوحًا” kelimesinin niçin fetha olduğunu düşünen müfessirlerden bazıları cümlelerin başına “اذكر” fiili takdir etmiş ve bundan dolayı fetha olduğunu beyan etmiştir.²⁸⁸ Dolayısıyla anlam “Nuh (as)’ı da hatırla/an...” şeklinde olmuştur. Bazı müfessirlere göre ise “ونوحًا” kelimesi 21:74. ayetteki “آتَيْنَا” fiiline matuftur.²⁸⁹ Buna göre mana “Nuh’a da peygamberlik verdik.” şeklinde olur.

Ayette bahsedildiğine göre Nuh Peygamber Rabbine dua etmiş ve tufan bunun ardından gerçekleşmiştir. Bu duanın; “O da Rabb’ine, ‘Ey Rabb’im! Ben yenilgiye

²⁸⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 87.

²⁸⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 113.

uğradım, yardım et.’ diye dua etti.” (Kamer, 54:10)²⁹⁰ ya da “Nûh şöyle dedi: “Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!” (Nuh, 71:26)²⁹¹ olduğu müfessirler tarafından ifade edilmiştir. Bu duanın akabinde İbn Kesîr’in ifadesiyle peygamberleri beddua ettiği için Allah onlardan hiçbirini yeryüzünde bırakmamıştır.²⁹²

İbn Âşûr’a göre Nuh Peygamber ile ilgili bahsedilen bu pasajda Kureys’e de bir tehdit bulunmaktadır. Nasıl ki Nuh Peygamber’in oğlu ona yakınlığına rağmen iman etmediği için felaketten kurtulamadıysa, Kureys halkı da Hz. Muhammed’in akrabası oldukları halde azaptan hali olmayacaklardır.²⁹³ İbn Âşûr bu görüşünün üzerine tefsirinde bir rivayete yer vermiştir. Rivayete göre, Resulullah, Utbe b. Rebia’ya Fussilet sûresini okurken Utbe korktu ve “Merhamet istiyorum senden, ben senin akrabamım.” dedi.²⁹⁴ İşte Nuh Peygamber örneğinde de gördüğümüz gibi inkârcıları azaptan akrabaları kurtaramayacak, yalnızca halis imanları kurtaracaktır.

3.7. Hz. Davut ve Hz. Süleyman (78- 82. Ayetler)

وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَخْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ
شَاهِدِينَ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَرْنَا مَعَ دَاوُدَ
الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ
لِيُخْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾ وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً
تَجْرِي بِأَمْرِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ ﴿٨١﴾ وَمِنْ
الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ ﴿٨٢﴾

Davut ile Süleyman’ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk. (78) biz hüküm vermeyi Süleyman’a kavratmıştık. Zaten her birine hikmet ve ilim vermiştik. Davut ile

²⁹⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 87.

²⁹¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 17, s. 50.

²⁹² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, c. 9, s. 420.

²⁹³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 113.

²⁹⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 113.

birlikte Allah'ı teşbih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan biz idik. (79) Bir de Davut'a sizin için zırh yapma sanatını öğrettik ki, savaşlarınızda sizi korusun. Şimdi siz şükrediyor musunuz? (80) Süleyman'ın hizmetine de güçlü esen rüzgârı verdik. Rüzgâr onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere eser giderdi. Biz her şeyi hakkıyla bileniz. (81) Bir de şeytanlardan, Süleyman için dalgıçlık eden ve daha bundan başka işler yapanları da onun emrine verdik. Hep onları zapteden bizdik. (82)

Peygamberler zincirinden yeni bir halka konu edilirken önceki peygamberlerde olduğu gibi Davut ve Süleyman kelimeleri mansup olarak okunmuştur. Bu hususta Nuh Peygamber kıssasında yaptığımız açıklama burada da geçerlidir.

Enbiyâ sûresi 78-82. ayetler arasında anlatılan Hz. Davut ve Hz. Süleyman ile ilgili hususların çoğu muhtelif sûrelerde konu edilmiş,²⁹⁵ lakin Enbiyâ 21:78'deki "bağ sahibi ile Davut Peygamber arasındaki hüküm" konusu yenidir. Mevcut Tevrat'ta da bulunmayan bu kıssa, tefsirlerde ufak tefek farklılıklarla yer almıştır. Kıssa, Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle nakledilmektedir:

"Bir kısım insanların, salkımlar vermiş üzüm bağına, diğer insanların davarları girip orayı telef etmişlerdir. Bağ sahibi gelip Hz. Davud'dan bu hususta hüküm vermesini istemiştir. Hz. Davud da davarların, yaptığı o tahribat karşılığında bağ sahibine verilmesini hükme bağlamıştır. Hz. Süleyman bunu duyunca: "Ey Allah'ın Peygamberi bunun hükmü böyle değildir." demiştir. Hz. Davud ise: "O halde bunun hükmü nedir?" demiş. Hz. Süleyman da: "Bağı davar sahibine ver. Eski haline gelinceye kadar o bağa bakıp büyütsün. Davarları da bağın sahibine ver o bağ büyüyüp eski haline gelerek kendisine teslim edilinceye kadar davarlardan istifade etsin. Sonra bağ kendi sahibine davarlar da kendi sahibine iade edilsin." demiştir.²⁹⁶

Kıssanın devamında 21:79. ayette "Her birine hüküm ve ilim verdik." ifadesiyle Allah hem Hz. Süleyman'ın hükmünün doğruluğuna işaret etmiş hem de Hz. Davut'u

²⁹⁵ Dağların ve kuşların Hz. Davut'la tesbihi ve zırh yapma sanatı 34:10; Kuşların Hz. Süleyman'ın emrine amade edilmesi 27: 16-17; Rüzgârın Hz. Süleyman'ın emrine verilmesi 34:12,13,14; Cinlerin Hz. Süleyman'ın hizmetinde olması 38:30-40.

²⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 51.

azarlamamıştır.²⁹⁷ Ayrıca ayetteki *hikmet* kelimesi, daha önce bahsi geçen Lut kıssasında olduğu gibi burada da *nübüvvet* olarak yorumlanmıştır.²⁹⁸

Tefsirlerde bu ayetlerle ilgili naklettiğimiz rivayet yer almakta ve yorumlar bu minvalde devam etmektedir. Lakin son dönemde yazılmış olan Tevhit Mesajı- Özlü Kur'an tefsirinde Hasan Elik, ekin ve davar konusunu sembolik olarak değerlendirmiş, tefsirlerde bu tarz bir yorum olmamasına rağmen Yahudi geleneğinde İsrailoğulları'nın koyun sürüsü, peygamberlerin de çoban olarak adlandırılmasına dayanarak şu açıklamalara yer vermişlerdir: "Ekin ve davar sembolik olarak İsrailoğulları'ndan söz ediyor olmalıdır. Davut ve Süleyman Peygamberler de İsrailoğulları'nın iyice dağıldığı bir dönemde onları toplayıp bir araya getirmiş, yöneticilik yapmıştır."²⁹⁹

21:79, 80. ayetlerde Davut Peygamber'e verilen iki meziyetten bahsedilmiştir: Allah'ı tespih etmeleri için dağların ve kuşların onun emrine verilmesi ve zırh yapma sanatı. Meziyetlerden ilki olan kuşların ve dağların tesbihinin hakiki de mecazi de olması mümkündür. Bazı müfessirlere göre hakikidir; Davut Peygamber Zebur'u terennüm ettiği zaman kuşlar ona cevap verir dağlar da aks-i seda ile icabet ederdi.³⁰⁰ Bazı müfessirlere göre ise mecazidir; dağlar ve kuşlar lisan-ı hal ile teşbih ederler.³⁰¹ Birçok ayette olduğu gibi İsrâ, 17:44. ayette de bahsi geçen kainattakilerin tesbihi "En ufak bir sapma göstermeksizin ilahi kanuna boyun eğmeleridir." şeklinde de açıklanmıştır. Davut Peygamber'e verilen ikinci meziyet zırh yapma sanatıdır. Tefsirde aktarılanlara göre Hz. Davut demiri eritip zırh yapan ilk kişidir.³⁰² Bu gerçeğin, tarihi ve arkeolojik araştırmalarla desteklendiğini söyleyen Mevdûdi, tefsirinde şu bilgileri aktarmaktadır:

Bu araştırmalara göre demir devri M.Ö. 1200 ile 1000 yılları arasında başlamıştır ve bu da Davud'un (a.s.) yaşadığı dönemdir. İlk önce Suriye ve Anadolu'da M.Ö. 2000-1200 yılları arasında yaşayan Hititler, demiri eritip şekil vermek için bir metot icat etmişler, fakat bunu diğer insanlardan gizlemişler, bu nedenle de demir yaygın bir kullanıma geçmemiştir. Daha sonra Filistinliler bunu keşfetmiş

²⁹⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 88.

²⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 51.

²⁹⁹ Hasan Elik- Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı*, s. 758.

³⁰⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 9, s. 424.

³⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gâyb*, c. 11, s. 173; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, c. 3, s. 572.

³⁰² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 89.

fakat yine bir sır olarak saklamışlardı. Hükümdar Seul'den (Talut) önce İsrailoğulları'nın Hititler ve Filistinliler'e defalarca yenilmelerinin nedeni karşısındakinin savaşlarda demiri kullanmasıydı.³⁰³

21:81 ve 82. ayetlerde de Hz. Süleyman'a verilen meziyetlerden bahsedilmiştir: Rüzgârın ve şeytanların emrine amade kılınması. Rüzgarlar Hz. Süleyman'ın emri ile eserdi. Ayette belirtilen bereketli kılınan yer Şam diyarıdır.³⁰⁴ Bahsi geçen şeytanlar ise cinlerden bir gruptur. O'nun emriyle denize dalıp inci çıkarıyor, dilediği biçimde kaleler, heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yapıyorlardı.³⁰⁵

Davut Peygamber için kuşlar ve dağlar, Süleyman Peygamber için rüzgâr ve şeytanlar “*musahhar*” kılınmıştır. Ancak ikisi için de söz konusu olan *teshir* farklı anlam ifade etmektedir. Davut Peygamber için ibadetine iştirak etmek, Süleyman Peygamber'in ise emrine amade olmaları anlamına gelmektedir.

Tıpkı diğer insanlarda olduğu gibi peygamberlerden de kimi sabır ile kimi şükür ile imtihan edilmiştir. Hz. Davut ve Süleyman'a Allah tarafından nasip edilmiş olağanüstü güçler vardı ve onlar gereği gibi şükrediyorlardı. Bu hususlardan bahsederken Allah muhatap sîgasına geçiş yapmış ve “Siz şükrediyor musunuz?” (21:80) ifadesiyle “Ey insanlar! Siz de size verdiğim meziyetler için şükredin” demiştir.³⁰⁶

Davut ve Süleyman kıssasının başında bağ sahibi ve davarlar hakkında verilen hüküm konu edilmişti. Allah Hz. Süleyman'a doğru yolu göstermiş ve hükmünde isabet etmiş, Hz. Davud'a göstermediği için yanılmıştı. Ardından iki peygambere verilen harikulade meziyetler zikredildi. Bağ sahibi ve davarlar ile ilgili olayın bu çerçevede zikredilme sebebi Mevdûdi'ye göre Allah vergisi güç ve yeteneklerine rağmen sadece birer insan olduklarını vurgulamak içindir. Yani bundan sonra gelen

³⁰³ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 322.

³⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 55.

³⁰⁵ Sebe', 34: 12, 13; Sa'd, 38: 36-38.

³⁰⁶ Muhammed Ali es-Sâbûni, *Safvetu't-Tefâsîr*, Beyrut, el-Mektebetu'l-Asriyye, 2001, c. 2

ayetlerde her ikisinin sahip oldukları harika yetenekler; bunların Allah tarafından verildiğini, kimseyi ilâh kılmadığını göstermek için anlatılmaktadır.³⁰⁷

3.8. Hz. Eyyub (83-84. Ayetler)

وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٨٣﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ
فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرَىٰ لِلْعَابِدِينَ
﴿٨٤﴾

Eyyûb'u da hatırla. Hani o Rabbine, “Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin.” diye niyaz etmişti. (83) Biz de onun duasını kabul edip kendisinde dert namına ne varsa gidermiştik. Tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de bir ibret olmak üzere ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini daha vermiştik. (84)

Eyüp Peygamber Nisa, 4:163, En'âm, 6:84, Enbiyâ, 21:83-84, Sa'd, 38:41-44 ayetleri olmak üzere Kur'an'da dört yerde adı geçen bir peygamberdir ve ayetlerle hakkında verilen bilgi sınırlıdır. Ele aldığımız Enbiyâ 21:82,83. ayetlerde de bir derde düçar olması, sabrı ve duası ile sıkıntısının giderilmesinden bahsedilmiştir. Lakin Eyüp Peygamber'in düçar olduğu sıkıntının ne olduğu ayetlerde tam olarak beyan edilmemiştir. Bununla beraber tefsir kitapları, uzun rivayetlerle doludur.³⁰⁸ Hatta bunların bir kısmı peygambere yakışmayacak derecededir. Nitekim kalbi ve dili hariç kurtların her tarafını yemiş olması, çöplüğe atılması, herkesin ondan tiksinişi gibi hususlar bazı müfessirler tarafından da eleştirilmiştir.³⁰⁹ Kitab-ı Mukaddes'te de uzunca anlatılan Eyüp Peygamber önceleri sıkıntısına sabreden biri olarak tavsif edilirken daha sonra isyan edip lanet eden birisi olarak gösterilmektedir.³¹⁰ Kitab-ı Mukaddes'te çizilen bu profil, Kur'an'da yüce ahlakı ile övülen ve İslam kültüründe sabır timsali olarak sunulan Eyüp peygamberle kesinlikle örtüşmemektedir.

³⁰⁷ Mevdûdi, *Tefhîmu 'l-Kur'an*, c. 3, s. 322.

³⁰⁸ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, c. 17, s. 57-73; İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'ani 'l-Azîm*, c. 9, s. 426-

430.

³⁰⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, c. 17, s. 126; Said Havva, *el-Esâs fi 't-Tefsîr*, c. 7, s. 222.

³¹⁰ Kitab-ı Mukaddes, Eyüp.

Eyüp Peygamber'in yaşadığı sıkıntı ile ilgili ayrıntıları bilmesek de önce malı ardından çocukları ve sonra sıhhati ile imtihan olduğu konusunda bir fikir birliği vardır.³¹¹ Zaten Allah, ayrıntılarından ziyade latif duasını ve duasına icabet edilmesini ön plana çıkarmıştır. Tevhit ehli Müslümanlar için ibret alınacak (ذَكَرَى) (لِلْعَابِدِينَ), tefekkür vesilesi olması gereken husus da tam olarak burasıdır. Nitekim Allah insanı farklı şeylerle imtihan eder. Daha önce bahsi geçen Süleyman Peygamber şükürle imtihan edilmişti, söz konusu Eyüp Peygamber de sabır ile imtihan edilmiştir. Her biri benzer durumdaki insanların örnek alması gereken şahsiyetlerdir.

Eyüp Peygamber'in kıssasını ele alırken ayrıca üzerinde durmak istediğimiz husus, yaptığı duadır. Zemahşerî onun duasını “istemedi en latif yol” olarak nitelendirir.³¹² “Şüphesiz ki ben derde uğradım.” ifadesiyle rahmete muhtaç olduğunu belirtti, durumunu arz ederken abartıda bulunmadı. “Sen ise merhametlilerin en merhametlisisin.” ifadesiyle Rabb'inin son derece merhametli olduğunu söyledi. İki cümle arasındaki boşlukta matlubunu belirtmedi, edebinden ötürü Rabb'ine bıraktı. Çünkü Rabb'i zaten çok merhametliydi ve onu ondan iyi bilmekteydi. Mevdûdî'nin ifadesiyle bu, onun sabırlı, soylu ve mutmain olan kişiliğe sahip olduğunun göstergesidir.³¹³

3.9. Hz. İsmail, Hz. İdris ve Hz. Zülkifl (85-86. Ayetler)

وَأَسْمِعِلْ وَأَذْرِيسَ وَذَا الْكُفْلِ كُلِّ مِنَ الصَّابِرِينَ ﴿٨٥﴾ وَأَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ

مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٦﴾

İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de hatırla. Bunların hepsi sabredenlerdendi. (85) Onları da rahmetimizin içine soktuk. Şüphesiz onlar salih kimselerdendi. (86)

Eyüp kıssasının akabinde İsmail, İdris ve Zülkifl zikredilir ve hepsinin sabırlı olduğunun altı çizilir. Eyüp Peygamber kıssasına hususi olarak değinilmesi diğerlerinin ise sadece isminin anılması Eyüp Peygamber'in sabır timsali olması ile

³¹¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 89; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 57; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 9, s. 426; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 126.

³¹² Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 160.

³¹³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 325.

ilgilidir. O sabırda zirve noktadadır ve halk arasında da “Eyüp sabrı” darb-ı mesel olmuştur.

İsmail Peygamber kurban edilmeye boyun eğme, ekin bitmeyen bir beldede kalma hususunda sabretmiş; İdris, kavmine Allah’a davetçi olarak gönderilmiş fakat kavmi iman etmemeye diretmiş, o da sabretmiştir.³¹⁴ Ayrıca İdris Peygamber’in nefsinin arındırmak için uzun müddet sabrederek yemeği ve uykuyu terk ettiğine dair kıssalar vardır.³¹⁵ Zülkifl’in de çokça ibadet ettiği ve bu hususta oldukça sabırlı olduğu rivayet edilir.³¹⁶ Şüphesiz ki *hepsi sabırlı, salih kimselerdi ve Allah’ın rahmetine mazhar olmuşlardı*. “Rahmetimizin içine soktuk.” ifadesi daha önce Lut Peygamber için de kullanılmıştı. Bu ifadeyi İbni Abbas “cennet”, Mukâtil “peygamberlik”, Süleyman Dimeşkî “nimet ve dostluk” olarak açıklamıştır.³¹⁷

İdris ismi Kur’an’da iki kez geçmektedir: Meryem 56-57, Enbiyâ 21:85. Bazı müfessirler İdris’in, Kitab-ı Mukaddes’te adı geçen Uhnuh³¹⁸ ile aynı kişi olduğunu düşünmektedir.³¹⁹ Bikâî de onun, âdemoğullarından gönderilen ilk nebi olduğunu söyler.³²⁰

Zülkifl de Kur’an’da iki kez anılmaktadır: Sa’d 38:48, Enbiyâ 21:85. Tefsir kitaplarında Zülkifl’in kim olduğu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Onun İlyas, Zekeriyya veya Yuşa b. Nun olduğu söylenmiştir.³²¹ Âlûsi bu görüşlere ilaveten onun Kitab-ı Mukaddes’te bahsedilen Hezekiel ile aynı kişi olduğunu nakleder.³²² Mevdûdi de çağdaş müfessirlerin bu görüşü kabul ettiğini söyleyerek bunu mantıklı bulmaktadır.³²³ İbn Âşûr ise Zülkifl’in kimliği hakkında bir görüş daha

³¹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. 11, s. 182.

³¹⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 17, s. 73-76.

³¹⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 17, s. 73-74.

³¹⁷ Ebu’l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî, *Zâd’ul-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, thk. Zuheyr eş-Şavuş, 3. bs., Beyrut, el-Mektebu’l-İslâmî, 1983, c. 5, s. 380.

³¹⁸ Tekvîn 5:1-18; 21-24.

³¹⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 17, s. 73, İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 129.

³²⁰ Bikâî, *Nazmu’d-Durer*, c. 12, s. 423.

³²¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 161.

³²² Âlûsi, *Rûhu’l-Meânî*, c. 17, s. 197.

³²³ Mevdûdi, *Tefhîmu’l-Kur’an*, c. 3, s. 327.

ekler ve Kitab-ı Mukaddes'te hususi bir bölümün adı da olan Yahudi peygamber Ovadya ile aynı kişi olabileceği ihtimaline yer verir.³²⁴

Kaynaklarda tartışma konusu olan bir husus da Zülkifl'in nebi olup olmadığıdır. Mücahit ve Ebu Musa el-Eşari'den nakledilen rivayete göre peygamber değil salih bir kişi veya adaletli bir kraldır.³²⁵ Buna mukabil Hasan-ı Basri ve ekseri ulema peygamber olduğunu söylemektedir.³²⁶ Taberî bu hususta ihtiyatlı davranırken, İbn Kesir ayetlerin akışından anlaşıldığına göre ve peygamberlerle zikredildiğine göre peygamberdir diye düşünmektedir.³²⁷ Hâkim olan görüş de bu yöndedir ve Zülkifl, Kur'an'da adı geçen 25 peygamberden biri olarak bilinmektedir.

3.10. Zünnûn (Hz. Yunus) (87-88. Ayetler)

وَدَا التُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştıramayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, “Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum” diye dua etti. (87) Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte biz müminleri böyle kurtarıyoruz. (88)

“Nûn” sözlükte *balık* anlamına gelir.³²⁸ Zünnûn ise balık sahibi demektir. Zünnûn ile kastedilenin Yunus Peygamber olduğunda ihtilaf yoktur. Yunus Peygamber'i balık yutmuş (Saffat, 37:142) ve Allah'ın izniyle daha sonra kurtulmuştur. Bu sebeple “zünnûn” lakabıyla anıldığı düşünülür. Kalem sûresi 68:48'de de aynı anlama gelen benzer bir ifadeyle (صاحب الحوت) anılmaktadır. Yunus kıssası 21:87-88. ayetlerde

³²⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, c. 17, s. 129.

³²⁵ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, c. 17, s. 74, 75.

³²⁶ Râzî, *Mefâtihu 'l-Ğayb*, c. 11, s. 183.

³²⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'ani 'l-Azîm*, c. 9, s. 431.

³²⁸ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu 'l-Luğa ve Sihâhi 'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attâr, 4. bs., Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987, N-V-N Mad., c. 6, s. 2210; Râğîb el-İsfahânî, *Müfredât*, N-V-N Mad., c. 1, s. 830; İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 3. bs., Beyrut, Dâru Sâdır, h. 1414, N-V-N Mad. c. 13, s. 427.

sûrenin akışına göre uygun olarak kısaca yer almakta, Sâffât sûresi 37:139-148’de ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Yunus, Kitab-ı Mukaddes’te de müstakil bir kitabın adıdır ve Yunus kıssası dört bölümde anlatılmaktadır.

Kıssa genel hatlarıyla şu şekildedir: Yunus, kavmine peygamber olarak gönderilmiş ve onları hak yola davet etmişti. Halkın iman etmemesi üzerine sinirlenerek bölgeyi terk etmişti. Gemiyle giderken alabora tehlikesi ile karşılaşınca kura çekilir ve birilerinin denize atlaması istenir. Kurada Hz. Yunus çıkar, denize atlar ve balık onu yutar. Yaptığı yanlış anlaşıp Rabb’ine dua eder ve duasına icabet edilir, düçar olduğu sıkıntıdan kurtulur.³²⁹

Hz. Yunus’un kime kızarak hicret ettiği hususunda birkaç rivayet vardır. Rabb’ine ya da kavmine ve krala kızdığı söylenir.³³⁰ Ancak Râzî’nin de söylediği gibi bir peygamberin Rabb’ine kızması mümkün değildir. Büyük ihtimalle kavmine veya krala öfkelenip hicret etmiştir.³³¹ Kalem sûresi 48. ayetteki “Balık sahibi (Yunus) gibi olma!” ifadesiyle küfre ve müntesiplerine kızıp gitmesinin yerine sabretmesinin evla olduğunu anlamaktayız.

“Kendisini sıkıştıramayacağımızı sanıp karanlıklar içinde dua etmişti.” Ferrâ der ki: “Bizim kendisini sıkıştıramayacağımız ifadesi, güç yetirememek değil, takdir etmek anlamındadır.”³³² Karanlıklar içerisinde derken de gecenin, denizin ve balığın karnının karanlığı anlaşılmıştır.³³³

Bu kıssada iki önemli husus vardır. Birincisi dava adamlarının hiçbir zaman ümitsizliğe düşmemesi gerektiğidir. İkincisi ise dua etmenin önemidir. Hz. Yunus’un bu duasının yapılmasını teşvik eden rivayetler kitaplarda mevcuttur.³³⁴ Râzî bu duanın kritiğini şu şekilde yapmıştır: “Duanın أنت سبحانك kısmı ile rubûbiyeti mükemmel olmasıyla nitelemiş, إني كنت من الظالمين kısmı ile kendisini de beşeriyetin

³²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, c. 9, s. 434.

³³⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 17, s. 76.

³³¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. 11, s. 185.

³³² Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’an*, thk. Muhammed Ali Neccar, Ahmed Yusuf Necati, 3. bs., Beyrut, Âlemu’l-Kütüb, 1983, c. 2, s. 209.

³³³ Mâturidî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. 9, s. 315.

³³⁴ Mâturidî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. 9, s. 316; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, c. 9, s. 437-438.

en zayıfı, rubûbiyetin hakkını edada en kusurlusu olarak tarif etmiştir.”³³⁵ İşte bu inceliklerle bezeli duaya Rabb’i hemen icabet buyurmuştu.

3.11. Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya (89-90. Ayetler)

وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ ﴿٨٩﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ
وَوَهَبْنَا لَهُ يُحْيَىٰ وَاصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَعَبًا
وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾

Zekeriyya’yı da hatırla. Hani o, Rabb’ine, “Rabb’im! Beni tek başıma bırakma. Sen varislerin en hayırlısısın.” diye dua etmişti. (89) Biz de onun duasını kabul ettik ve kendisine Yahya’yı bağışladık. Eşini de kendisi için, (doğurmaya) elverişli kıldık. Onlar gerçekten hayır işlerinde yarışırılar, (rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi. Onlar bize derin saygı duyan kimselerdi. (90)

Meryem, 2-15 ve Âl-i İmran, 37-41. ayetlerde ayrıntılı anlatılan Zekeriyya kıssasına bu sûrede akışa uygun olarak yine kısaca işaret edilmiştir. Zekeriyya Peygamber kendisinden sonra gelecek akrabalarının isyankâr olacağından korktuğu için kendisine ve Yakup hanedanına yaraşacak bir çocuk istemekteydi. (Meryem 5-6) Fakat kendisi çok yaşlı ve karısı da kıırdı. (Meryem 19:8) *Ancak Allah’a yönelerek talep ettiği bu isteğini Allah cevapsız bırakmamış ve karısını da elverişli hale getirerek (أصلحنا زوجه) onlara Yahya’yı bağışlamıştır.*

Zekeriyya Peygamber duasını “Sen varislerin en hayırlısısın.” diyerek bitirmiştir. Bu hususu İbn Âşûr şöyle değerlendirir: “Bu ifade hakiki varis sensin, beni de bu yüce sıfatından nasiplendir demektir. Eğer dua ederken Allah’ın sıfatlarından biri zikredilirse, o sıfatın mucibince bir şey istenmesi anlamına gelir. Zira Zekeriyya Peygamber Meryem sûresinde belirtildiği gibi kendisine ve Yakup ailesine varis

³³⁵ Râzî, *Mefâtihu ’l-Ğayb*, c. 11, s. 187.

olsun diye Allah'tan bir çocuk istemişti.”³³⁶ Âlûsi'ye göre ise bu duada Allah'ın baki kalacağına dair övgü, onun dışındakilerin yok olacağına dair bir işaret vardır.³³⁷

Enbiyâ 21:90. ayette *onların, hayır işlerinde yarıştığı, dua ettiği ve Allah'a karşı derin bir saygı içinde olduğu* ifade edilir. Bir görüşe göre önceki ayette Zekeriyya'ya bir çocuk bağışlanmasından bahsedildiği için “هم” işaret zamiri ile kastedilenler Zekeriyya, eşi ve oğlu Yahya'dır.³³⁸ Bir diğer görüşe göre ise onlar, sûrede peş peşe zikredilen peygamberlerin tümüdür.³³⁹

Yunus kıssası ile Zekeriyya kıssasını birlikte değerlendiren Bikâî'ye göre iki kıssa da Allah'ın kudretini vurgulamak içindir.³⁴⁰ Hz. Yunus hiç mümkün gözükmeyen bir şekilde balığın karnından çıktı. Zekeriyya kıssasında da çocuk doğurması mümkün gözükmeyen eşinden bir çocuk dünyaya geldi. Çünkü Allah, mümkün olmayanları mümkün kılar.

3.12. Hz. Meryem ve Oğlu Hz. İsa (91. ayet)

وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ

İrzını korumuş olan kadını da (Meryem'i de) hatırla. Ona ruhumuzdan üfle miştik. Kendisini de oğlunu da âlemlere birer delil yapmıştık. (91)

Sûrede zikredilen peygamberler zincirinin son halkası Hz. Meryem ve oğlu İsa'dır. İffetli kadın ile kastedilen kişi Tahrîm sûresi 12. ayetten de anlaşıldığı üzere Hz. Meryem'dir.³⁴¹ Hz. Meryem namusunu korumuş ve hiçbir beşer ile münasebeti olmadan³⁴² mucizevî bir şekilde İsa Peygamber'i dünyaya getirmiştir.

³³⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s.135.

³³⁷ Âlûsi, *Rûhu'l-Meânî*, c. 17, s. 87.

³³⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 83.

³³⁹ Ebû Muhammed Muhyî's-Sünne el-Huseyn b. Mes'ud el-Beğavi, *Beğavî Tefsiri: Meâlimu't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Dâmiriyye, Süleyman Müslim el-Harş, 2. bs., Riyad, Dâru Taybe, 1993, c. 5, s. 353; Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 163.

³⁴⁰ Bikâî, *Nazmu'd-Durer*, c. 12, s. 468.

³⁴¹ Tahrîm, 66:12 “Allah, bir de iffetini sapasağlam koruyan ve bizim de kendisine ruhumuzdan üflediğimiz, Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını doğrulayan İmran kızı Meryem'i de örnek gösterdi. O itaat edenlerdendi.”

³⁴² Meryem, 19:20.

Hız. Meryem'in ayette adı geçmemektedir. Seyyid Kutub'a göre peygamberler silsilesi içerisinde asıl maksat oğludur.³⁴³ İbn Âşûr ise buna mukabil olarak Meryem'in peygamberler arasında zikredilmesi onun faziletini gösterir diye düşünmektedir ve Allah onun faziletli yönünü zikrederek övgüde bulunmuştur.³⁴⁴

Meryem kıssası, Zekerıyya kıssasının akabinde zikredilmiştir. Meryem 16-40. ayetlerde de detaylı olarak anlatılan Meryem ve İsa kıssası tıpkı burada olduğu gibi Zekerıyya kıssasının akabindedir. Çünkü İbn Kesîr'in ifadesiyle Zekerıyya kıssası Meryem kıssası için hazırlık mesabesindedir.³⁴⁵ Birincisinde Allah, ihtiyar bir adam ve kısır bir kadından çocuk yaratmaktadır. Ardından daha garip olan ikinci kıssada, Allah, erkeksiz bir dişiden çocuk yaratmaktadır.

Enbiyâ 21:91'de dikkat çeken ve tartışılan “نَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا” ifadesi ile ne kastedildiğidir. Bazı müfessirler hakiki anlamda Cebrail'in üfürmesiyle Hız. Meryem'in hamile kaldığını düşünmüşlerdir.³⁴⁶ Bazıları ise direk “ruh verdik, can verdik” kelimeleriyle açıklamışlardır.³⁴⁷ Sad, 39:72 ve Hicr, 15:29. ayetleri incelediğimizde bu ifadenin sadece İsa Peygamber için değil Âdem (as)ın yaratılışında da kullanıldığını görürüz. Bu ayetler ışığında Mevdûdi, Allah'ın bu sözleri mucizevi doğumlar için kullandığı sonucuna varır.³⁴⁸

3.13. Ümmetin Birliğı: Vahdet (92-95. Ayetler)

إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾ وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ
كُلُّ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ ﴿٩٣﴾ فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ
لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾ وَحَرَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ
﴿٩٥﴾

Şüphesiz bu (İslam), tek ümmet (din) olarak sizin ümmetinizdir. Ben de Rabbinizim. Onun için sadece bana kulluk edin. (92) (İnsanlar) işlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Hepsi de ancak bize dönecekler. (93)

³⁴³ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, c. 4, s. 2395.

³⁴⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 137.

³⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 9, s. 440.

³⁴⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 91.

³⁴⁷ Zemahşeri, *Keşşâf*, c. 4, s. 163; Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhîr*, c. 15, s. 275.

³⁴⁸ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 329.

Şu hâlde kim mü'min olarak salih bir amel işlerse, çalışması asla inkâr edilmez. Şüphesiz biz onu yazmaktayız. (94) Helak ettiğimiz bir memleket halkının bize dönmeleri imkansızdır. (95)

Sûrenin 3. kısmında 92. ayete kadar birçok peygamber zikredildi. Peygamber örneklerinin sunulduğu hedef, bu kısmın son ayet grubunda ifade edilmiştir: Tüm peygamberlerinin yolu birdir, dininiz³⁴⁹ birdir, siz tek bir ümmetsiniz. Peygamberlerin yolu, sadece Allah'a kulluk etmek ve ilah olarak başkasını tanımamak demek olan tevhit yoludur. Bu itikâdî birliği sağladıktan sonra ümmet olarak ihtilafa düşenlerden olmayıp herkesin Allah'a döneceği gerçeğini düşünerek bölük pörçük olmaktan kaçınmak gerekir.

Hak yolda olanlar iman edip salih amel işleyerek peygamberlerin yolunu takip ederler. Maturidî'nin ifadesiyle iman etmeden salih ameller kabul edilmez.³⁵⁰ Nitekim 94. ayette iman, amellerin kabul şartı olarak sunulmuştur. Bu şartı sağladıktan sonra yapılan ameller zerre miktarınca da olsa karşılıksız kalmayacaktır.³⁵¹ Hak yoldan saparak Allah'ın gazabını ve helakini hak eden gruba gelince (21:95); ne sapkınlıklarından dönmeleri ne de tövbeleri kabul edilmeyecektir.³⁵²

4. KIYAMET SAHNELERİ (96-104. Ayetler)

Sûrenin son kısmı olan dördüncü kısımda kıyamet gününün dehşetini tasvir etmek için bazı sahneler sunulmaktadır. Kıyametin alâmetlerinden olan Ye'cüc ve Me'cüc'den bahsedilmekte ve sûrenin ilk ayetinde de belirtildiği gibi vadedilen hesap gününün yaklaştığı ifade edilmektedir. Kur'an'da ifade edildiğine göre o gün, inkârcılar büyük bir şaşkınlık neticesinde pişmanlıkla suçlarını itiraf edeceklerdir. Ardından haklarındaki hüküm verilecektir. Bu kısımda cehennem grubu ve özellikleri ile cennet grubu ve özelliklerinden de bahsedilmektedir.

³⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 85.

³⁵⁰ Maturidî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. 9, s. 321.

³⁵¹ Zilzâl, 99:7-8.

³⁵² Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. 5, s. 289.

4.1. Ye'cüc ve Me'cüc (96. Ayet)

حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾

Nihayet Ye'cüc ve Me'cüc'ün önü açıldığı zaman her tepeden akın ederler. (96)

Kıyamet alametlerinden olan Yecüc ve Me'cüc bahsi, Enbiyâ, 21:96'nın haricinde Kehf, 18:94'de Zülkarneyn kıssasının içinde geçmektedir. Taberî, Ye'cüc ve Mecüc'ün geçmiş ümmetlerden bir kavim olduğunu söyler. Tefsir kitapları bu konu ile ilgili rivayetlerle doludur.³⁵³ Klasik bilgilerin yanı sıra onları bazı milletlerle eşleştirenler olduğu gibi³⁵⁴, ahir zamanda insanlığı kuşatacak olan toplumsal veya kültürel karışıklığa işaret ettiğini söyleyerek mecazi yorum yapanlar da vardır.³⁵⁵ Ayrıca Ye'cüc ve Me'cüc'ün tepelerden akın etmesinin, haşre delalet ettiğini de ifade ederler.³⁵⁶ Ancak biz Âlûsi gibi bu tartışmaya girmeyerek maksadın kıyametin kopması olduğunu söylemekle yetineceğiz.³⁵⁷

4.2. Kâfirlerin Suçlarını İtirafı (97. Ayet)

وَأَفْتَرَبَ الْوَعْدَ الْحَقِّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٩٧﴾

Gerçek vaad (kıyametin kopması) yaklaşır, bir de bakarsın inkâr edenlerin gözleri açılıp donakalmıştır. “Eyvah bizlere! Doğrusu biz bundan gafildik. Hatta biz zalim kimselermişiz” derler. (97)

Sûrenin ilk ayetinde “hesap gününün yaklaştığı ve insanların bundan gafil olduğu” ifade edilmişti. Sûrenin 97. ayetinde de bu gerçek farklı ifadelerle tekrarlanmış ve kâfirlerin bizzat kendileri gafil olduklarını ifade etmiştir. Çünkü o günün dehşetiyle şaşakalacak ve pişmanlıkla suçlarını itiraf edeceklerdir. “Gözler açılıp donakalmıştır.” ifadesi onların korku ve şaşkınlıklarını gösterirken, “eyvah bizlere” ifadesi pişmanlıklarını göstermektedir.

³⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 87-90; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 9, s. 442-447.

³⁵⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, c. 4, s. 2398.

³⁵⁵ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı:Meal-Tefsir*, c. 2, s. 663.

³⁵⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. 17, s. 148.

³⁵⁷ Âlûsi, *Rûhu'l-Meânî*, c. 17, s. 191.

4.3. Cehennem Ehli (98-100. Ayetler)

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ ﴿٩٨﴾ لَوْ كَانَ هَؤُلَاءِ إِلَهًا مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunuzunuz. Siz oraya varacaksınız. (98) Eğer onlar ilah olsalardı oraya varmazlardı. Halbuki hepsi orada ebedi kalacaklardır. (99) Onların orada derin bir iç çekişleri vardır! Onlar orada hiçbir şey işitmezler. (100)

Kafirler; hak yoldan uzak olarak yaşamış oldukları dünya hayatı neticesinde kıyamet gününün dehşetiyle suçlarını itiraf ederler, hesapları görülür ve varacakları yer bellidir: cehennem. 98-100. ayetler arasında bu cehennem grubu ile ilgili bir sahne canlandırılmaktadır. Allah'tan başkasına tapanlar ve Allah'tan başka taptıkları her şey cehenneme atılacaktır. Bu kişiler için kullanılan “حصب جهنم” tabiri müfessirlerce cehennem yakıtı, odunu, cehenneme atılan şey, ateşi alevlendiren gibi kelimelerle açıklanır.³⁵⁸ Ayetin ifadesiyle cehennemin önemli bir özelliği de ebedi oluşudur.

Cehennem grubu tavsif edilirken derin iç çekecekleri ve hiçbir şeyi duymayacakları ifade edildi. 100. ayette cehennem grubunun duymayacağı söylenmiş fakat neyi duymayacakları belirtilmemiştir. Taberî başta olmak üzere birçok tefsirde yer alan İbn Mes'ud rivayetine göre “Herkes ayrı bir bölümde olacak ve kimse kimsenin azabını görmeyecek ve duymayacaktır.”³⁵⁹ Süleyman Dımeşkî'den nakledildiğine göre ise “Azabın şiddetinden dolayı işitmezler.”³⁶⁰ İsra, 17:97. ayetine³⁶¹ atıf yapılarak bu kimselerin sağır olacağı da söylenmiştir.³⁶² Bir başka görüşe göre ise

³⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 93, 94.

³⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 95.

³⁶⁰ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, c. 5, s. 392.

³⁶¹ İsra, 17:97 وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عَلَىٰ وَجُوهِهِمْ ﴿٩٧﴾ غُثْيَا وَبُكْمًا وَصُمًّا مَأْوِيَهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾

“Allah kimi doğru yola iletirse işte o, doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa böyleleri için O'nun dışında dostlar bulamazsın. Onları kıyamet günü körler dilsizler ve sağırlar olarak yüzüstü haşredeceğiz. Varacakları yer cehennemdir. Cehennemin ateşi dindikçe, onlara çılgın ateşi artırırız.”

³⁶² Kurtubî, *el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûni, 2. bs, Kahire, Dâru'l-Kutubu'l-Mısriyye, c. 6, s. 345; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 3.bs., Beyrut, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, h. 1420, c. 22, s. 189.

kendilerini mutlu edecek bir söz, kurtuluş haberi veya müjde duymayacaklardır.³⁶³ Bizce, bunlar mümkün olabileceği gibi cehennemde azap gören kişilerin kendi seslerinden ve kendi halleriyle uğraşmaktan başka kimseyi duymayacakları da muhtemeldir. Nitekim Abese 80:34-37. ayetlerde³⁶⁴ de ifade edildiği üzere kişi o gün kardeşinden, anne ve babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacak; çünkü herkesin derdi kendine yetecektir.³⁶⁵

4.4. Cennet Ehli (101-103. Ayetler)

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾ لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ خَالِدُونَ ﴿١٠٢﴾ لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَرَقُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ هَٰذَا يَوْمُكُمْ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾

Şüphesiz kendileri için tarafımızdan en güzel mükafat hazırlanmış olanlar var ya; işte bunlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır. (101) Onlar cehennemin hışıltısını bile duymazlar. Canlarının istediği imetler içinde ebedi olarak kalırlar. (102) En büyük korku bile onları tasalandırmaz ve melekler onları, “işte bu, size vadedilen (mutlu) gününüzdür” diyerek karşılarlar. (103)

Kur’an üslubuna muvafık olarak 98-100. ayetlerde cehennem grubu anlatıldıktan sonra 101-103. ayetlerde cennet grubu anlatılmıştır. Bir başka ifadeyle üç ayette kafirlerin hal ve akıbetleri, sonraki üç ayette müminlerin hal ve akıbetlerinden bahsedilmiştir.

Allah tarafından kendilerine “حسنی” verilenler (cennet, saadet, en güzel mükafat, dünyada iman ve salih amellere ulaşarak Allah’ın takdirinin kazanılması) cehennemden uzak bir şekilde, oranın hışırtısını bile duymadan, nimetler içinde ebediyen yaşayacaklardır. Yine ayette ifade edildiğine göre büyük korku (الفرع الأكبر) bile onları tasalandırmayacaktır. Büyük korkunun ne olduğu hakkında birkaç görüş ileri sürülmüştür. Cennete girdikten sonra ölecekleri korkusu,³⁶⁶ kıyamet günü

³⁶³ Kurtubî, *el-Camî’ li-Ahkâmi’l-Kur’an*, c. 6, s. 345; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. 22, s. 189.

³⁶⁴ يَوْمَ يَقْرَأُ الْمَرْءُ مِن آخِيَةِ (٣٤) وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ (٣٥) وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ (٣٦) لِكُلِّ امْرَأٍ مِّنْهُم يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ (٣٧)

³⁶⁵ İbn Kuteybe Şَأْنٌ يُغْنِيهِ ifadesine “Onu yakınlarından alıkoyacak, geri durduracak, yüz çevirtecek bir işi vardır” manasını vermiştir. (İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, c. 9, s. 35)

³⁶⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 95.

kafirleri korkutup üzen durumların tamamı olabilir.³⁶⁷ Başka bir görüşe göre de ikinci sura üfürüldüğünde insanların kabirlerinden çıktıkları zaman meydana gelen korku olabilir. Taberî bu görüşü tercih etmiştir.³⁶⁸

4.5. Göğün Kitap Gibi Dürülüp Yeniden Yaratılması (104. Ayet)

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا
كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾

Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün. Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptysak, -üzerimize aldığımız bir vaat olarak- onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız. (104)

Kıyamet sahneleri kısmı, evrenin alacağı son şekli gözler önüne seren tablo ile son buluyor. Kur'an'da farklı şekillerde tasvir edilen kıyamet günü, bu ayette de göğün kâğıt gibi dürülmesi benzetmesiyle anlatıldı. Bu kısım için son söz olarak evrenin altüst edilmesinden sonra ilk yaratmayı yaptığı gibi her şeyi yeniden yaratılacağı ifade edildi. Buradaki yeniden yaratma ile göklerin dürüldükten sonra yeniden yedi gök halinde tanzimi kastedilmesi gibi insanların diriltilip hesap görülmesi de kastedilmiş olabilir.³⁶⁹

Dördüncü kısmın akışına bakacak olursak kafirlerin kıyamet gününün dehşetiyle donup kalacakları ve suçlarını itiraf ederek pişmanlıklarını dile getirecekleri ifade edildi. Dünya hayatında tevhitte uzak yaşayan bu kişilerin cehennemde olacakları söylendi. Bahsedilen cehennem grubundan sonra, bir gruba da cennet vadedildi. Bu minvalde olan kısmın son ayetinde ise yeniden kıyamet gününe dönülüp bir sahne sunulması sanki vadedilen cennet ve cehennem ile ilgili akıllara gelen “Peki bunlar ne zaman olacak?” sorusunun cevabı gibidir: Kâğıt tomarları gibi göğü düreceğimiz gün.³⁷⁰

³⁶⁷ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. 9, s. 329.

³⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 99.

³⁶⁹ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. 9, s. 329.

³⁷⁰ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. 9, s. 329.

5. KAPANIŞ AYETLERİ (105- 112. AYETLER)

Ana konusu tevhit ve vahdet olan sûrenin bütününde bu konulara doğrudan veya dolaylı olarak değinilmişti. Tüm bölümlerdeki delillendirme, örnek gösterme, vurgulama, emretme, yasaklamalardan sonra kapanış ayetlerinde de dört önemli husus zikredilmiştir. Bunlardan ilki arza salih kulların varis olacağı vaadidir. İkincisi Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğini ifade eden evrensel beyandır. Üçüncüsü sûrenin ana konusu olan tevhit üzerinedir. Dördüncüsü ise peygamberin duasıdır. Hz. Peygamber, davete icabet etmeyip düşmanlıklarında ısrar eden insanları Allah'a havale etmiş ve ondan yardım istemiştir. Kapanış duası mesabesindeki bu ayet ile sûre sona ermektedir.

5.1. Zebur: Arza Salih Kullar Varis Olacaktır (105-106. Ayetler)

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ

﴿١٠٥﴾ إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾

Andolsun Zikir'den sonra Zebur'da da “Arza muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır.” diye yazmıştık. (105) Şüphesiz bunda Allah'a kulluk eden bir toplum için yeterli bir mesaj vardır. (106)

Kapanış ayetlerinde tüm insanlığa verilen ilk mesaj; *Zikir'den sonra Zebur'da da yazılmış olan “arza salih kulların varis olacağı”* vaadidir. Bu ayette geçen *zikir*, *zebur*, *arz* ve *salih* kullar kelimeleriyle ilgili ihtilaf söz konusudur. İlk ihtilaf *Zikir* ve *Zebur* kelimeleriyle kastedilenin ne olduğu hususundadır. Bazı rivayetlere göre “*Zikir*” den kasıt levh-i mahfuz; “*Zebur*” dan kasıt ise Allah'ın peygamberlerine gönderdiği kitapların tümüdür. Bazı rivayetlere göre ise “*Zikir*” Tevrat, “*Zebur*” da Davut Peygamber'e gönderilen kitaptır.³⁷¹

Ayet ile ilgili ikinci husus, “*arz*” kelimesi ile dünyanın mı cennetin mi kastedildiğidir. Arz kelimesinin dünya olduğunu düşünenler ilgili rivayetlerin yanı sıra Nur, 24: 55.³⁷² ayeti, cennet olduğunu düşünenler de rivayetlerle beraber

³⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 103, 104.

³⁷² Nur, 24:55 “Allah, içinizden iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde muhakkak egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka

Mü'minun, 23:10-11³⁷³ ve Zümer, 39: 44-45.³⁷⁴ ayetleri destekçi görürler. 105. Ayeti müminlerin dünyaya egemen olması olarak değerlendiren müfessirler burada müşriklere karşı bir zafer müjdesi olduğunu, özellikle Bedir savaşındaki yenilgilerine işaret edildiğini söylemektedir. Bazıları da peygamber dönemi ve Raşit halifeler dönemindeki Müslümanların dünyaya hâkimiyetini öne sürerek Allah'ın vaadinin gerçekleştiğini düşünür.³⁷⁵ Hatta ayet, Türk-İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nin 623 yıl dünyada sürdürdüğü hükümlanlığı ile de tefsir edilmiştir.³⁷⁶ Ancak dünya tarihine bakıldığı zaman iyilerin de kötülerin de yeryüzüne varis olduğunu görürüz. Bu yüzden asıl mirasın, geçici dünya değil ebedi cennet olduğu fikri daha münasip olabilir diye düşünmekteyiz.

“*Salah*” kelimesi sözlükte; iyi olmak, iyi hal üzere bulunmak, durumu düzeltmek, uygun olmak, fesadın yok olması ve doğruluk gibi anlamlara gelir.³⁷⁷ Kur'an'da farklı türevleriyle sıkça yer alan bu kelime, birçok yerde iman ile beraber kullanılmıştır. Neticede iman ve salih amel kavramları birbirinden ayrılmayan iki unsur olmuşlardır. İncelediğimiz 105. ayette “*salih kullarım*” diye geçen ifade ile iyi müminlerin kastedildiği aşikârdır. Sûrenin önceki ayetlerinde (21: 72, 75, 86) peygamberler, salih kullara örnek olarak gösterilmiştir. Buna mukabil ayetteki “salih” kelimesini iman ve ibadet ile özdeşleştirmeyip “sahibi salahiyet: beceri ve yetenek sahibi” olarak tefsir edenler mevcuttur. Mevdûdi bu yoruma, kelimenin Kur'an'daki kullanımlarını göz önünde bulundurarak, “Kur'an'ın bir bütün olarak öğretilerine terstir” sözleriyle karşı çıkmaktadır.³⁷⁸

Allah, “arza salih kulların varis olacağı” vaadini Zebur'da da yazdığını ifade etmiştir. Zebur'u incelediğimizde 37. Mezmur'da şu ifadelerde karşılaşırız: “... Kötülerin

emniyete kavuşturacağına dair vaatte bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse işte onlar fasıkların ta kendileridir.”

³⁷³ Mü'minun, 23:10-11: “İşte bunlar varis olanların ta kendileridir. Onlar Firdevs cennetlerine varis olurlar. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”

³⁷⁴ Zümer, 39:44-45: “De ki: “Şefaât tümüyle Allah'a aittir. Göklerin ve yerin hükümlanlığı O'nundur. Sonra yalnız O'na döndürüleceksiniz.” Allah bir tek (ilah) olarak anıldığında ahirete inananların kalpleri daralır. Allah'tan başkaları anıldığında bakarsın sevinirler.”

³⁷⁵ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. 5, s. 296.

³⁷⁶ Bereketzâde İsmail Hakkı Efendi, “*Necâib-i Kur'aniyye:Sûre-i Enbiyâ 105*”, Sırat-ı Müstakim Dergisi (ed. Eşref Edip), İstanbul, 19 Şubat 1324, c. 2, Sayı: 28, s. 18.

³⁷⁷ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, S-L-H Mad., c. 7, s. 384-385.

³⁷⁸ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 335.

kökü kazınacak, Ama Rabb'e umut bağlayanlar ülkeyi miras alacak. / Alçakgönüllüler ülkeyi miras alacak, derin bir huzurun zevkini tadacak. / Onların mirası sonsuza dek sürecek. / Doğrular ülkeyi miras alacak, orada sonsuza dek yaşayacak. / Rabb'e umut bağla, O'nun yolunu tut, Ülkeyi miras almak üzere seni yükseltecektir. Kötülerin kökünün kazındığını göreceksin.”³⁷⁹ İfadelerdeki ebedilik vurgusu cenneti düşündürmektedir.

5.2. Hz. Muhammed'in Âlemlere Rahmet Olarak Gönderilişi (107. Ayet)

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾

(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (107)

Bu ayette Hz. Muhammed'e hitaben kullanılan “rahmet” sıfatı, Kur'an'da, başta Allah için olmak üzere, Kur'an'ın³⁸⁰ ve Tevrat'ın özelliği,³⁸¹ yağmur,³⁸² cennet,³⁸³ peygamberlik,³⁸⁴ Hz. İsa'nın sıfatı,³⁸⁵ Hz. Yahya'nın Hz. Zekeriyya'ya lütfedilmesi³⁸⁶ gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Bu ayetin tefsirinde Mukâtil, peygamberin insanlar ve cinler için rahmet olarak gönderildiğini;³⁸⁷ Taberî, Hz. Muhammed'in mümin-kafir herkes için rahmet olduğunu ve bu rahmetin müminler için cennet, kafirler için azabın ertelenmesi şeklinde tecelli ettiğini ifade etmektedir.³⁸⁸ Maturidî de peygamberin rahmet sıfatına şefaathaknı eklemiştir.³⁸⁹ Zemahşerî ise peygamberin bizatihi rahmet olduğunu, istifade etmek isteyen mutluluğa ulaştıracağını, istifade etmek istemeyenlerin ise rahmetten nasibini almayacağını belirtmiştir.³⁹⁰ İbn Kesîr, Beydâvî, Râzî gibi

³⁷⁹ 37. Mezmur, Davut'un Mezmuru:1-40.

³⁸⁰ En'âm, 6:157; A'râf, 7:52, 203; Yûnus, 10:57; Yûsuf, 12:111; Nahl, 16:64,89; İsrâ, 17:82; Ankebût, 29:51, Lokman, 31:3; Câsiye, 45:20.

³⁸¹ En'âm, 6: 154; A'râf, 7: 154; Hud, 11: 17; Kasas, 28: 43; Ahkaf, 46: 12.

³⁸² A'râf, 7: 57; Furkân, 25: 48; Neml, 27: 63, Şûra, 42: 28.

³⁸³ Ankebût, 29: 23; Şûra, 42: 8; Hadîd, 57: 13; İnsan, 76: 31; Câsiye, 45: 30.

³⁸⁴ Bakara, 2:105; Hud, 11: 28,63; Zuhuf, 42: 32.

³⁸⁵ Meryem, 19:21.

³⁸⁶ Meryem, 19:2.

³⁸⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 97.

³⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 106.

³⁸⁹ Mâturidî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. 9, s. 334.

³⁹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 170.

müfessirler de diğerleri gibi Hz. Muhammed'in alemlere karşı merhametli oluşu doğrultusunda ayeti izah etmişlerdir.³⁹¹

Enbiyâ, 21: 107. ayetteki *rahmet* sıfatını Peygambere değil de Allah'a izafe edenler ise ayeti şu şekilde açıklamaktadırlar: Allah, peygamberi tüm insanlara merhamet olsun diye/ Allah'ın merhametinden dolayı göndermiştir. Çünkü peygamber onlar için saadet vesilesi olacak örnek şahsiyettir. Şevkânî,³⁹² Ebussuûd³⁹³ ve Elmalılı Hamdi Yazır³⁹⁴ tefsirlerinde bu yoruma yer veren müfessirlerdendir.

Tevbe, 9:61, 128.³⁹⁵ ayetlerinde peygamberin müminlere karşı merhametli olduğu, Enbiyâ, 21:107'de ise merhametinin tüm insanlığı kuşattığı zikredilmektedir. Mehmet Okuyan, özünü bu konunun oluşturduğu makalesinde Tevbe sûresindeki ayetlerle Enbiyâ, 107. ayetin tenakuz içerisinde olmadığını belirtmektedir. Ona göre Enbiyâ, 21:107'deki merhamet ifadesinin Allah'a izafe olduğu yorumunu kabul ederek çelişkiden kurtulmuş oluruz.³⁹⁶ Yani Allah rahmetinden dolayı tüm insanlara peygamber göndermiş ve peygamberin rahmeti sadece kendisine inananlara yöneliktir.

5.3. Tek İlah (108-111. Ayetler)

قُلْ إِنَّمَا يُوحِي إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا
فَقُلْ أَذْنُكُمْ عَلَى سَوَاءٍ وَإِنْ أَذْرِي أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾ إِنَّهُ
يَعْلَمُ الْغُيُوبَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ وَإِنْ أَذْرِي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ
وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ ﴿١١١﴾

³⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 9, s. 460; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, c. 4, s. 48; Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, c. 11, s. 200.

³⁹² Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, c. 3, s. 587.

³⁹³ Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c. 4, s. 361.

³⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 467.

³⁹⁵ Tevbe, 9:61 (Yine onlardan peygamberi inciten ve “O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır.” diyen kimseler de vardır. De ki: O sizin için bir hayır kulağıdır ki Allah'a inanır, müminlere inanır(güvenir). İçinizden inanan kimseler için bir rahmettir. Allah'ın Rasûlünü incitenler için ise elem dolu bir azap vardır.)

Tevbe, 9:128 (Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.)

³⁹⁶ Mehmet Okuyan, “Kur'an'da Rahmet Kavramı ve Hz. Peygamber'in Âlemlere Rahmet Oluş Keyfiyeti”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2004, Sayı: 14, s. 29-63.

De ki: “Bana ancak, ilahınızın yalnızca bir tek ilah olduğu vahyolunuyor. Artık Müslüman oluyor musunuz?” (108) Eğer yüz çevirirlerse de ki: “(Bana emrolunanı ayırım yapmadan) size eşit olarak bildirdim. Tehdit edildiğiniz şey yakın mı yoksa uzak mı bilmiyorum.” (109) Şüphesiz Allah sözün açığa vurulanını da gizlediğinizi de bilir. (110) “Bilmem! Belki bu (mühlet) sizin için bir imtihan ve bir vakte kadar yararlanmadır.” (111)

Tevhit ve vahdet eksenli bir sûre olan Enbiyâ sûresinin kapanış ayetlerinde verilen üçüncü mesaj yine tevhittir. Allah, peygamberden insanları tek ilaha davet etmelerini istiyordu. Sûrenin başından itibaren zikredilen onca delilin ardından kapanış ayetlerindeki son çağrıda “Hala müslüman olmuyor musunuz?” sorusu anlamlıdır. Yani artık iman etsinler, etmeliler. Şayet yüz çevirirler yani tevhidi kabul etmezlerse peygamberin yapacak bir şeyi yoktur. Çünkü O, herkese eşit bir şekilde, iki yolu da göstererek üzerine düşen tebliğ görevini hakkıyla eda etmiştir. Vadedilenlerin ne zaman gerçekleşeceğini ise Allah’tan başka kimse bilmez. Allah belki de imtihan etmek için mühlet verir veya bir süreye kadar yaşatmayı diler. Şu da unutulmamalı ki Allah açığa vurulanları da gizlenenleri de bilir. Nitekim müşriklerin İslam’a olan saldırılarını da içlerindeki kini de Allah biliyordu.³⁹⁷

5.4. Peygamberin Duası (112. Ayet)

قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

(Peygamber), “Ey Rabbim! Hak ile hüküm ver. Bizim Rabb’imiz, sizin nitelemelerinize karşı yardımı istenecek olan Rahmân’dır.” dedi.

(112)

Enbiyâ sûresi Hz. Peygamber’in duası ile son bulmaktadır. Sûrenin ilk kısmında anlatılan müşriklerin peygambere ve Kuran’a karşı yönelttiği onca asılsız iddiaya rağmen Peygamber tevhit çağrısını yapmaya devam etmiş ve Allah’a tevekkül etmiştir. Üzerine düşen vazifeyi eda ederken “Rabbim, hak ile hükmet” duasıyla İbn Âşûr’un ifadesiyle işini Allah’a bırakmıştır.³⁹⁸

³⁹⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 171.

³⁹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. 17, s. 175.

Müslümanlara kurtuluş, müşriklere helâkı talep eden bu duayı³⁹⁹ Allah cevapsız bırakmamış ve kısa vadede Bedir galibiyeti, daha uzun vadede Müslümanların zaferini nasip etmiştir.⁴⁰⁰ Şüphesiz ahirette de herkese hak ettiği gibi muamele edecektir.

Peygamberin husûsen Rahman sıfatıyla dua etmesi dikkatleri celbetmektedir. Bikâî bu hususu şu ifadelerle izah etmektedir: “Eğer Allah Rahman olmasaydı bu helakten herkes nasibini alırdı. Çünkü kimse Allah’ı hakkıyla takdir edemez, mutlaka kullukta eksik kalır.”⁴⁰¹

Sonuç olarak sûrenin bütününden anlaşılan şudur: Dinin temeli olan tevhit akidesine insanı ulaştıracak olan birçok akli ve nakli delil mevcuttur. Bunlardan önemli bir kısmı sûrede zikredilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed’i teselli amaçlı zikredilen peygamber kıssalarından anlaşılması gereken gerçek, tüm peygamberlerin bir zincirin halkaları gibi olması ve hepsinin insanları tevhide çağırmasıdır. İlahi vahyin özünün bir olduğunu gösteren bu husus bizleri tevhitten vahdete götürmeli, 92. ayette de belirtildiği üzere tek ümmet bilinci kazandırmalıdır.

³⁹⁹ Bikâî, *Nazmu’ d-Durer*, c. 12, s. 515.

⁴⁰⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 98, Taberî, *Câmiu’ l-Beyân*, c. 17, s. 107; Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 171-172.

⁴⁰¹ Bikâî, *Nazmu’ d-Durer*, c. 12, s. 515.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mekkî ve miûn bir sûre olan Enbiyâ sûresinde Mekkî sûrelerde ele alınan tevhit, nübüvvet, kıyamet, ahiret, ba's, ceza gibi akidevî konulardan bahsedilmekle beraber ana konusu tevhit (itikadî birlik) ve vahdet (toplumsal birlik)tir. Bu husus bazı ayetlerde açıkça ifade edildiği gibi sûrenin başından sonuna kadar gözlemlenebilir.

Sûrede tevhidin açıkça vurgulandığı ayetler 22, 25, 26, 29, 67, 98, 108'dir. Ayrıca ikinci kısımda incelediğimiz gibi birçok tevhit delili sûrede sunulmaktadır. Bunun yanı sıra İbrahim Peygamber'in tevhit mücadelesine tafsilatıyla yer verilmektedir.

Sûrede vahdetin doğrudan vurgulandığı ayet 92. ayettir. 17 Peygamberin hayatlarından kesitler sunulduktan sonra "Ümmetiniz tek bir ümmettir." ifadesiyle vahdete çağrı vardır. 7, 24, 105. ayetlerde de dolaylı olarak vahdet söz konusudur. 7. ayette "zikir ehline sorun", 105. ayette "zikir'den sonra Zebur'da da yazdık" denilmektedir. Nitekim müfessirlerin çoğunluğuna göre "zikir" den kasıt Tevrat'tır. 24. ayette "benim ve benden öncekilerin zikri" derken yine önceki peygamberlere atıf yapılmaktadır. Zira peygamberler bir zincirin halkaları gibidir. İlahi kitaplara ve ilahi dinlere yapılan atıflar dikkate alındığında İslam'ın tüm ilahi dinlerin devamı olduğu, asıl meselenin Allah'ın birliği olduğu ve ilahi vahyin birliğinden ümmetin birliğine ulaşmamız gerektiği sonucunu çıkarabiliriz. Dört kısım ve kapanış ayetleri olarak incelediğimiz sûrenin bütününde bu mesajı görmek mümkündür.

Sûreyi münâsebât ilmi çerçevesinde değerlendirirsek temel tezimiz olan sûre bütünlüğü ile beraber hususen başı ile sonu gerek üslup gerek tevhit, ahiret, risâlet gibi konuları açısından uyumludur. Ayrıca Enbiyâ sûresinin başı ile önceki sûre olan Taha sûresinin sonu, Enbiyâ sûresinin sonu ile müteakip sûre olan Hac sûresinin başı arasında uyum gözlenmiştir. Bunun yanı sıra esma-i hüsnâ ve bulundukları ayetlerin muhtevasıyla olan münasebetleri, üzerinde durduğumuz ve rakik manalar yakalayabildiğimiz bir husus olmuştur.

Bu tefsir çalışmasını yaparken öncelikle oluşturduğumuz parametrelerle sûrenin kimliğini çıkardık ve muhtelif başlıklar altında sûre hakkında temel bilgilere yer verdik. Bu bölümde sair sûre incelemelerinde kullanılan başlıklara ek olarak yeni

başlıklar belirledik ve sûreyi farklı açılardan ele aldık. Ardından sûreyi kısımlandırarak klasik ve modern tefsirler ışığında incelemeye tabi tuttuk. Bunu yaparken tezimizin kapsamı doğrultusunda sûreyi genel hatlarıyla inceledik ve münâsebât ilmi çerçevesince kısımlar arasında ilintiler kurduk. Böylelikle tefsir usulü açısından özgün bir üslup geliştirme yolunu tuttuk.

Çalışmamızda, sûrenin mesajını doğru anlayabilmek için nüzul ortamı hakkında bilgi sahibi olmanın tefsir usulü açısından ne kadar önemli olduğunu gördük. Nitekim Enbiyâ sûresinin Mekke döneminde inen ilk sûrelerden olduğuna dair bir rivayet tefsirlerde yer alsa da yaygın kabul, sûrenin inzâlinin Mekke döneminin sonlarına tekâbül ettiği yönündedir. Nüzul ortamını incelersek Mekke döneminin sonlarında nazil olduğu kanaati netleşmektedir. Zira Hz. Hatice ve Ebu Talip'in vefat ettiği ve hüzün yılı olarak adlandırılan sene, müşriklerin şiddetinin de en yoğun olduğu zamandı. Dolayısıyla içerisinde bulundukları şartlar gerek Hz. Peygamber gerekse Müslümanlar açısından oldukça ağırdı. İşte bu dönemde nazil olduğu kuvvetle muhtemel olan Enbiyâ sûresi inkârcıları bekleyen kötü sonu dile getirmekte, Hz. Muhammed'i önceki peygamberleri örnek göstererek teselli etmekte, inananlara ise sabrı tavsiye etmekte, hicreti müjdeleyip zafer vadetmektedir.

Enbiyâ sûresinin tefsir ilmi perspektifinden modern dönemde müstakil olarak ele alınmaması, bu alandaki eksikliği göstermektedir. Bu çalışma, müfessirlerin görüşlerini kronolojik olarak mukayese etmek, ayrıntılardan ayıklamak, özgün bir bölümlleme ile metinsel ve anlamsal analizini yapmak, sûre bütünlüğünü ortaya koymak sûretiyle Enbiyâ sûresi hakkında derli toplu bilgi edinme imkânı sağlamaktadır. Böylelikle tefsir alanına katkıda bulunacağı ve bir kaynak teşkil edeceği kanaatindeyiz.

Malumdur ki bu çalışmamızda ne sûre ile ilgili söylenecek her şey söylenmiş ne de sûre tefsirlerindeki nihai usûl belirlenmiştir. Ancak tezimizin, sûre tefsiri çalışmalarında özgün bir usul belirleme ve sûrelerin tematik olarak incelenerek bütünlüğünün göz ardı edilmemesi hususunda yapılacak araştırmalara öncülük etmesi veya bir fikir vermesi ümidindeyiz.

KAYNAKÇA

- ÂLÛSÎ, Ebu's-Sena Şehabettin Mahmut b. Abdullah b. Mahmud:
Ruhu'l-Meâni fî Tefsiri'l-Kur'an'il-Azim ve's-Seb'il-Mesâni, thk. Muhammed Mutaz Harimuddin, 3. bs., Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut, 2015.
- ATEŞ, Süleyman:
Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul, Yeni Ufuklar Yay, 1990.
- AVCI, Casim:
“Kureş”, **DİA** (c. 26), 2002.
- BAŞ, Erdoğan:
Kur'an Üslûbu ve Tekrarlar, Pınar Yay, İstanbul, 2003.
- BEGÂVÎ, Ebû Muhammed Muhyi's-Sünne el-Huseyn b. Mes'ud:
Beğavî Tefsiri: Meâlimu't-Tenzîl, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Dâmiriyye, Süleyman Müslim el-Harş, 2. bs., Riyad, Dâru Taybe, 1993.
- BEREKETZÂDE, İsmail Hakkı Efendi:
“Necâib-i Kur'aniyye: Sûre-i Enbiyâ 105”, **Sırat-ı Müstakim Dergisi** (ed. Eşref Edip), İstanbul, 19 Şubat 1324.
- BEYDÂVÎ, Nasıruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed:
Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Beyrut, Müessesetü Şa'ban, t.y.
- BİKÂÎ, Burhanüddin Ebi'l-Hasen İbrahim b. Ömer:
Nazmu'd-Durer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Suver, thk. Şerafeddîn Ahmed, Haydarabad, Dâiratü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1987.
- BİRİŞİK, Abdulhamit:
“Kur'an'da İç Bütünlük: Islâhî'nin Tefsir Yöntemi”, **Divan**, İlmi Araştırmalar, Sayı: 11, İstanbul, 2001.
- BOLELLÎ, Nusrettin:
Belâgat (Beyân-Me'âni-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı, 6. bs., İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yay, 2011.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim:
el-Camiu'l- Müsnedi's- Sahihi'l- Muhtasar Min Umûri Rasulillâh (s.a.v.), thk. Muhammed Züheyr b. Nasır, Dımeşk, Dâru Tavkî'n-Necât, h. 1422.

- CÂBİRÎ, Seyf b. Râşid: **Esmâu's-Suveri'l-Kur'âniyye Delâlât ve İşârât**, y.y., 2002.
- CERRAHOĞLU, İsmail: **Tefsir Usûlü**, 20. bs., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, 2011.
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd: **es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-Arabiyye**, thk. Ahmed Abdulğafur Attâr, 4. bs., Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- COŞKUN, Muhammed: **Kur'an Yorumunda Sîret-Nüzûl İlişkisi**, İstanbul, Fikir Yay, 2014.
- ÇETİN, Abdurrahman; TOPUZOĞLU, Tefvîk Rüştü: **"Fasıla", DİA** (c. 12), 1995.
- DAĞDEVİREN, Alican: **"Kur'an-ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar"**, Sakarya Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, 2002.
- DEMİR, Şehmus: **"Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım"**, **Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar** (ed. Bilal Gökçir vd.), İstanbul, 2010.
- Demirci, Muhsin: **Tefsir Usûlü ve Tarihi**, İstanbul, İFAV, 2013.
- DERVEZE, Muhammed İzzet: **et-Tefsiru'l-Hadis: Tertîbu's-Suver Hasebe'n-Nüzûl**, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Ğurabi'l-İslamî, 2000.
- _____: **Siretu'r-Rasul: Kur'an'a Göre Hz.Muhammed**, Çev. Mehmet Yolcu. İstanbul: Yarın Yay, 2015.
- DİYANET (Komisyon Başkanı Hayreddin Karaman v.d.): **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, D.İ.B. Yay, Ankara, 2014.
- DURAN, Muhammed Ali: **"Sûre İsimleri Açısından Kur'an'ın Anlaşılması"**, Sakarya Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, 2012.
- EBÛ HAYYAN, Esîrud-Dîn Ebî Hayyan Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelûsî: **el-Bahru'l-Muhît**, thk. Muhammed Rıdvan, Beyrut, Dâr'r-Risâleti'l-Alemiyye,

2015.

- EBUSSUÛD EFENDÎ, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-Imâdî el-Hanefî: **İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerim**, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010.
- ELİK, Hasan; COŞKUN, Muhammed: **Tevhit Mesajı: Özlü Kur'an Tefsiri**, 2. bs., İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, 2015.
- ESED, Muhammed: **Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir**, çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, İstanbul, İşaret Yay, 1996.
- FERRÂ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad: **Meâni'l-Kur'an**, thk. Muhammed Ali Neccar, Ahmed Yusuf Necati, 3. bs., Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1983.
- GÖKKIR, Bilal: **Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi**, Ankara, Fecr Yay, 2009.
- GÖZELER, Esra: **Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi**, İstanbul, Kuramer Yay, 2016.
- HAVVA, Said: **el-Esâs fi't-Tefsîr**, Mısır: Dâru's-Selam, 1985.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî: **E't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Tunus, ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğalib b. Atıyye el-Endelüsî: **el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Aziz**, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993.
- İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdulmelik: **es-Siretu'n-Nebeviyye**, thk. Fuad b. Ali Hafız, 3. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmail İmadü'd-Din b. Ömer: **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, thk. Mustafa Seyyid Muhammed, Muhammed Seyyid Reşad, Kahire, Müessesetü Kurtuba, 2000.
- _____: **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, çev. Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay, İstanbul, 1985.

- İBN MANZUR, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî: **Lisânu'l-Arab**, Beyrut, Dârü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1997. [Aynı eserin Beyrut, Dâru Sadr, 3. baskısından da istifade edilmiştir.]
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali: **Zâd'ul-Mesîr fî Ilmi't-Tefsîr**, thk. Zuheyr eş-Şavuş, 3. bs., Beyrut, el-Mektebu'l-İslâmî, 1983.
- İSFAHÂNÎ, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb: **Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân**, thk. Nedim Maraşlı, Kahire, Daru'l-fikir, 1970. [Aynı eserin (thk. Safvan Adnan Dâvudî, Beyrut, Dâru'l-Kalem, 1992) baskısından da istifade edilmiştir.]
- KAÇAR, Halil İbrahim: **Edebi Yönden Hazf Üslûbu**, Ocak Yay, İstanbul, 2007.
- KARAÇAM, İsmail: **Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri**, 15. bs., İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, 2009.
- KİTAB-I MUKADDDES: **Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma** (Tevrat, Zebur, İncil) Kore, Yeni Yaşam Yay, 2013.
- KUR'ÂN-I KERİM: **Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr: **el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2006. [Aynı eserin thk. Ahmed el-Berdûnî Kahire, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 2000, 2. baskısından da istifade edilmiştir.]
- KUTUB, Seyyid b. Kutub b. İbrahim Seyyid: **Fî Zılâli'l-Kur'ân**, 11. bs., Beyrut, Dâru's-Şurûk, 1985.
- MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud: **Te'vîlâtü'l-Kur'an**, thk. Murat Sülün, Bekir Topaloğlu, İstanbul, Mizan Yay, 2007.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-'Âla: **Tefhimü'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri**, çev. Muhammed Han Kayanî v.d., İstanbul, İnsan yay., 2005.

- MUKÂTİL B. SÜLEYMAN, Ebu'l-Hasan b. Beşir: **Tefsîru Mukâtil b. Süleyman**, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitab, 1984.
- NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmut: **Tefsirü'n-Neseffî: Medârikü't-Tenzîl ve Hakaikü't-Te'vîl**, thk. Yusuf Ali Bedyevî, 4. bs., Dimeşk, Dâru İbn-i Kesir, 2008.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Huseyn: **Mefâtihu'l-Ğayb: et-Tefsiru'l-Kebir**, Beyrut, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1990. [Aynı eserin Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2000, 3. baskısından da istifade edilmiştir.]
- RUMMÂNÎ, Ebu'l-Hasan el-Verrak Ali b. İsa: **Nüket**, (selâsü rasâilin içinde), thk. Muhammed Halefullah ve Muhammed Selam, Mısır, Dar'ul-Maarif, t.y.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali: **Safvetu't-Tefâsîr**, Beyrut, el-Mektebetu'l-Asriyye, 2001.
- SALÎH, Subhi: **Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1968.
- SALÎM, Muhammed: **Fî Rihâbi'l-Kur'âni'l-Kerim**, Kahire, Mektebetül'-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1980.
- SANCAKLI, Saffet: *"Sûrelerin Faziletleriyle İlgili Bazı Tefsirlerde Yer Alan Apokrif Hadislerin Kritiği"*, **Diyanet İlmi Dergi**, c. 38, Sayı:3, 2002.
- SEHÂVÎ, Ali b. Muhammed İmaduddin: **Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkra**, thk. Dr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mekketü'l-Mükerreme, Mektebetü't-Türas, 1987.
- SUYÛTÎ, Ebu'l-Fazl Celâleddin: **ed-Durru'l-Mensûr fî Tefsiri'l-Me'sûr**, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1983.
- _____: **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, 5. bs., Dimaşk, Dâru İbn Kesîr, 2002. [Aynı eserin (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitab, 1974.) baskısından da istifade edilmiştir.]

_____:

ŞÂTİBÎ, İbrahim b. Musa:

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed:

ŞİNKÎTÎ, Muhammed el-Emin el-Muhtar el-Cekenî:

TABATABÂÎ, Muhammed Hüseyin b. Muhammed:

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr:

TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ b. Musa:

TOPALOĞLU, Bekir:

VÂHİDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed:

YAVUZ, Yusuf Şevki:

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi:

YILDIRIM, Zeki:

ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed:

Tenâsuku'd-Durer fî Tenâsubi's-Suver, thk. Abdulkâdir Ahmed Ata, Daru'l-Kutubu'l- İlmiyye, Beyrut, 1986.

el-Muvâfakât: İslâmi İlimler Metodolojisi, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yay, 1993.

Fethu'l-Kadir el-Câmiu Beyne Fenni'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsir, thk. Abdurrahman Umeyra, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Vefâi, 1997.

Edvâu'l-Beyân fî İdâhi'l-Kur'an-i bi'l-Kur'an, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1995.

el-Mîzân Fî Tefsiri'l-Kur'an, Beyrut, Müessesetu'l-Âlemi'l-Matbûât, 1997.

Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1984.

el-Câmiu'l-Kebîr: Sünenü't-Tirmizî, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.

“Esmâ-i Hüsnâ”, **DİA** (c. 11), 1995.

Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, Beyrut, Dâru'l-Kutubu'l- İlmiyye, 1991.

“*Vahdâniyyet*”, **DİA** (c. 42), 2012.

Hak Dini Kur'an Dili Yeni Meâlli Türkçe Tefsir (I-V), İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 1275, Matba-î Ebuzziya, İstanbul, 1935, 1.bs.

“*Enbiya 30 Ekseninde Evrenin Oluşumu*”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 39, 2013.

el-Keşşâf an Hakâik-i Ğavamizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûh'it-Te'vil, Riyad, Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.

ZERKEŞÎ, Bedreddin b. Muhammed b. Abdullah:

el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001. [Aynı eserin (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kâhire, Mektebetu Dâru't-Turâs, 1957) baskısından da istifade edilmiştir.]

ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazim:

Menâhilü'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.

